

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

GORDON NORRIE

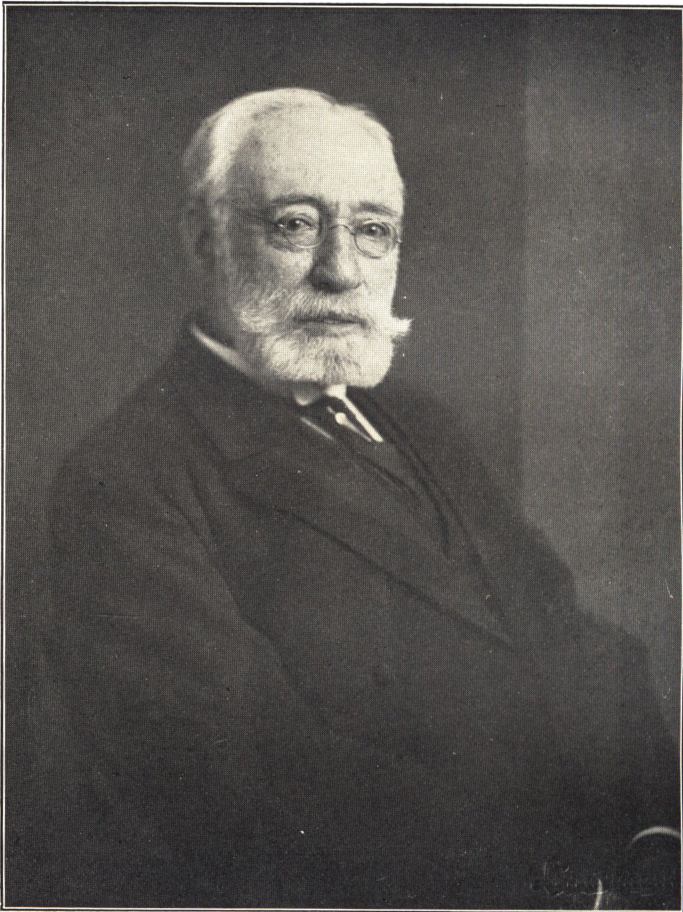
HJEMME OG UDE

LIVSERINDRINGER

LEVIN & MUNKSGAARDS FORLAG
KØBENHAVN MCMXXXI

HJEMME OG UDE

Geradus Morrie

HJEMME OG UDE

LIVSERINDRINGER

AF

GORDON NORRIE

LEVIN & MUNKSGAARDS FORLAG
KØBENHAVN — MCMXXXI

**KØBENHAVN
AXEL L. TOFTRUP & CO
GL. KONGEVEJ 33**

INDHOLD

	Side
Helsingør	9
Sorø	36
Studenteraarene	55
Kandidattiden	96
Virksomhed som øjenlæge	118
Virksomhed som militærlæge	143
Virksomhed i sundhedsvæsenets centralsty- relse	224
Literær virksomhed	246
Hjemme	256

HELSINGØR

I den ejendommelige gamle by Helsingør, endnu i sundtoldens tid, blev jeg født den 6' maj 1855. Der skal have været stor glæde over min fødsel, fordi mine forældre havde været gifte siden 1852 uden at faa børn. Da mine forældre kaldte mig *Gordon* efter min farfar, blev han saa glad, at han i den store engelske familiebibel indskrev mit navn paa sin plads mellem de andre børnebørn, men i parentes tilføjede »the first«, for jeg var den første og eneste af børnebørnene, som var opkaldt efter ham.

Befolkningen i Helsingør var ganske anderledes end i andre byer, for til denne by flyttede mange udlændinge fra de forskellige lande, men især fra Storbritanien. Følgen blev, at racerne blev i høj grad blandede. Jeg er selv et typisk eksempel paa en saadan blanding.

Min farfar stammede fra Skotland. Den første, jeg med sikkerhed ved noget om, er min tipoldefader *Andrew Norie*, der var gift med *Janet Carnegie*. Han menes at høre til Slægten *Norie of Noriestone*, hvis vaaben jeg har i et signet, og hvis motto var: *domi ac*

foris, paa godt dansk: hjemme og ude. *Andrew Norie* boede i Bervie ved Edinburgh, og blandt hans børn var *John Norie*, der var gift med *Margaret Smith*. De boede i Montrose, hvor han var skibsbygger. Hans sønner spredtes omkring i verden. Den ene, *John*, tog som handelsmand til Göteborg og senere fulgte min farfar, *Gordon*, efter ham dertil. Navnet stavedes nu *Norrie* med to r, hvilket forøvrigt ogsaa findes i langt ældre tid paa gravstenene ved Noriestone. I Göteborg giftede han sig med *Maria Craig*, som vi troede ligeledes var skotsk, men det har vist sig, at dette ikke er rigtigt, hun hed *Maria Björklund* og var datter af *Olof Björklund* og *Christina Holmberg*, men hun var adopteret af sin moster, som var gift med en *Craig*. Hun er altsaa rent svensk.

Min farfar fik saa tilbud om at komme til Helsingør, og han flyttede dertil, hvor min fader blev født som den yngste af hans børn.

Min fader, *William Gordon Norrie*, giftede sig med *Fanny Wright*, som var datter af *Major Wright* og *Sophie Unna*. Min morfar *Major Wright* var søn af *Henry Wright*, som var indvandret fra Nordengland til Helsingør, og *Hedvig Meulengracht*, hvis fader *Carsten Meulengracht*, tildels var af hollandsk afstamning, medens hendes moder, der hed *Johanne Petersen*, var dansk. — Min mormor *Sophie Unna* var datter af *Abraham Unna* og *Cecilie Cohen*, der begge var af rent jødisk afstamning. De var selv jøder og vedblev at være det, medens deres børn blev døbte.

Gør man altsaa min afstamning op, bliver resultatet: en fjerdedel skotsk, en fjerdedel svensk, en fjerdedel jødisk, en ottendedel engelsk og en ottendedel dansk med et hollandsk stænk — og dog helt dansk!

Jeg har naturligvis ikke spor af erindringer fra Hel-

singør i sundtoldens tid, for jeg var ikke 2 aar, da den ophævedes, men jeg kan huske en del fra aarene derefter, da alt endnu gik i den gamle gænge med undtagelse af, at der ikke mere var penge i byen, og de fleste derfor brugte af deres kapital. For min faders vedkommende betød det, at min farfar trak sig ud af skibsklareringsforretningen og overlod den helt til min fader, der tillige maatte overtage og flytte ind i den store dejlige gaard paa Strandgade, dengang nr. 3, nu nr. 86. Det blev sikkert trange tider for min fader, for forretningerne blev ringere og ringere, og han blev nødt til at indskrænke sit kontorphersonale, hvoriblandt senere overlæge *Axel Iversens* fader, efterhaanden som disse kunde skaffe sig andre stillinger.

Det gamle hus paa Strandgade var bygget af *Henry Wright*, som havde overtaget ejendommen efter sin svigerfader *Carsten Meulengracht*, men da *Wright* gik fallit i pengekrisisens tid, overtoges huset af en kreditor, bankdirektør *Thomsen*, og han solgte det til *Chapman*, i hvis firma min farfar blev kompagnon, og da *Chapman* rejste tilbage til England, overtog min farfar huset. Ejendommen har saaledes været i min faders og farfaders besiddelse og i min oldefaders og tipoldefaders paa mødrene side.

Gennem den store port kom man ind i garden, hvor den smukke paa omslaget afbillede dobbelttrappe i det ene hjørne førte til den høje stueetage, men det var kun familien og besøgende til den, der kom denne vej. Forretningsfolk og da frem for alt de talrige skippere fra England og Skotland gik op til venstre i porten. I stueetagen fandtes her 3 døre: en lille til venstre, der førte ind til chefens lille spartanske kontor ud mod gaden med to fag vinduer, foran hvilke stod en lang pult. I dette kontor fik kun meget ud-

valgte lov at komme. Lige for trappen førte et par fløjdøre ind til det store 3-fags kontor, hvor der til højre i dybden af værelset stod et uhyre stort skab, som jeg bilder mig ind var af mahogni. Et par søjler støttede loftet. Fra vinduespillerne ud i værelset stod et par enorme dobbeltpulte, og ved dem nogle meget interessante kontorstole, der kunde skrues op til stor fornøjelse for os børn. Mange gange har jeg siddet paa dem og øvet mig i at skære fjerpenne, for man skrev ikke med andet paa kontoret.

Døren til højre fra trappen førte ind til skipperstuen, hvor der altid sad nogle skippere og drak deres gin, whisky eller vin. Der stod en stor hestehaarsbetrukken sofa ved den ene væg og foran den et stort rundt bord, hvorpaa der altid stod drikkevarer. Da alle skipperne førte sejlskibe, kunde de godt komme til at ligge længe paa reden, inden de kunde komme enten nordpaa eller sydpaa, og den tid tilbragtes hyppigst i land og oftest i skipperstuerne. De mere kendte af disse skippere, som kom igen aar efter aar, eller de, der kom for første gang og skulde have et godt indtryk, blev inviterede til middag, og udgifterne til alt dette formindskede ikke driftsudgifterne, tvertimod, og det blev nødvendigt lidt efter lidt at indskrænke denne gæstfrihed.

Fra trappegangen førte en lille trappe videre op til et par portværelser der interesserede os børn meget, for der opbevaredes en del varer, f. ex. te og tobak, og der kunde man faa et eller andet, bl. a. kridtpiber til sæbebobler. Direkte handel havde man ikke udover hjemmelavet cherry brandy og enkelte andre ting, men man henviste til bestemte leverandører, og jeg formoder, at klarereren havde procenter af, hvad leverandørerne solgte, og det var ikke saa lidt, for rej-

serne gik langsomt, og der provianteredes for lang tid. Da dampskibene efterhaanden blev almindeligere, saa man ogsaa med skræk derpaa i Helsingør, for de sejlede saa hurtigt og saa uafhængigt af vejret, at de ikke behøvede at standse for at proviantere. Heldigvis standsede de ofte for at faa ordre — man havde jo ikke traadløs telegraf! Endnu bedre var det naturligvis, naar de led havari i nærheden!

Men lad os nu aflægge et besøg oppe hos beboerne og se, hvorledes en helsingørsk familie paa den tid indrettede sig.

Man fortalte, at da huset blev bygget, havde man glemmt indgang til selve lejligheden og kun lavet opgangen i porten, men da det blev for generende, fordi man derved maatte gaa gennem skipperstuen for at komme til hovedtrappen, fandt man paa den smukke løsning at bygge dobbelttrappen i gaarden. Hvor vidt dette er sandt, ved jeg ikke, men vist er det, at trappen er der. Under denne førte et par dobbeltdøre til kælderne, hvori der laa vin, cherry brandy og maaske mange andre ting. Til højre i gaarden langs muren til naboejendommen, »Skibet«, var en aaben rendesten, hvori rotter huserede slemt. Rendestenen kom oppe fra Stengade eller formodentlig længere borte fra, gik gennem det nuværende Færgestræde, der dengang var en med porte lukket smøge, og endte i havnen. For rotternes skyld havde vi altid rottehunde, men de døde næsten altid af hundesyge efter kortere tids forløb. Min fader lukkede omsider denne rendesten og omdannede den til muret kloak. — I baggrunden af gaarden stod den store springkam, hvori man opsamlede vandet fra vandværket, der kom fra Trykkerdammen, hvor senere dr. Hansens anlæg var ude paa Søndre Strandvej. Det var forøvrigt i Trykkerdam-

men, at storken hentede de smaa børn! Springkammen stod i skillerummet til baggaarden, hvori der til højre var ankerrum, d. v. s. et rum hvori ankere (til spiritus m. m.) opbevaredes. Midt i baggaarden stod et hønsehus paa høje ben, formodentlig af hensyn til rotterne, og bygningen ud mod Havnegade var hestestald — men heste var der ikke mere.

Vi gaar imidlertid op ad den store stentrappe og ringer paa. De store glasdøre aabnes, og man kommer ind i en stor hall, hvorfra en dør til højre fører ind i det store køkken, og en dør til venstre ind til skipperstuen. Den pragtfulde trappe fører op til de øvre etager. Paa første sal er der til venstre for trappen et to fags anretterværelse og skabestue, til højre er der et par fløjdøre, den ene ligefor, som fører ind i en 3 fags stue til gaden, den anden til venstre, som fører ind i den store smukke spisestue, der helt er beklædt med egetræs paneler. Den har to fag meget brede vinduer, der aabnes indad uden vinduespost og med meget dyb vindueskarm. Der er herfra en herlig udsigt til sundet over gaarden og den lave bagbygning. Ligeoverfor de to vinduer er to fløjdøre, begge førende ind til dagligstuen. Imellem de to fløjdøre findes en stor skorsten, som springer frem i spisestuen, og paa højre side af den, naar man ser ind i dagligstuen, en stor rund porcellænsovn, hvori der brændes favnestykker, der stilles paa højkant. Foran den har jeg mange gange ristet brød paa en lang gaffel med to tænder.

Gaar man saa gennem en af fløjdørene ind i dagligstuen, kommer man ind i en stue af samme størrelse som spisestuen, men den har ikke to fag brede vinduer, men derimod 4 fag engelske skydevinduer, ligesom i den tre fags stue ved siden af. Disse vinduer, hvis nederste halvdel kunde skydes op forbi den øver-

ste halvdel, var overordentlig utætte, saa der vistnok altid var koldt i stuen om vinteren, og det saa meget mere som varmen skulde faas fra en aaben engelsk kamin, der naturligvis fandtes ved skorstenen midt mellem de to fløjddøre. Varmen fra denne kamin var herlig, d. v. s. straalevarmen, medens den ikke forslog udenfor den nærmeste omegn. Man satte sig derfor ogsaa tæt omkring kaminen, og det kan ikke nægtes, at det var smukt og hyggeligt — men upraktisk! Over kaminen var den uundværlige kaminhylde, hvorpaa der stod et bronceur, som eksisterer endnu, og to store alabastervaser, hvoraf den ene endnu er bevaret, medens den anden ikke har kunnet overleve at blive revet ned. Foran kaminen var ildtøjet anbragt i en særlig metalbakke eller hvad man skal kalde den, som tillige dannede en slags gitter, som forhindrede, at man kom for tæt til ilden. Min moder og den hindrede mig engang i at falde ind i ilden. Jeg var krøbet op i en lænestol og laa paa knæ i den og lænede mig til ryggen med armene paa den øverste del af den og talte med min moder, der stod foran ilden. Stolen maa ikke have været godt afbalanceret eller jeg urolig, for pludselig væltede den over mod kaminen. Heldigvis stødte jeg mod min moder, hvorved jeg skubbedes lidt til side og slog munden mod ildtøjet, hvorved jeg brækkede en af mine store, temmelig fremstaaende fortænder.

Ligeoverfor kaminen paa vinduespille mellem de midterste vinduer stod et stort forgyldt spejl med marmorkonsol. Det var af den gammeldags slags, hvor glasset er delt i to dele. Det findes ogsaa endnu, men forøvrigt staar det mig ikke ganske klart, hvorledes stuen var møbleret, jeg kan kun huske, at der var lyseblaat damask paa møblerne og dertil svarende lyseblaa gardiner. Tapeterne paa væggene var mørkerødt

fløjelsagtigt papir med bladmønstre naturligvis spændt paa lærred.

Ved siden af denne store stue fandtes som nævnt en noget mindre tre fags stue som vi i lang tid ikke benyttede noget videre, men da min fader blev saa syg, at han ikke kunde have soveværelse i den øverste etage, indrettedes denne stue til soveværelse. Man fandt, at jeg var stor nok til at faa mit eget soveværelse, og det lavedes ved at tage lidt af trappegangen ved et skillerum med et vindue ud mod gangen og forene dette rum med et lille smalt værelse, der kaldes closet (udtalt paa engelsk clos'et), hvori der havde været hylder til opbevaring af syltetøj o. lign. Dette lille værelse, som slet ikke passer i stilen og ikke ser godt ud fra trappen, blev siden bevaret.

Der var imidlertid en etage til, hvortil den store hovedtrappe førte op. Midt paa den stod et pragtfuldt skotsk ur i mahogni kasse, som den dag i dag gaar aldeles fortrinligt. Det fortaltes, at det var købt paa en auktion efter et skotsk skib, der var ladet med saadanne ure, og som strandede her paa kysten. Der findes lignende paa Helsingørs raadhus og flere steder. Jeg har engang læst i Nyerops historie om urmageriet i Danmark, at den bornholmske urmagerindustri skal stamme fra et af disse ure.

I den øverste etage var der 6 værelser, hvoraf de to vendte ud til gaarden og altsaa var over spise-stuen, medens de 3 vendte ud mod gaden. De to til gaarden, som vendte mod sydøst brugtes til soveværelser, medens de andre benyttedes dels til gæsteværelser dels til pulterkamre. Der var for os børn noget mystisk ved disse tre værelser, og der var mange underlige ting at finde derinde. Til denne etage knytter sig det første, som jeg overhovedet husker, nemlig

da min moder, efter min broders fødsel (22. november 1858), for første gang skulde op. Hun fik da lov til at gaa inde fra det inderste værelse til gaarden ind i det forreste værelse, og jeg var stolt over at støtte hende og hjælpe hende. Senere hen blev disse to værelser benyttede til skolestue for nogle smaabørn, hvor vi undervistes af frk. *Juliane Jensen*, en datter af postmesteren, senere gift med postmester *Bonnevie*, (hvis søn er forstanderen paa Gamle Bakkegaard). Jeg har det indtryk, at hun maa have været ualmindelig dygtig, i alt fald lagde hun en udmærket grund i mig. Vi var til at begynde med et par drenge og et par piger, senere kom der flere til. Jeg var kun 5—6 aar, da jeg begyndte, og jeg har smukke skriftprøver fra jeg var 6 aar. — I denne etage var der endnu et værelse, som bør nævnes. Det laa isoleret til venstre for trappen, naar man kom op, og hed: oakroom, fordi det var helt beklædt med egetræs paneler. Det havde to vinduer mod gaarden, men tillige et vindue ud mod søen med et prægtig udsigt, idet det ragede betydelig op over bagbygningen.

Endnu skal jeg omtale bagbygningen med et par ord, men den staar mig ikke saa klart. Der førte fra køkkentrappen en gang ned i den. I en høj kælderetage var vadskehus med brønd og post, derover gik gangen ned mod havnen. Til venstre for den laa et par meget mystiske værelser, der saa saa uhyggelige ud, at jeg altid undgik dem. Jeg tror de havde vinduer ud til den meget snævre gaard i nabobygningen, der dengang tilhørte *Gradmanns*, men jeg ved det ikke med sikkerhed. Derimod laa der for enden af bygningen den saakaldte Sosal med et par vinduer ud mod havnen, men det der interesserede os mest her var, at man gennem vinduerne kunde gaa ud paa det

flade tag paa hestestalden. Dette blev der særlig brug for, naar *Carl den 15. besøgte Frederik den 7.* Der rejstes saa et par flagstænger ved kanten af taget, der hængtes guirlander imellem, og vi spaserede ud paa taget, hvor der blev flyttet stole ud. Nedenfor langs huset holdt hestgarden til parade, men det varede ikke længe, inden der kom bud til os fra garden, om vi ikke vilde lade være at gaa paa taget, for det var af blik, og det gjorde stort spektakel, naar vi gik paa det, og det holdt hestene ikke af. Vi var naturligvis meget opfyldte af at se de to konger, der fyldte godt i den aabne vogn med fire eller sex heste, forridere og eskorte, køre afsted til Frederiksborg eller Fredensborg.

Da sundtolden var hævet, søgte min fader sammen med de andre ejendomsbesiddere ved havnen om at maatte faa nøglen til deres døre ud mod havnen, som hidtil havde været deponeret hos toldvæsenet, og det fik han, men da den store ejendom var altfor kostbar for ham, byggede han baghuset om og lejede det ud til en beværtning, der kom til at hedde Panseren. Grunden hertil var, at beværtningen i huset ved siden af hed Skibet, men da panserskibene havde faaet overtaget, maatte den ny beværtning have navn derefter.

Her var altsaa mit barndomshjem, og der er naturligvis adskillige begivenheder, som har præget sig i min erindring fra den tid, men det er alligevel kun faa, som har gjort særligt indtryk paa mig. Deriblandt vil jeg blot nævne, at jeg tydelig husker ikke blot da min moder kom op efter min broders fødsel, men ogsaa at han blev hjemmedøbt, og at det skete i dagligstuen, i hvis ene ende der var indrettet en døbefont, hvor præsten forrettede daaben, medens jeg stod paa

en stol ved vinduet, og min fader holdt paa mig. Jeg har dengang været ca. 3½ aar. Jeg husker dernæst en fødselsdag, som jeg tilbragte væsenligst i spisestuen, da jeg havde kighoste. Det maa have været i 1863, for mine forældre var paa Rhintur — jeg har et brev fra min moder fra München —. Naar de kunde tillade sig en saadan luksus var grunden, at de havde haft en udmærket havarist ladet med bomuld! Endvidere husker jeg, at vi havde juletræ 1864. Medens vi ellers altid tilbragte julen hos min morfar, havde vi denne gang juletræ hos os. Jeg tror at grunden var, at min fader var saa svag. Træet stod naturligvis i dagligstuen foran kaminen. Endelig glemmer jeg aldrig den 27. november 1865, da min fader om morgenen, idet han vaagnede, fik sin første blodstyrting, der i et øjeblik endte med døden. Dermed brød det hele sammen, min moder maatte leje huset ud, og det følgende aar bestemte hun sig til at søge mig optaget i Herlufsholm og, da det ikke lykkedes, i Sorø.

Mine forældre levede vistnok overordentlig stille, jeg husker ikke noget selskab undtagen juleaften 1864, men muligvis husker jeg ikke noget, fordi jeg har været for lille til at være med. Hver søndag spiste de middag hos min morfar, gamle *Major Wright* paa Lappen, for han samlede altid børn, børnebørn og svigerbørn om søndagen.

Min morfar boede i det lille hus lidt før Marienlyst, som springer frem paa vejen. Det havde dengang nr. 555. Der holdt jeg overmaade meget af at komme, for der var en flok ungdom, omtrent jævnaldrende med mig, og der var humør i dem! Min morfar var to gange gift: i første ægteskab var der kun to døtre, hvoraf min moder var den ældste, i andet ægteskab var der 12 børn, hvoraf dog de 3 var døde som smaa — resten

levede i det lille hus, og det vidunderligste var, at da flere blev gifte, saa kom deres børn og i alt fald min bedstemoders niece derned i ferierne, — og det staar den dag i dag for os alle som en gaade, hvorledes vi fik plads! Der fandtes i stueetagen en dagligstue og en spisestue og bag dem to smaa værelser, hvoraf det ene var mine bedsteforældres soveværelse, og det andet ofte blev benyttet til gæsteværelse. Ovenpaa var der i hver gavl et værelse, hvor der i det ene laa 3 pigebørn, i det andet 3 drenge, men mellem disse to værelser var der et stort loftsrum med paneler paa skraavæggene, med tagvinduer og i midten en stor kasse over trappen, der kom op midt paa loftet. Langs væggene paa dette loft anbragtes der senge — og det var tilsyneladende ubegrænset, hvad der kunde blive plads til. I nødstilfælde kunde der redes til en paa kassen over trappen eller i de smaa rum inde under taget. Til huset hørte en lang smal have, der stødte op til gartner *Møllers* store have, hvor der af og til aflagdes besøg — uindbudt! Det var navnlig mine fire yngste onkler, hvoraf de to var lidt ældre, de to lidt yngre end jeg, som jeg var sammen med, og hvor kunde vi more os, skønt jeg tror, at jeg var lidt mindre vild end de andre. I alle de aar, jeg var i Sorø, tilbragte jeg det meste af min sommerferie i dette herlige hjem.

Af en ganske anden art var min farfars hjem! Han boede efter at han var flyttet fra Strandgade paa hjørnet af Stengade og Stjernegade, hvor nu sparekassen er. Han boede paa 1' sal, medens husets daværende ejer, min moders fætter, *Ferdinand Unna* boede i stuen. Min farfar var en meget ejendommelig mand, sikkert dygtig, meget streng, meget ordknap. Han talte saa vidt muligt kun engelsk, men han kunde selvfølgelig dansk. Børn og børnebørn skulde tale en-

gelsk til ham, og det har utvivlsomt været en fordel for mig, men da jeg havde været i Sorø i nogle aar og i den tid ikke lært et ord engelsk, for det lærte man dengang ikke i skolen, tog han mig en dag med paa en spaseretur, og da det ikke lykkedes ham at faa mig til at svare paa spørgsmaal undtagen med saa faa ord som muligt, gav han mig lov til at tale dansk til ham, men han talte aldrig andet end engelsk til mig, og det eneste brev, jeg har fra ham, da han gratulerede mig til studentereksamen, er paa engelsk. Jeg vænnede mig dog til at forstaa engelsk og fik for øvrigt ikke ringe lejlighed dertil, da vi børn naturligvis var gode venner med de mange engelske skippere, som kom i huset, og som tidt bragte ting med fra England. Saaledes fik jeg som lille dreng engang en fodbold, og det var maaske den første fodbold, som kom til Danmark.

I min farfars hus gik alt efter en snor. Han stod op ved 5—6 tiden om morgenen, ringede paa pigerne, gik derpaa til havnen for at se, hvad vinden var og om der var skibe paa reden. Derefter spaserede han gennem Marienlyst ud forbi »Verdens Ende« til de smaa arbejderboliger ved glaspusteriet. De ligger der tildels endnu nedenfor Højstrup station. Ved det ene af disse huse var der duer, og han havde altid gule ærter med til dem. Saa spaserede han hjem, fik sin morgenmad og tilbragte formiddagen med at læse eller skrive eller med at sidde i sparekassen, i hvis bestyrelse han var. Naar klokken nærmede sig 4, sad han i sin stenhaarde lænestol i dagligstuen, og hvis han havde fremmede, kom de i god tid, for man kom ikke for sent i det hus! I det øjeblik klokken slog 4, rejste han sig, gik hen til klokkestrengen og trak i den, og stuepigen, der ventede udenfor spisestuedøren med terrinen i hænderne, satte den ind paa bordet, og

meldte, at der var rettet an. Man gik saa ind til bordet, den gamle mand stillede sig ved sin stol, mumlede et par ord, som ingen nogensinde havde hørt, og som ikke engang børnene kendte, men som formodentlig var en bordbøn. I det øjeblik han var færdig, tog pigen laaget af terrinen, og han udbrød: »Potz Donnerwetter, what is that!« Saa satte alle sig og i reglen spiste man i stilhed, der blev naturligvis talt, men stiltædigt, og det følger af sig selv, at børnene maatte sidde bomstille og ikke sige et ord. Jeg regnedes for barn, til jeg var blevet student. Var der en eller anden ved bordet, der faldt lidt sammen, slog den gamle pludselig med et par fingre i bordet og kommanderede »up!«, og alle, ogsaa de gamle børn og svigerbørn, rettede sig i en fart. Min farfar var gift anden gang med *Mary Ann Good* og var derigennem beslægtet med familien *de Coninck*. En af dem, *Valdemar*, var søofficer og kom som saadan til at gøre tjeneste paa vagtskibet ved Helsingør, som laa der for at vaage over sundtolden. Den unge løjtnant blev ofte inviteret til min farfar, og han lærte mores, for den første gang, han var der til middag, lagde han armene paa bordet. Min farfar sagde ikke noget, men næste gang han var der, laa der ved hans plads to puder paa bordet! Det virkede kraftigt!

Juledag var der stort selskab af familiens medlemmer, og det var højtideligt, bl. a. interesserede den brændende plumbudding os i høj grad. Forøvrigt var et selskab altid stilfuldt. Han havde et meget stort og smukt spisebord af blankt poleret mahogni. Det dækkedes med et tykt stykke filt og derover den skinnende hvide dug. Over bordet hang en parafinlampe, som vi syntes lyste godt, skønt man nu sikkert vilde have været meget misfornøjet med den, men forøvrigt

maatte man benytte lys. Naar man kom til desserten, blev alle tallerkener, glas og service fjernet, pigen gik hen ved et hjørne af bordet, og med et ryk trak hun dug og den underliggende filt bort, saa at lampelyset nu i stedet for at falde paa den hvide dug faldt paa det mørke, spejlblanke mahognibord. Det var en mærkelig kontrast, som var af stor virkning. Der blev saa omdelt smaa farvede servietter, »doilies«, hvorpaa man anbragte tallerkener og glas. Naar desserten var spist, rejste damerne og børnene sig og gik ind i dagligstuen, medens herrerne blev siddende og drak deres portvin, indtil karaflerne var tømte. Selv om der kun var et enkelt menneske til middag, som gamle *James Duncan*, en Skotte, der hyppigt var gæst der, blev man siddende ved vinen, men paa sine gamle dage fyldte min farfar ikke karaflen — men tømmes skulde den. Da jeg som student maatte blive siddende med de gamle, hvilket sandelig ikke var morsomt, opdagede jeg, at opgaven kun var at tømme karaflen, og jeg tømte derfor mit glas lidt hurtigere end de andre, for det blev straks fyldt igen. Forøvrigt docerede min farfar: fill what you like, but drink what you fill — med andre ord: drik ud, men Du maa godt nøjes med lidt i glasset. Om aftenen fik min farfar sin gin, men han gik tidlig i seng. Naar spisebordet kunde holdes saa blankt, laa det i, at snedkeren kom hver 14' dag og polerede det.

Hver søndag skulde vi alle i kirke. Da der ikke i min tid mere var engelsk kirke gik man i den danske Olai kirke. Min farfar havde en »stol« i et af pulpituernerne, hvor vi alle kunde være, men jeg mindes især, hvor forfærdelig koldt det var om vinteren, for opvarmning af kirken kendte man ikke dengang. Men

det var ikke nok med, at man skulde i kirke, der maatte ikke spilles eller synges i huset den dag.

Forøvrigt kom jeg ikke mange steder, men jeg erindrer dog, at det var en stor fornøjelse, naar jeg kunde faa lov til at besøge Montebello, som vistnok ejedes af eller i alt fald beboedes af *Charles Fenwick*, der var gift med min faster *Ann Gordon Norrie*. Der havde jeg et par fætre, som var lidt ældre end jeg, men de havde en legevogn, hvori vi kørte ned ad bakken fra huset, over landevejen og ud paa marken paa den anden side, og saa havde de en pony, Billy, som vi maatte ride paa og køre med. Det varede imidlertid ikke længe, for de rejste til New Zealand, hvor de havde store ejendomme.

Det var ogsaa en fest for os at komme paa Kronborg, hvor vi dels besøgte løjtnant *Rosens*, der boede i stueetagen, hvorfra man gennem et vindue kunde gaa ud paa hovedvolden. *Rosen* faldt ved Dybbøl. Dels besøgte vi general *Lundings*. Generalens ene søn var gift med min mors søster, generalinden var en datter af madam *Mangor*, og hun var et ualmindelig elskværdigt væsen, som jeg ikke sjældent kom til senere, da hun var flyttet til København og havde indrettet sig et hyggeligt hjem der.

Men nu selve byen! Hvor forandret paa mange punkter! Jeg husker kun dunkelt Øresunds toldkammer, der laa paa pladsen ved den østlige ende af Stengade og Strandgade, men jeg husker, at der derfra og over til Kronborg var en grøn plæne, som først senere blev udgravet til havn. Ved den første udvidelse kom *Rohmanns* og *Løves* træskibsbyggerier til at ligge henimod den pragtfulde allé til Kronborg, ved den næste, da skibsværftet blev anlagt, blev denne smukke allé for største delen sløjft. Paa den anden side mod syd

var der ikke opfyldt, hvor jernbanestationen nu ligger, der gik vandet langt højere op, saa at husene i denne del af Strandgade havde haver helt ned til vandet.

Forbindelsen med omverdenen var ogsaa anderledes end nu. Skulde man til København, benyttede man dog saa langt tilbage, som jeg kan huske, dampskibe. Det første var Ophelia, en grim, sort, meget langsom kasse med en skorsten og to master. Saa kom Hamlet med to skorstene og to master, og saa kom Horatio med to skorstene men tre master — ganske overdaadigt! Det var selvfølgelig alle hjulskibe. I 1864 fik man endelig jernbaneforbindelsen over Hillerød, og det blev en slem konkurrent for dampskibene, men de satte resolut priserne ned, saa jernbanerne maatte følge efter. En billet fra København til Hillerød kostede derfor lige saa meget, som en til Helsingør, for til Hillerød var der ikke konkurrence. Det fortaltes endog, at man prøvede paa at lade billetten til Hillerød være dyrere end billetten til Helsingør, og da folk, der skulde til Hillerød, var saa snedige at tage billet til Helsingør, vilde man forhindre dem i at staa ud ved Hillerød. Dette er vel næppe sandt, men prisen var den samme i lang tid til Hillerød og til Helsingør paa grund af dampskibskonkurrencen.

Noget af det, der interesserede os mest i byen, var at færdes paa broen, som det hed. Det var ikke den store murede stensmole som nu, det meste var bygget af svært tømmer, forstærket ved store rullesten. Den laa ogsaa anderledes end nu, saa at indløbet var meget smallere. Paa broen fandtes et skur for færgefolkene, og længere ude lods- og karantænehuset. Der var altid liv paa broen, hvert øjeblik kom der en baad ind fra et skib, og det gjaldt da for brokaprerne at se at ind-

fange kaptainen til deres firma, men desuden var der mange andre mennesker derude, ikke mindst naturligvis de to store korporationer: færgemænd og lodser. Selvfølgelig lærte vi mange af dem at kende, men helst vilde vi i lag med lodserne. Vi holdt nemlig meget af at være paa broen, naar klokken manglede lidt i et. Paa den tid kom lodsinspektøren den gamle kommandør *Prøsilius*, gaaende højtideligt ud til spidsen af broen. Paa enden af denne var en flagstang, hvorpaa der blev hejst en kugle. Han stillede sig op lidt fra den med kronometret i den ene haand, løftede den anden, og idet klokken var 12 i Greenwich, gjorde han et tegn og kuglen faldt ned. Nu gjaldt det at komme hen til kommandøren, for saa kunde det hælde, at han bad en af lodserne tage os med ud paa en tur til et skib, og det var en stor fornøjelse at sejle i de dejlige baade, der dengang var grønne med en bred rød stribe i storsejlet.

Vore udflugter gik i reglen til Julebæk, langt sjældnere til Snekkersten. Vi havde gerne vor mad med i en legevogn eller en barnevogn, som dengang var en tohjulet vogn med et ben til at støtte den, naar den stod stille, og med en lang stang, hvorved den skubbedes. En gang om aaret var der en større skovtur paa vogn, og den gik altid til Sølyst ved Esromkanalens udløb fra Esrom sø. Selvfølgelig havde man ogsaa her mad med, men det var altid en større middag. Ved denne tur var det den største fornøjelse at ro paa Esrom sø, medens man aldrig dyrkede denne sport i Helsingør, hvor der dog var saa god anledning dertil, men formodentlig frygtede man for den stærke strøm i Øresund.

Et par gange var vi en tur til Frederiksborg, og jeg husker, at vi var der engang efter branden, hvor

man ikke kunde faa lov til at komme ind paa slottet, da der af og til styrtede bjælker ned. Fredensborg kom vi meget oftere til, for der havde vi en god ven i den bekendte læge og botaniker dr. *Petit*, der ejede det sted, som nu hedder »Hegels minde«. Hos ham boede en af min faders søstre, som var brystsyg. Man ansaa den gang Fredensborg for et særligt gunstigt sted for brystsyge, da der var saa lunt og saa godt læ. Af den grund boede vi der ogsaa i sommeren 1865, det sidste aar min fader levede, da man haabede, at klimaet skulde hjælpe paa hans tuberkulose. Jeg nød dette ophold, for jeg strejfede naturligvis rundt i parken og lærte alle stier at kende og studerede ivrigt de mange sommerfugle og de store grønne græshopper.

En ganske særlig begivenhed prægede sig i min erindring. Vi havde en dag besøgt dr. *Petit* i begyndelsen af tredserne og glædet os over hans dejlige have, hans perlehøns og paafugle og andre mærkelige ting, deriblandt hans apotek, for han dispenserede naturligvis medicin, da der ikke fandtes apotek i nærheden. Vi gik derefter ned i slotsparken, da *Frederik den syvende* boede paa slotet. Man fik lov til at komme helt hen til gitterlaagen til Marmorhaven. Indenfor laagen stod et telt, og efter taflet satte kongen sig ned i det med en lang merskumspibe og rød fez paa hovedet, og det undrende folk fik lov at se paa den elskede konge. Og naar man saa kikkede ned i haven, saa man grevinden med sine damer i hvide kjoler færdes omkring og gaa ned ad trappen til den fjernere del af haven.

En Sommer boede vi i Hellebæk i »Rækken«, og der havde jeg ogsaa megen fornøjelse af at strejfe rundt i skoven mellem Julebæk og Hellebæk og finde alle stierne, for der var dengang kun stier.

Som jeg har omtalt, fandtes der en mængde fremme-

de mennesker indvandrede fra mange forskellige lande. De dannede en slags aristokrati, som holdt sig meget for sig selv. Alle lande havde konsuler i byen, dels udsendte, dels borgere i byen, som anerkendtes som konsul for et eller andet land. Det hørte næsten til at være konsul. Min fader blev det ogsaa, og mærkeligt nok blev han portugisisk vicekonsul, hvilket forøvrigt vistnok ikke var en anstrengende bestilling, for der kom kun sjældent portugisiske skibe til byen. Det sted, hvor alle disse mennesker samledes i min barndom, var paa Marienlyst slot eller i parken derved. Badehotellets røde bygning existerede allerede dengang, men selskabslokaler, læseværelser, konditori og balsal fandtes paa slottet, og dertil havde ikke alene badegæsterne adgang, men byens honoratiores kunde købe kort til slottet og færdes der sammen med badegæsterne. Om eftermiddagen var der musik i haven, idet regimentsmusikken var engageret til at spille fra en tribune lige overfor slottet paa den store plæne. Foran denne tribune var en halvkreds af bænke, hvor folk sad og hørte musikken, og lidt til siderne fandtes et par pavilloner, hvor man kunde komme under tag, og hvor der kunde serveres. Bag slottet, forbundet med dette ved en træbro, var bygget en balsal af træstammer, og en gang om ugen var her »soirée«, d. v. s. der dansedes. Musikken dirigeredes af barber Lund, som tillige var dirigent i den dansesalon, som var indrettet i den tidligere engelske kirke, hvor nu vistnok arbejdnernes forsamlingsbygning er. Ved en forvanskning af »barber Lund« kom dansesalen til, maaske ikke med urette, at hedde Babylon! Paa terrasserne bag slottet var Hamlets grav, som dengang var en flad forhøjning, hvorpaa der stod en cylindrisk sten med et hul i midten. Det skal have været en gammel vejtrømler,

der var stillet paa højkant. Forøvrigt var der mod syd en smuk udsigtsplads, hvorfra man saa Kronborg og sundet baade nord og syd derfor.

De mennesker, der kom i haven, var ofte nogle meget mærkelige personer, og man stirrede forbavset paa saa ejendommelige fremtoninger som general *de Mezas* to søstre, der mødte i de mest spraglede farver med store krinoliner. Og saa var der gamle fru *de Serre*, som ingen tænder havde og derfor ikke var til at forstaa, hvilket gav anledning til adskillige anekdoter. Dernæst var der alle de fremmede konsuler, hvoriblandt mange mærkelige typer, navnlig mellem de franske, der var ingeniør *Carlé*, der havde projekteret den store nordhavn i Helsingør, som aldrig er blevet til noget, og der var lederen af etablissementet, *Briggs*, og saa var der maaske frem for alle andre *John Walker Good*, som vi kendte særlig godt, da han var beslægtet med os og havde været i forretning med min bedstefader. Det var en ejendommelig mand at se paa: høj, tynd, lidt foroverbøjet med hovedet en smule paa sned, høj graa hat, lang graa frakke, gamascher, stort rødt silkelommetørklæde og snustobaksdaase, altid ledsaget af et par hunde, der kunde gøre kunster. Han havde næsten altid en bog med sig. Han var vistnok en meget begavet mand, meget belæst, kunde mange sprog, men talte helst engelsk. Hans specialitet var at gravere i glas, og navnlig morede det ham at gravere saa smaat, at andre ikke kunde læse det uden stærk loupe. Jeg har et saadant glas, hvori han paa den ene side har graveret et meget smukt billede af Kronborg, paa den anden side sit vaaben og navn omgivet af en krans af næsten mikroskopiske ordsprog i mange forskellige sprog. Det er aabenbart ham *Svedstrup* har taget til model til en af sine figurer i »Erik Gudmand«.

han har endogsaa benyttet Navnet. Han skrev og tegnede udmærket, og det generede ham aabenbart ikke synderlig, at han havde mistet det ene øje. Vi børn kom af og til og besøgte ham i hans hjem i Fiolgade, og det var en fest, omend vi følte os ret højtidelig stemt, men han havde saa mange ting at vise os. Han var en inkarneret pebersvend og døde som saadan — og saa viste det sig, at han havde været meget velgørende.

Der var mangfoldige andre originaler i byen, som vi drenge havde vor fornøjelse af, som »Per med de 7 sanser«, og hattenmager *Liliekvist* med den høje graa hat paa snur. Det var vistnok om ham eller muligvis om en anden af byens originaler, at der fortaltes, at han engang imellem tog alene til Helsingborg og bestilte sig en bedre middag med rigeligt med vin. Der skal være blevet svaret ham, at man serverede kun for to. Det havde han intet imod, og der blev anrettet to kuverter. Han spiste og drak saa først for den ene og derpaa for den anden — og det skal have været meget længe, inden han kunde vende tilbage til Helsingør.

Af spredte begivenheder, som jeg husker, skal jeg omtale et par ildebrande. Naar jeg husker noget herom, ligger det vel nærmest i, at ildebrand, særlig om natten, voldte et forfærdeligt spektakel, saa hele byen kom paa benene. Fra kirketaarnet klemtedes et bestemt antal slag, naar det kun var skorstensild, et andet antal slag, naar branden var uden for byen og et tredje naar det var i byen. Vægteren gik rundt i alle byens gader raabende: brand, brand, brand og derpaa givende tre lange stød i sin pibe. Det gjaldt om at vække alle, for borgerne maatte ud for at møde med sprøjterne. Disse blev trukket frem og kørt til brandstedet oftest ved haandkraft, og man gik i gang med at pum-

pe, i reglen 4 mand paa hver side af sprøjten. Vandet maatte bringes, og husejerne maatte derfor sætte vandtønder ud paa gaden, hvor de blev hentet paa sluffer. Jeg har en dunkel forestilling om klubbens brand paa det sted i Hestemøllestræde, hvor senere Wibroes bryggeri kom til at ligge, men jeg husker ganske tydeligt en stor brand i et brændevinsbrænderi ved Axeltorvet. Brænderiet indtog hele den nordlige del af det nuværende torv, hvor man har stillet mindesmærket for *Erik af Pommern*, og da det brændte ned til grunden, opførtes det ikke igen, men torvet udvidedes omtrent til det dobbelte.

Stor fest var det for os, naar det borgerlige artilleri havde øvelser. Min fader var før krigen adjutant ved korpset, og blev senere kaptain. Det var ligesom Københavns et forholdsvis fornemt korps, hvis officerer havde linieofficerers uniform — de havde ogsaa maattet underkaste sig en examen — og rangerede med liniens officerer. De havde under krigen vagten paa Kronborg. Man stillede under indkaldelserne paa Grønnehave ved alléen til Kronborg og marcherede saa ud til slottet, og da min fader var adjutant gik han i spidsen — og der var jeg naturligvis ogsaa. Der holdtes saa øvelser med kanonerne oppe ved flagbatteriet. Lige dygtige var folkene nu ikke. Jeg husker saaledes en dag — jeg kan vel højst have været 8 aar dengang — at min fader kom hen til en kanon for at se, om der var taget rigtig sigte. Det var jo de gamle forladekanoner, hvis stilling ændredes ved at lægge kiler ind under svansen eller ved at fjerne nogle af dem. Konstablen, der skulde kritiseres, var til daglig bademester paa Schierbecks badeanstalt, som laa paa Strandvejen, det vil sige Søndre Strandvej, for Nordre Strandvej eksisterede ikke dengang. Han havde rettet

kanonen mod Taarnhøj, der ligger ret højt, medens den skulde være rettet mod en baad nedenfor Taarnhøj. Til min fars bemærkning, at saa maatte den længere ned, svarede konstablen, at den kunde ikke komme længere ned, for de havde fjernet alle kilerne. At dette var fejl, kunde selv jeg forstaa.

I 1863 kom prinsesse *Alexandra* første gang til Danmark som prinsesse af Wales. Hun kom sejlede paa den engelske kongeyacht *Osborne* og gik lige til København, men hun var eskorteret af lineskibet *Aurora*, der førtes af *M'Clintock*, som havde gjort sig berømt ved sine eftersøgninger af Amerikas nordkyst og sit fund af Franklin-expeditionens rester. *Aurora* blev liggende paa Helsingørs red, og der var festligheder ombord. Blandt andet var der et bal, hvortil jeg mærkelig nok var med, vistnok det eneste barn. Panserskonerten *Absalon* laa i Helsingørs havn under kommando af kaptain, senere kommandør *Wilde*, »Danmarks *Wilde*«, der var gode venner med mine forældre, og han sejlede os derud i nærheden, hvorpaa vi sattes over i baade. Da vi var kommet ombord, blev vi vist rundt paa skibet og var ogsaa i chefens kahyt for at hilse paa *M'Clintock*, som jeg betragtede med stor ærefrygt. Om aftenen afbrændtes et fyrværkeri, og en af matroserne tog mig op og satte mig paa rælingen, mens han holdt paa mig. Jeg skulede forsigtig ned til vandet, der var forfærdelig langt nede. Efter festen sejlede *Wilde* os igen ind til byen. — *Aurora* gik hjem og næste aar overværede *M'Clintock* paa *Aurora* søslaget ved Helgoland og tog gentagne gange senere ordet for at hævde, at *Suenson* var sejerherren.

Engang i 1866 var jeg en dag en tur til Julebæk sammen med min onkel, daværende oberst *Wolle*. Da vi kom derud, fik vi at vide, at *Kong Christian* med

hele familien var kommet der fra Fredensborg, og at de netop var ifærd med at gaa i vognene for at køre tilbage. Kongen fik øje paa onkel *Wolle*, gik hen til ham og fortalte, at de fejrede prinsesse *Dagmars* forlovelse med storfyrst *Alexander* og tog ham med hen til vognen, for at han kunde gratulere de nyforlovede.

En lille ting som skarpt belyser forskellen mellem datiden og nutiden skal jeg kort omtale. Man kunde ikke dengang som nu om vinteren sende bud efter frisk smør, men man gik om efteraaret ombord paa en af de holstenske jagter i havnen og smagte paa en mængde smørprøver, som toges ud med lange søgere, og man købte derpaa saa mange dritler, som man skulde bruge i vinterens løb af det smør, man syntes bedst om. Det er ikke saa underligt, at »græssmør« om foraaet var en delikatesse!

Efter at jeg havde læst nogle aar hjemme i vor lille skole, kom jeg i realskolen i Helsingør. Fra denne skoletid erindrer jeg meget lidt, jeg har endog kun temmelig svag erindring om lærerne, og jeg har det indtryk, at jeg vist ikke lærte synderlig meget, men det staar mig temmelig uklart. Det, jeg bedst husker, er, at det ikke var farefrit at gaa hjem, for vi blev tidt angrebne af drengene fra borgerskolen, hvorfor vi i reglen sluttede os til en af de store elever, som kunde forsvare os. Min faders død i november 1865 bevirkede, at min moder fandt det rettest, at jeg kom i en kostskole, da hun i høj grad ønskede, at jeg skulde studere, og der var ikke latinskole i Helsingør. Da min farfar, min onkel *Wolle* og kammerherreinde *Rønnenkamp* paa Næsbyholm lovede at støtte min moder, blev jeg før sommerferien 1866 prøvet paa Herlufsholm. Rejsen derved var ikke saa let som nu, for vi maatte med banen til Ringsted og derfra i dagvogn og tilmed i

en utæt bivogn i øsende regnvejrr til Næstved. Vi kom ud paa skolen, hvor jeg prøvedes til daværende 2. klasse. Resultatet fik vi ikke at vide, men der skulde senere komme meddelelse. Da der ved slutningen af sommerferien ikke var kommet besked, rejste min moder til København til *Halls* kontor, da *Hall* var forstander. Der blev sagt, at jeg stod for tur til at komme ind, men der havde kun været 12 pladser ledige, og af dem skulde de 6 gives til ved krigen fordrevne Slesvigere og en skulde gives til lensgreve *Moltkes* søn — faderen var vist patron — men hvis der gik flere ud, skulde jeg komme ind. Dette var en daarlig trøst, og min moder kom ret forknyt hjem, men saa traf hun paa gaden en søn af vor gamle præst, provst *Heiberg*, nemlig *Gabriel Heiberg*, der dengang var adjunkt i Sorø, og han raadede hende til at lade mig komme i skole der. Der var ikke andet at gøre, naar jeg skulde studere, og den 22. eller 23. august 1866 kom vi til Sorø til prøve — og dermed var min barndomstid i Helsingør forbi, og jeg omplantedes til ganske andre forhold.

Ved min faders død var min moders forhold sikkert ikke blevet gode. Min farfar ordnede det saaledes, at første mand paa kontoret, som havde hele sin uddannelse i firmaet, overtog det mod at svare min moder noget bestemt af de forskellige dele af forretningen. Men min farfar var en gammel Engelskmand, og det faldt ham ikke ind, at skriftlig kontrakt var nødvendig, han gik ud fra, at et ord er et ord og en mand en mand, og det gik ogsaa godt, saa længe min farfar levede, men da han døde 1874, nægtede firmaet at betale min moder noget. Med besvær fik hun dog et magert forlig — men i sine sidste aar havde hun ikke meget at leve af.

Da min broder skulde i latinskole, kunde hun ikke bekvemme sig til ogsaa at sende ham hjemme fra, og hun flyttede saa 1868 til Roskilde, hvor min broder kom i skole, medens jeg opnaaede lettere at kunne komme hjem i ferierne. Da jeg var blevet student i 1873, flyttede hun til København.

SORØ

Den 22. eller 23. august 1866 blev jeg altsaa prøvet i Sorø skole. Medens jeg i Herlufsholm blev prøvet til 2. klasse, overlod man i Sorø lærerne at bestemme, i hvilken klasse jeg skulde. Jeg havde en god grund fra undervisningen i hjemmet, og jeg havde været 2 aar i realskolen i Helsingør, saa man vurderede mig til at være værdig til at komme i 3. klasse, hvilket svarede til den senere forberedelsesskoles ældste klasse, saa vidt jeg ved. Da prøven var overstaet og jeg var blevet installeret hos fru *Schlegel*, sagde min moder farvel til mig. Hvor husker jeg tydelig, da hun kørte fra Hotel »Haabet« i omnibussen ud til jærnbanelinjen. Jeg tudbrølede, da jeg følte mig fuldstændig forladt. Havde jeg været mere humoristisk anlagt, havde jeg nok sagt til mig selv, at »Haabet« var forladt. Der var imidlertid ikke noget at gøre, jeg gik grædende det lille stykke til mit nye hjem, og der, hvor man formodentlig var vant til saadanne afskeds-scener, modtog man mig saa venligt, at jeg snart fandt mig til rette.

Fru *Schlegel* var enke efter en skovrider og boede

ude ved Reitzensteins allé nærmest ved sindssygehospital. Der ligger et lille hus ud mod alléen, hvor overlærer *Lorentzen* boede, og bagved det laa med façaden vinkelret derpaa et andet hus, hvor fru *Schlegel* boede. Hun havde en datter, der hjalp hende, og som jeg besøgte den 23. august 1916, 50 aar efter at jeg var kommet i skolen. Hun boede stadig samme sted. Desuden havde fru *Schlegel* 3 sønner, hvoraf i alt fald de to endnu var i skolen. Forøvrigt havde hun pensionærer, men hvor mange kan jeg ikke mere huske. Vi havde det godt, jeg følte mig snart hjemme, og jeg tror, jeg kom udmærket ud af det med de andre, hvoriblandt jeg husker to brødre *Carstens* fra Ærø.

Forøvrigt husker jeg meget lidt fra det halve aar, jeg var i huset der, og det tyder paa, at jeg har befundet mig meget vel. Efter juleferien flyttede jeg op paa akademiet, og det kan ikke nægtes, at det var andre forhold. Blot det at ligge 32 drenge paa en sovesal var noget nyt, og noget man maatte vænne sig lidt til. Man blev naturligvis udsat for nogle af de spøgefulde ubehageligheder, som alle nye drenge maatte finde sig i. Der var lagt »pose« i sengen, saa man ikke kunde komme i den, naar det gjalt om at skynde sig, fordi den inspektionshavende lærer kom. Sengen saa ganske naturlig ud, men overlagenet var ikke stukket ned ved fodenden men ved hovedenden. Eller sengen blev væltet med stort spektakel, saa læreren ved siden af maatte ind at se, hvad der var paa færde. Forbryderne var naturligvis i seng og lod som om de sov, men den ulykkelige, der var væltet, kunde ikke i en fart faa sin seng rejst op og rettet. Han blev derfor altid grebet — men selvfølgelig vidste lærerne, hvorledes det var gaaet til — man vælter jo heller ikke sin egen seng for sin fornøjelses skyld. Der hændte mig

imidlertid meget faa ubehageligheder, for ved mit hovedgærde stod en seng, hvori en af de store laa, nemlig *Niels Hastrup*. Han beordrede mig til at »stoppe« hans seng, d. v. s. stoppe tæpperne ind om aftenen, inden han skulde i seng, og til gengæld udnævnte han sig til min protektor — og dermed var jeg godt dækket. Jeg kunde svært godt lide *Niels Hastrup* og ogsaa hans broder *Julianus*, men jeg holdt mere af *Niels*, medens *Julianus* vistnok var mere afholdt i almindelighed.

Jeg laa paa den vestre sovesal med de to store piller, der ikke fandtes paa den anden. Medens de fleste senge stod i lange rækker med fodenderne mod lærerværelset, var der længst fra dette to rækker der stod paa den modsatte led, og min seng var den sidste i rækken langs vinduet. Langs de lange vægge var der smalle metalforede vadskeborde, hvor hver havde sit kobbervandfad. Tjenerne kom lidt vand i hvert fad om aftenen, og deri vadskede vi os. Der var ikke vandledning, som vi kunde benytte, men der stod en tønde med hane, hvoraf vi kunde faa mere vand — men det indlod vi os vist sjældent paa! Det er hændet, at vandet i vore vandfade var frosset om morgenen, for der kunde være meget koldt, da der aldrig blev lagt i kakkelovn. Om natten brændte der en enkelt olielampe paa stuen, og ikke sjældent osede den forskrækkeligt, saa de nærmeste var sorte i næsen om morgenen. Den var forøvrigt vel nok for en stor del skyld i, at jeg blev nærsynet, for jeg læste morskab, naar jeg var kommet i seng, og jeg laa meget langt fra lampen; der var 3 senge paa langs og en gang imellem lampen og mig!

Vi gik i seng kl. 9 $\frac{3}{4}$ om aftenen og skulde være i seng kl. 10, og det var saamænd ikke for tidligt, for

allerede kl. 5½ om sommeren og kl. 6 om vinteren blev vi paa en frygtelig brutal maade vækket. Tjeneren — han hed *Ole* dengang — kom ind med en stor klokke og kimedede, saa det halve kunde være nok, og i begyndelsen opnaaede han hensigten, idet man for op, men det varede ikke længe, inden man ikke hørte spor til klokken, hvorimod man øjeblikkelig vaagne, naar læreren tog i døren for at komme ind paa sovesalen. Da man snart lærte, at han kom tilbage, faldt man strax i søvn igen, men for ud af sengen, saa snart man hørte ham atter tage i døren.

Ved enkelte lejligheder var der stor fest paa sovesalen, og det var aftenen før de store ferier. Saa blev der væltet senge, saa blev en eller anden i stor procession begravet i den store kasse til skidentøj, og naar der var skredet ind mod disse expeditioner udenfor sengene, havde man tilbage at lave et frygteligt spektakel ved at bruge kobbernatpotterne, der stod under sengene, som keglekugler! Lærerne tog det fornuftigt, for de kunde latin og kendte det gamle ord: *sunt pueri pueri, pueri puerilia tractant* — en sætning som ikke alle pædagoger forstaar at gouter!

En ting, der generede ret ofte, og som let kan hænde paa en sal, hvor der ligger 32 menneskebørn, var, at en eller flere snorkede, saa man ikke kunde falde i søvn. Naar noget saadant skete, behandlede vedkommende, naturligvis forudsat at det ikke var en af de store, paa en ret bestemt maade. Den første proces bestod i, at en af de vaagne tog en hovedpude i de to hjørner paa den smalle led, løftede den højt over sit hoved og slog den ned i hovedet paa den snorkende. Det hjalp lidt, men forslog det ikke, tog man et haandklæde, dyppede det i vand til det var drivvaadt i den ene ende og med denne slog man ham i ansigtet. Som

oftest var dette tilstrækkeligt, og det at sengen derved blev lidt vaad, generede ikke en rigtig Soraner, han sov lige godt, og det var ikke saa underligt, for man var i virkeligheden overarbejdet i løbet af dagen.

Naar man var kommet op om morgenen, skyndte man sig ned i spisesalen og fik sin morgenmad, der bestod af et par vældige rugbrødsrundtenommer med varm kogt mælk, og derpaa maatte man op paa læsestuerne. Disse laa, ligesom nu, i øverste etage. Der var 4—5 elever paa hvert kammer, hvoraf den ældste var kammerdux, den yngste kammerfux: den første skulde holde orden, den sidste maatte gøre arbejdet og taale klø til, hvis de ældre morede sig med at »drøje sig«! Imidlertid var tonen da altid god, og der var ikke spor af tale om mishandling af de smaa, saaledes som det fortæltes, at det tidligere var sket. Man maatte finde sig i ærmevand eller buxevand — d. v. s. en flaske vand hældtes ind i ærmet eller ind i buxebenet, medens drengene stillede paa hovedet — men det gjorde ikke større fortræd. Paa værelset havde hver sit vægskab, som man skulde holde i orden, og som den inspektionshavende af og til inspicerede bl. a. for at finde de forbudte tobakspiber — man brugte ikke shagpiber men halvlange piber, som man let kunde skjule, naar man gik ud, idet man havde nederste ende af piben i jakkens inderlomme og pibespiden stukken ind under jakken over skulderen. I farefulde øjeblikke kunde man lade piben blive i lommen og kun trække spidsen frem og saaledes ikke let blive opdaget, selv om man passerede farlige steder. Paa gulvet i stuen stod et stort rundt bord, hvorom vi sad paa læderbetrukne stole. Ikke faa havde en lille pult staaende paa bordet, hvorved man sad. En saadan pult havde flere fordele. Dels havde man et rum i den,

dels fik man bogen til at ligge paa skraa for sig og dels — og det var ikke det mindst vigtige — var det ikke saa let for den inspektionsshavende lærer, naar han kikkede ind gennem ruden i døren, at se, at man sad og læste morskab, navnlig ikke naar man som kammerdux dengang kunde forbeholde sig pladsen lige overfor døren. Paa bordet stod en flaske vand, som vi alle kunde drikke af. Før man gjorde det, plejede man at »slaa flasken af«, d. v. s. man gjorde et rask slag med flasken og sprøjtede derved lidt af vandet ud over væg eller gulv. Det hændte en dag, da jeg var kammerdux paa værelset nærmest hovedtrappen, at døren midt i en læsetid gik op, en ung mand kom ind, greb flasken, »slog den af«, satte den for munden og drak en slurk med udraabet: »er det ikke saadan man bærer sig ad!?» Vi stirrede overraskede paa ham og var paa det rene med, at det var en gammel Soraner, og det var det ogsaa, for det var senere oberst *Saint Aubain*, der paa denne maade skaffede os en uventet fornøjelse.

I stuen fandtes endvidere en gammel brændekakkelovn og en lampe, som hang i loftet. Det var en olie-lampe, som ikke lyste godt efter vore fordringer nultildags. Olien fandtes i en krans, hvorfra den førtes ind til lampen og strømmede over vægen. Den overflødige olie løb ned i en lille beholder under lampen, og naar den blev fuld, begyndte lampen at lyse daarligt og senere at ose. Man maatte saa skrue den lille beholder af og tømme olien over i den store beholder i kransen. Man kunde skrue lampen ned, saa den næsten gik ud, men dog saaledes, at man ved at skrue den op atter fik den til at brænde klart. Det benyttede vi os af ved en bestemt lejlighed, som jeg senere skal fortælle.

I læsetiderne var der en særlig inspektionshavende lærer, som havde sit værelse ved korsgangen midt i bygningen. Han listede rundt og kikkede ind til os, og naar vi skulde have fri, raabte han: »fri!«, og naar frikvarteret var forbi, raabte han »ind«!, og det virkede lige saa godt som en stor klokkes kimen.

Om morgenen havde vi en times læsetid om vinteren, 1½ om sommeren, og saa mødte vi i lovsangsalen, hvor der holdtes parade og blev sunget en salme, medens musiklæreren akkompagnerede paa det gamle haarde flygel af Marschalls fabrikat. I de senere aar har jeg mange gange under *Sibonis* forfald spillet ved lovsangen. Enkelte af lærerne mødte altid ved lovsangen, deriblandt altid gamle *J. H. Bang*. Jeg husker en morgenstund, hvor jeg sad ved klaveret, at gamle *Bang* kom ind og i stedet for strax at gaa hen til sin sædvanlige plads ved døren ind til fysiksamlingen, kom hen til mig og sagde med meget alvorlig mine: »Ved Du hvor William er?« Jeg var paa det rene med, at han mente min gode ven *William Schulin*, der var gaaet ud af skolen allerede for længere tid siden. Jeg svarede: nej. »Han er død« fortsatte *Bang*. »Hvem?« spurgte jeg, for jeg var klar over, at det ikke var *Schulin*. »Hans onkell« Saa forstod jeg det først. *Schulin* havde været i huset hos *Bang*, og nu var hans onkel død, saa han var blevet lensbaron, og det vilde den gamle vel lykønske ham til.

Saa snart lovsangen var forbi, styrtede vi ned i klasserne, og der sad vi fra 8—12 med 5 minutters frikvarter mellem timerne og et kvarter kl. 10, hvor vi spiste frokost, der bestod af et stort flækket surbrød med smør og eventuelt rugbrød, hvis man vilde have mere. Var man flot og havde penge paa lommen, kun-

de man faa Wienerbrød hos *Æblesidse*, der sad paa en af bænkene paa stengangen.

Kl. 12 kom den herlige tid, da vi havde fri en hel time. Den blev i reglen tilbragt med at spille cricket, det eneste spil vi dyrkede for alvor. Der var ganske vist nogle, der spillede kegler, og der var mange, der spillede batøk, for det var ikke saa mange, der kunde spille cricket paa engang, da vi kun havde ridebanen dertil. Endelig var der nogle, som roede, og nogle der spaserede ud i skovene. Om vinteren var der ivrig skøjteløbning, og det kunde alle deltage i, for der var plads nok. I reglen benyttedes Flommen (en stor eng mellem Sorø- og Tuel sø) dertil, for der var det ikke saa farligt, skønt de dybe Flomgrøfter kunde være lumske nok, men gennemgaaende var Flommen tidlig frosset til, og isen var i reglen bedre her, fordi der var mere læ under frysningen. Af og til løb man ogsaa paa søen, men det var forbudt, naar der ikke var streng frost. Jeg husker en dag, hvor jeg var ganske alene midt ude paa søen i voldsom frost. Der var ikke spor af fare, men netop paa grund af den haarde frost slog isen revner med vældige drøn, og pludselig slog den en revne lige ved mig. Jeg blev i høj grad forskrækket nærmest over drønet og løb alt, hvad jeg kunde, ind til land ovre i nærheden af Parnas — og spaserede hjem! Men Flommen var som sagt vor egentlige skøjtebane, og den vilde vi naturligvis gerne have i brug saa tidligt som muligt. Nu var det imidlertid saaledes, at engen som regel var tør. Vandet kom fra Sorø sø og lededes ind gennem en sluse omtrent midt paa jærnbanevejen. Vandet fra Flommen lededes til Tuel sø gennem en sluse ved Ringsted landevej. Reglen var altsaa den, at slusen fra Sorø sø til Flommen var lukket, medens slusen fra Flommen til Tuel sø var

aaben. Naar det saa var begyndt at blive frostvej, holdtes der krigsraad af de større elever, ikke dem fra gymnasiet, for de var *for* store, og der udrustedes en eller rettere to expeditioner. Den ene expedition gjorde en større udgaaende bevægelse til Tuel sø, hvor man filede kæden, der holdt slusen, over, saa at den faldt i og hindrede vandet i at løbe ud af Flommen. Den anden større og langt vanskeligere expedition væbnede sig med øxe og afmarcherede ud ad jærnbanevejen. Forposter sendtes langt ud ad vejen for at vogte for angreb fra den side, en bagtrop blev tilbage ved begyndelsen af vejen, en lille post anbragtes paa den eneste sti, der førte ind paa Flommen gennem et buskads, og saa gik hovedtroppen i gang med at hugge slusen itu. Saa snart det var lykkedes, trak hele expeditionen sig tilbage i god orden — det var naturligvis en mørk aften, der benyttedes —, og næste morgen begyndte vandet allerede at stige paa Flommen, og inden forstvæsenet kunde skride ind, var der vand nok til skøjtebane. Da dette var sket nogle gange, frabad forstvæsenet sig det bestemt, og jeg tror, det følte sig tvunget til »frivilligt« at sætte engen under vand!

Fritimen fra 12—1 gik altfor hurtigt, men saa kom den meget behagelige afvexling at spise middag. Vi levede storartet paa det gamle reglement, som havde existeret siden skolens indvielse. Vi fik glimrende mad og i overordentlig rigeligt maal, men det er ogsaa kolossalt, hvad drenge kan spise, f. ex. af kraasesuppe — det foresvæver mig, at jeg har spist 11 portioner kraasesuppe, men tallet er maaske nok voxet i tidernes løb! Fra Mikkelsaften til jul fik vi and eller gaas engang om ugen: 6 om en gaas — det var rigeligt til os — 3 om en and — det kneb lidt at blive mæt!

Efter middag atter en time læsetid og saa 2 timer

paa skolen. Derefter havde vi fri fra 5—6 og saa atter læsetid fra 6—8 om sommeren, til 8½ om vinteren, og endelig fri efter et hurtigt aftensmaaltid, hvor vi fik to store rundtenomer rugbrød skaaret over til 4 stykker brød med paalæg og te. Endelig havde vi en time fri, der næsten altid benyttedes til spaseretur, hvor tobaksrygning dyrkedes. Turen gik oftest, i alt fald for mig og mine nærmeste kammerater, til jærnbane-stationen, men da træerne paa jærnbanevejen kun var smaa og ikke skyggede tilstrækkeligt til at skjule tobaksrygningen, og der ofte færdedes lærere paa vejen, gik vi næsten altid over Flommen til »Navnetræet« og derfra ad en sti til jærnbane-stationen. Den gang eksisterede der ikke jærnbane over Flommen. Naar man saa kom hjem fra denne tur, maatte man i seng.

Vi havde altsaa kun 3 timer fri og 10½ times læsning, — set fra et moderne hygiejnisk synspunkt var dette alt for meget for børn, og det saa meget mere, som man dengang undervistes ganske anderledes end nu. Det gjaldt dengang om en masse udenadslæren, der ikke paa nogen maade gjordes morsom for drengene. For mit eget vedkommende var det eneste, der interesserede mig, matematik, og jeg tilbragte derfor ogsaa min største tid med at regne matematiske opgaver. Adjunkt *Corfixen* var for mig en udmærket lærer, og han var udtømmelig med at give mig nye opgaver. Men alt det andet, som der skulde læses paa, interesserede mig ikke, og det gik mig ogsaa temmelig daarligt i skolen. Jeg tilskriver det tildels, at vore lærere ikke forstod at vække vor interesse, men tillige, at vi tilbragte altfor lang tid med lektielæsning. Skade paa vort helbred gjorde de lange læsetider dog ikke, for vi fandt selv med lethed paa et middel til at modarbejde de skadelige følger. Vi var nemlig luddovne, og

det var sikkert nødvendigt, hvis vi ikke skulde være blevne overanstrengte. Og dog lærte vi ikke saa lidt, men det laa i, at vi kun var saa faa i klassen, en halv snes stykker, saa man fik stoffet tærpet igennem atter og atter og blev hørt i næsten hver time. Jeg har mine karakterbøger, og de imponerer mig unægtelig endnu — saa længe, mine børn gik i skole, fik de ikke lov til at se dem! Jeg skal give et par uddrag fra en af de daarligste maaneder.

I september 1868 var jeg i 5' studerende klasse (4' mellemskoleklasse nu). Jeg fik i denne maaned 24 karakterer i latin, nemlig 4 mg., 7 g., 5 tg., 6 mdl. og 2 slet, dertil i latinsk stil 1 g., 3 tg., 4 mdl. og 3 slet. I græsk havde jeg 19 karakterer, nemlig 2 mg., 10 g., 3 tg., 3 mdl. og kun et slet. I dansk stil havde jeg 3 mg. og 1 g., i tysk 5 mg. og 2 g., i fransk 3 mg., 4 g., 1 tg. og 1 slet. I fransk stil 1 tg. Saa kommer vi til mine bedre fag: religion 1 ug, 3 mg. og 1 tg., historie 3 mg., 2 g., 1 tg., 1 mdl. og 1 slet, geografi 2 ug., 5 mg., naturhistorie 2 ug, 3 mg., aritmetik 5 ug., 2 mg., geometri 6 ug., 2 mg., 1 g., og endelig i gymnastik 1 g. Det hele resulterede i hovedkarakter g., opførsel mg. (et af mine bedste fag!), og saa staar der: nyt nr. 8, gl. nr. 8, antallet af klassens elever: 8!

Det havde nu ikke saa meget at sige, jeg endte med at faa min første karakter til artium, og jeg er ikke blevet en hel sinke senere. Jeg havde engang paa mit kammer senere museumsdirektør *Karl Madsen* og senere professor *Verner Dahlerup*. De var næppe meget bedre end jeg, men vi blev dog til noget. I 1918 hædrede Sverig os alle tre. *Madsen* og *Dahlerup* blev æresdoctores philosophiæ ved Lunds universitet, og jeg fik nordstjerneordenens kommandørkors, men dernæst overgik der mig den endnu større ære i 1929 at blive

kreeret til æresdoctor medicinæ ved vort eget universitet. Saadan gik det paa mit kammer — og slet saa godt er det vel næppe gaaet paa alle de andre, men det er overraskende saa mange Soranere der findes, som har gjort deres skole ære. Den maa have været god!

I det store pragtværk om Sorø, som Soransk Samfund har udgivet, og som er skrevet af 9 gamle Soranere, findes en meget interessant beskrivelse af skolelivet af min gamle skolekammerat og jævnaldrende ven, lektor *Fr. Matthiessen*, men heri tales meget om, at rektor *Tregder* ikke kunde holde disciplin, og at »drøjeriet«, d. v. s. de store elevs mishandling af de smaa tiltog i en utilladelig grad. Jeg kan naturligvis ikke benægte, at dette kan være rigtigt for de aar, der fulgte efter at jeg havde forladt skolen, men jeg vil bestemt hævde, at jeg ikke erindrer noget derom fra de 7 aar, jeg var i skolen, indtil 1873. For os var *Tregder* en rektor, som vi satte overordentlig stor pris paa, hvis milde, smukke maade at tage eleverne paa hos mig skabte den dybeste respekt og kærlighed til denne udmærkede mand. Det fortæltes, at han senere ikke magtede sin stilling, og det er godt muligt, men han svigtedes aabenbart af sine lærere! Denne side af sagen fremhæver *Matthiessen* ikke, men han lægger skylden udelukkende paa rektor. Han fortæller imidlertid selv et par historier, der viser, at rektor arbejdede under meget vanskelige forhold. Det hændes saaledes engang, at rektor kommer ind i en klasse og siger ganske sagte noget til læreren, og da rektor er ude af klassen, siger læreren, saa eleverne kan høre det: »Den pjes, hvad bilder han sig ind?« Endvidere fortælles: »Det var ikke ualmindeligt, at lærere, naar de kom til deres timer, blev staaende paa gangen udenfor klassen og samtalede med en kollega undertiden stør-

ste delen af timen. *Tregder* kunde da gaa forbi, staa stille lidt fra de samtalende, rømme sig og trippe forlegent, uden at de herrer lod sig imponere. Og *Tregder* greb ikke ind.« Selvfølgelig var det urigtigt af *Tregder* — men lærerne da! Deres opførsel var da ganske uforsvarlig. Ikke blot forsømte de deres pligt som embedsmænd, men de gjorde, hvad værre var, de demoraliserede de elever, som de var satte til at opdrage. Jeg husker ikke den slags historier fra min tid, og jeg er mest tilbøjelig til at tro, at det dog kun var undtagelsesvis, at lærerne optraadte paa den maade. Men vil man angribe *Tregder*, saa maa det ogsaa fremhæves til hans undskyldning, at lærerne efter *Matthiessens* fremstilling ikke støttede ham saaledes, som det var deres pligt. Forøvrigt er det overraskende at se, hvor ofte det har været tilfældet i gamle dage, at lærerne modarbejdede direktor eller rektor. Under saadanne forhold maa det være meget svært og ubehageligt at være rektor. Jeg forsvarer min gamle kære rektor!

Omtale de enkelte lærere vil jeg ikke, for jeg tror ikke, at elever kan fælde nogen begrundet dom. Min dom om *Tregder* bekæmpes fra anden side, og fra samme side roses i høje toner den senere rektor *Hoff*. Han kom som ung adjunkt i skolen, medens jeg var der — men ham kunde vi ikke lide. Hans arrogante, spydige væsen var os imod! Det var maaske ganske forkert, men han var ikke helt uden skyld, naar vi fik den opfattelse.

Jeg skal kun nævne en lærer, som vi satte pris paa, og det var gamle *Prehn*, gymnastiklæreren. Han forstod at vække vor æresfølelse, han forstod at give os lyst til gymnastik og sport. Han sad ved alle ballerne og saa os danse, og den næste gang i gymnastiktimen

kom der kritik, hvis der var nogen, der ikke havde danset godt — og hvor kunde vi danse! Gymnastiken gik med liv og lyst. Sprang man ikke hurtig nok over hesten, raabte han: »Lars, giv mig fløjten!«, og med den (spanskrøret) hjalp han de træge over hesten ved et lille slag over halen. Det gik i al gemytlighed, der var ingen, der tænkte paa at blive fornærmet, — men en anden lærer skulde have budt os det! Eller vi huggede daarligt! Saa fik vi en lektion, og saa kan det nok være, at man fik det ene hug over armen efter det andet, og de gjorde tidt ondt, men gjorde naturligvis aldrig fortræd. Kammeraternes hug var ofte værre, — jeg har endnu ar paa armen efter en kammerats hug. Vi var raske drenge, det gjorde ikke noget, vi lærte at hugge. Om sommeren var vi til riffel-skydning, og jeg ved, at jeg var meget stolt, da jeg fik første skydepræmie for det største antal points for hele aaret. Det var *Prehns* skyld, at interessen for sport var saa stor, og netop det aar, jeg kom i skolen, indførte *Eugen Ibsen* cricketspillet. I oktober 1866 var den første cricketkamp mellem Københavnerne og elever, og den overværede jeg med den største interesse og fik som de fleste andre den største lyst til at dyrke spillet. Jeg blev aldrig nogen fremragende spiller, men jeg hørte heller ikke til de daarlige.

Den største sportsbegivenhed, jeg var med til, var en gymnastikforestilling, vi gav til fordel for de franske saarede i krigen 1870—1871. Vi maatte benytte ridehuset, det nuværende gymnastikhus, hvor der dengang ikke var bræddegulv, men temmelig løs jord, og det voldte ikke saa faa vanskeligheder. En hel del øvelser gjordes med springbrædt, og der blev præsteret særdeles gode ting. Min specialitet var højdespring, og jeg viste det ved at springe i højden over hesten (paa

tværs) med 2 sadelpuder paa. Springet var ikke saa højt, men det var vanskeligt at finde det rette sted til opspring, for der var ikke mærket af paa gulvet. Ved prøven dagen før, fik jeg ogsaa fodspidsen mellem sadelpuderne og gik paa hovedet over, men ved forestillingen klarede jeg springet.

Jeg sagde, at *Prehn* godt kunde give os et rap over halen ved gymnastiken, men en anden lærer kunde ikke gøre det, uden at det vilde vække oprør. Af en eller anden grund fandt den i læsetiden inspicerende lærer *Kjellerup*, »Odderen« — han vilde selv hellere hedde Stærkodder — paa at give senere general *Albert Arendrup* en paa siden af hovedet. *Arendrup* var i ældste realklasse og kammerdux, saa det kunde ikke passere. Kammerduxene, hvoriblandt jeg var, sammenkaldtes til et møde, som *Arendrup* ikke fik noget at vide om, og det bestemtes, at Odderen skulde pibes ud. Jeg hørte til de yngre kammerduxe og havde ikke noget at sige, men maatte naturligvis følge trop og gjorde det vistnok med glæde. Krigsplanen blev lagt saaledes: Saa snart Odderen i aftenfrikvarteret kl. 7½ raabte fri, skulde alle skrue deres lamper ned saa langt som muligt uden at de gik helt ud. Paa gangen skulde lamperne slukkes helt. Derpaa skulde man begynde at pibe ham ud. Angreb han, skulde flokken trække sig tilbage eventuelt ned ad den trappe, som den havde i ryggen, medens flokken bag ham skulde rykke frem. Vendte han saa om mod denne flok, skulde den vige, og saaledes vilde det gaa frem og tilbage. Hvis han raabte: »ind!« skulde man gaa ind paa plads, skrue lampen op og læse flittigt! Planen var godt lagt og udførtes ganske i overensstemmelse dermed. Da han raabte fri, kom han ind paa mit kammer for at sige noget, og jeg kunde derfor ikke skrue min lampe

ned strax, men et øjeblik efter var der en, som i døren raabte: »Ned med Odderen!«, og saa for han ud. Jeg skruede min lampe ned, og vi rykkede ud og deltog i pibningen. Ved hovedtrappen boede adjunkt *Corfixen*, han kom ud ved spektaklet, saa lidt paa det og med en bemærkning som »naa ikke andet end det« gik han ind igen. Ved den anden trappe boede dengang den unge og mere ivrige adjunkt *Hoff*. Han kom ogsaa ud, stod og snoede sit kindskæg som sædvanlig og spurgte, hvad der var paa færde. Senere oberstløjtnant *Hilarius-Kalkau*, den bekendte cricketspiller, som havde planlagt det hele, stod i nærheden, og han sagde til *Hoff*: »Aah, det er kun hr. *Kjellerup*, de piber ud, det kommer ikke Dem ved, gaa De bare ind paa Deres værelse« — og *Hoff* gik ind! Jeg har over 50 aar senere talt med *Kalkau* om episoden og 60 Aar senere med *Arendrup*.

Det kan nok være at vi fandt det interessant, og det kunde være blevet ved i lang tid, men saa endelig fandt Odderen paa at raabe »ind«, og i henhold til planen lystrede vi øjeblikkelig og satte os paa plads efter at have tændt lamperne. Nu gik *Kjellerup* over til rektor og fortalte ham, hvad der var sket, og rektor kom over og gik rundt paa værelserne og talte med de enkelte kammerduxe. Det var mindre behageligt, men ingen udtalte sig nærmere, og jeg tror derfor, at resultatet blev, at vi alle fik lidt stuearrest — men det har ikke gjort indtryk paa mig, vi havde opnaaet, hvad vi vilde, Odderen indlod sig ikke mere paa at slaa de store!

Endnu engang tror jeg, at jeg fik stuearrest, men jeg er heller ikke sikker paa, at jeg virkelig fik det, men jeg er kommet til at tænke paa det, da jeg skriver dette (august 1925) i anledning af, at undervisnings-

minister *Nina Bang* har forløbet sig ved at kalde eleverne op i festsalen for at holde foredrag for dem om, at man aldrig maa gøre om natten, hvad man ikke vil gøre i fuldt dagslys, i anledning af, at nogle drenge, efter hendes mening elever, havde sunget uden for hendes vindue: Kong Christian stod ved højen Mast, *Nina* hold dig fast, *Nina* er du oppel! Det hændte nemlig ved et Folketingsvalg, hvor gamle *Alberti*, den senere ministers fader, blev valgt, at han ved valget i sin tale raabte op om, at der ikke skulde lægges skat paa den fattige mands snaps. Vi havde hørt paa det og var blevet fornærmede over hans tone, for snapsen selv havde vi saamænd ikke noget imod. Efter valget gik en del af os ned i akademihaven, og vi sad en 4—5 stykker paa en bænk ud for rektors have ved søen, da *Alberti* med sit skæve hoved og meget ubehagelige ansigt kom gaaende. Jeg ved ikke, hvad der stak os, og jeg tror ikke, vi aftalte noget, men idet han kom forbi os, rejste vi os alle op, tog huen dybt af og bukkede dybt. Vi sagde ikke et ord. I stedet for nu at ignorere det, eller komme hen til os med en spøgefuld bemærkning, gik han lige op til rektor, og da han ikke var hjemme, til ministeriet. Vi fik i alt fald en tale, hvis vi ikke fik stuearrest, jeg tror det sidste. Den danske jurist *Alberti* kendte aabenbart heller ikke ordet: sunt pueri — — —

Man kunde blive ved at fortælle om Sorøtiden, om vore skovture med den uendelige række af bøndervogne, hvorpaa vi transporteredes til saa fjerne steder som Lællinge, Gisselfeldt, Holsteinborg, til Selchausdal og Skjoldnæsholm og Knabstrup, om vore baller, vore skolekomedier, gaasegang i byen Mortensaften, men det er altsammen formodentlig noget lignende som nu. Alt i alt er indtrykket det, at det var meget

lykkelige 7 aar, man tilbragte der. En afveksling var naturligvis ferierne, hvor vi kunde komme hjem, men saa længe min mor boede i Helsingør, var det kun i de store ferier, at jeg kunde komme saa langt bort. Jeg havde den store fordel, at jeg c. hver anden søndag og i de smaa ferier kom paa Næsbyholm hos kammerherre *Rønnenkamps*. Jeg spaserede gerne derud, og saa kørte man mig hjem, d. v. s. jeg blev i reglen kun kørt omtrent til jærnbanelinjen, jeg tror af hensyn til hestene, for dengang var det endnu saaledes, at hestene ikke holdt af toget, og man holdt altid langt borte, naar man kom til en jærnbaneoverskæring og et tog var signaliseret. Paa Næsbyholm færdedes jeg rundt i skov og have, da jeg blev større undertiden til hest, af og til paa fisketure i Susaaen. Kammerherreinden var en meget elskværdig dame af den skotske slægt *Howden* og en god ven af min farfar, som tilbragte sin sommer paa Næsbyholm. Kammerherren saa man ikke meget til.

De to sidste aar ændredes forholdene betydeligt, for man flyttede over paa gymnasiet og levede der under langt friere forhold end paa akademiet. Man skulde ganske vist møde til læsetider, men det blev ikke overholdt, at man skulde blive hjemme i læsetiden, man kunde udmærket forsvinde gennem vinduet i gavlen af bygningen ud paa pladsen. Jeg tror, det var en god forberedelse til studentertiden. Naturligvis arbejdede man noget mere energisk i disse to aar, og endelig kom studentereksamen med al dens besværlighed, dens spænding og jubel, da det hele var forbi, og man i solennitetssalen fik overrakt sit examensbevis af rektor med en smuk og sikkert meget velment tale. Med beviset i haanden og huen paa hovedet forlod man akademiet og afsluttede med et sold paa gymnasiet el-

ler rettere: der var festmaaltid paa gymnasiet og derefter sold paa Parnas. Til dette sold kom jeg ikke med, for lige før examen var jeg faldet ved at springe over en afspærring i anledning af et dyrskue, og jeg maatte derfor lægges paa sygestuen, vistnok med et ankelbrud. Til examen maatte jeg humpe over ved to kammeraters hjælp og maatte sidde med foden oppe under examinationen. Efter gildet maatte jeg paa sygehuset igen og fik ikke lov til at tage med til Parnas. Det varede ogsaa nogle dage, inden jeg fik lov til at tage hjem.

STUDENTERAARENE

Nogle dage efter den afsluttede studentereksamen rejste jeg hjem til min moder i Roskilde, og der ventede mig en overraskelse, idet min søster nogle dage før havde forlovet sig med den unge læge *Ernst Krenchel*, som dengang var kandidat paa St. Hans hospital. Min søster var kun 16 aar, medens *Krenchel* var 27. Han havde tilbragt tiden efter at være blevet kandidat med en to aars rejse med en ung velhavende mand, der trængte til lægeselskab, til næsten alle lande i Europa, til Ægypten, Syrien og mange andre steder. Han havde set meget, var godt begavet og meget elskværdig, og vi blev hurtig gode venner. Jeg kom meget til ham paa St. Hans hospital, hvor jeg forøvrigt var ganske godt kendt fra tidligere tid. Jeg havde nemlig i 1870, da jeg kom hjem i sommerferien, faaet en ret svær tyfoid feber, hvorfor jeg ikke kom tilbage til skolen før langt ind i november. Rekonvalescensen var meget langvarig, og under denne færdedes jeg meget paa Maglekilde og paa St. Hans hospital.

Paa St. Hans hospital havde i mange aar været en frk. *Knox* som patient, og hun betragtedes som uhel-

bredelig, men da saa *Steenberg* blev overlæge, kom hun sig ganske uventet. Hun kom saa vidt, at hun kunde udskrives, men *Steenberg* vilde helst beholde hende i sin nærhed, og hun flyttede saa ind til Roskilde og lejede en lejlighed paa Maglekilde, hvor hun boede sammen med en gammel tante, Miss *Mullens*. Derefter flyttede hendes søster, der var gift med konsul *Chabot* ogsaa til Maglekilde, og endelig enken efter lægen *Dreyer* i Helsingør. Hos disse 3 familier kom vi uhyre meget, idet vi betragtede den skotske familie *Knox* næsten som slægtninge, skønt vi slet ikke var i familie. Den meget smukke fru *Chabot* havde en ogsaa meget smuk datter, min mors meget gode, men langt yngre ven, og hun giftede sig med den betydelig ældre prof. *Steenberg*, og følgen var, at vi ogsaa kom paa St. Hans hos *Steenbergs* — og det var netop det, min søster gjorde, og det der førte til hendes forlovelse.

Bekendtskabet med *Krenchel* kom til at spille den største rolle for mig, ikke mindst for valget af min livsstilling. Jeg havde en tid tænkt paa at blive præst, og jeg begyndte at læse hebraisk i skolen, men da jeg meget snart kom saa vidt, at jeg maatte forberede mig til timerne, opgav jeg den sport, og jeg kan nu næppe et ord hebraisk! Langt mere tænkte jeg paa at blive ingeniør, for matematik og fysik var det eneste, som i skolen rigtig havde interesseret mig. Man sagde mig saa, at naar jeg vilde være ingeniør, burde jeg være ingeniørofficer, for ellers var det altfor risikabelt, og det vilde jeg ogsaa gerne, men en militærlæge, jeg traf i Helsingør og talte med derom, raadede mig derfra, fordi jeg var nærsynet, og det dengang ikke var tilladt soldater at bruge briller. Da jeg saa paa St. Hans hospital og senere, medens *Krenchel* var kandidat paa Kommunehospitalet, kom der mellem kandidaterne,

blev jeg meget hurtig paa det rene med, at jeg vilde være læge, hvad jeg tidligere næppe havde skænket en tanke. Jeg kan derfor takke min søsters forlovelse for, at jeg kom ind paa en vej, som passede godt for mine evner.

Det blev nu ikke *Ernst Krenchel*, som fik saa stor betydning for mig som hans to brødre, til at begynde med den yngste *Jens*, der var kemiker og assistent hos professoren i kemi *Julius Thomsen*, og senere øjenlægen *Valdemar*, men selvfølgelig var det daglige samliv med *Ernst Krenchel* af meget stor betydning, medens de to brødre mere direkte blev mine lærere.

Først var det *Jens Krenchel!* Han tilbød straks at læse kemi med mig, og hans undervisning blev til stor fornøjelse for mig. Han var et sjældent intelligent menneske med en skarp logisk tænkning, og forstod udmærket at undervise mig. Vi blev gode venner og kom uhyre meget sammen i mange aar.

Jeg begyndte straks paa at læse kemi, men tillige var jeg nødt til at give mig i lag med filosofi, og det var ikke spøg. Jeg valgte *Brøchner* til professor og *Wilkens* til manuduktør, — men jeg vil indrømme, at resultatet af denne undervisning var det rent negative, at jeg derefter har faaet den største afsky for filosofi, som for mig kun er en jongleren med ord, der kan være underholdende, men som ikke har meget at gøre med virkelig videnskab. Man vil naturligvis sige, at jeg har ganske uret, og det kan godt være, men naar man læser filosofiens historie, i alt fald i *Brøchners* fremstilling, saa er det for det første umuligt for et almindeligt menneske at forstaa noget deraf, og for det andet faar man det indtryk, at for at gaa for at være en stor filosof gælder det om, at udtrykke sine tanker paa en saa indviklet maade, at det er værre at hitte

ud af end en »paa kryds og tvers opgave«, og at det især kommer an paa at bruge, eventuelt opfinde saa mange kunstige ord som muligt. *Brøchner* var en i høj grad svageligt udseende mand, der med den største alvor og højtidelighed holdt sine forelæsninger. Man havde det indtryk, at han var en bundhæderlig mand, men han var ganske ude af stand til at skaffe mig nogensomhelst interesse for det, han docerede. *Wilkens* var livligere, men han var i sin manuduktion bundet til, hvad *Brøchner* vilde have, vi skulde kunne. *Wilkens* gjorde paa os indtryk af, at han forstod, hvad *Brøchner* havde skrevet, og jeg tør naturligvis ikke benægte muligheden deraf, men saa maa han have været klogere end *Kromann*, der om *Brøchner* siger i Biografisk lexikon: »Det er en rig fylde af omhyggeligt overvejede tanker, B. har nedlagt i dette sit hovedværk; men de fremtræder i en saa sammentrængt form og stiller saa store fordringer til læserens selv-tænkning og filosofiske fordannelse, at næppe mange vil kunne læse og endnu færre forstaa udviklingen.« Naar *Kromann* kan sige dette, vil man forstaa, at den 19-aarige student var glad over at faa »godt« til examen!

Jeg er nu ganske forberedt paa, at man ikke vil tro, at det var saa galt, som jeg siger, og jeg skal derfor som bevis aftrykke et lille ganske tilfældigt valgt sted af hans forklaring af *Fichtes* filosofi:

»Den absolut første grundsætning der skal udtrykke den ikke empirisk forekommende *grundhandling* (Thathandlung ikke Thatsache), ved hvilken bevidstheden først bliver mulig, og til hvilken der naas idet man ved frihed hæver sig over den almindelige, empiriske bevidsthed til *intellektuel anskuelse* af vor væsensgrund i dens frihed og selvvirksomhed, bliver,

idet jeget, der er alle fænomeners grund, i enhver sætten nødvendigvis *maa sætte sig selv*, udtrykket for *jegets, subjekt-objektets sætten af sig selv* som *ren virksomhed, ren selvbevidsthed, ren viden*. Jeghed er selve denne *akt*, hvorved selvet sætter sig selv, sætter sin væren i fordobblingen som subjekt-objekt: jeget er kun i denne sætten af sig selv.« osv.

Er dette ikke nok til bevis for min paastand, og til forklaring af, at min respekt for filosofi ikke blev saa stor, at jeg nogensinde fandt trang til yderligere at beskæftige mig dermed!

Ganske anderledes var det med de professorer, som jeg hørte til kantussen. Der var *Japetus Steenstrup*, hvis store videnskabelige betydning vi saa op til, men hvis forelæsninger forøvrigt ikke var saa overvældende interessante, men arbejdet skete nu ogsaa væsentligst paa studiesamlingen.

Der var *Holten*, som holdt eller skulde holde forelæsninger over fysik. Jeg siger skulde, for det almindeligste var, at naar man kom til forelæsningerne, stod der paa døren til auditoriet: prof. *Holten* er paa grund af sygdom forhindret i at holde forelæsninger indtil den (dato)«. Det mærkeligste var, at han altid paa forhaand vidste, hvor længe han vilde være syg. *Holten* var en meget svær mand, som formodentlig havde lungeemfysem, for han var altid forpustet, naar han kom ind, og man kunde i de første par minutter ikke høre et ord af, hvad han sagde. Han kunde forresten være morsom, og man sagde, at han holdt overmaade meget af selskaber og af god mad og drikke. I den henseende kan jeg fortælle en lille historie, som cirkulerede under lægekongressen 1884. Københavns kommune skulde give en stor middag, og i den anledning rejstes et stort telt paa toldboden. Der blev imidlertid

spørgsmaal om, hvem der skulde levere middagen, og der nedsattes et udvalg, der gik rundt paa de større restaurationer og fik et prøvemaaletid. Udvalget kunde ikke blive enigt, og man bestemte saa at vælge *Holten* til opmand, og saa spiste man sig engang til rundt gennem restauranterne. Resultatet blev, at værten paa Skydebanen fik leverancen. *Holten* holdt sine forelæsninger paa Polyteknisk læreanstalt i Studiestræde, men ellers havde vi ikke noget med denne anstalt at gøre.

Botanik hørte vi hos *Didrichsen* i den gamle botaniske have bag Charlottenborg, som naaede helt ned bag mønten i nuværende Holbergsgade. Vi fik lige før examen lejlighed til at se det medicinske kvarter i den nye endnu ikke aabnede botaniske have. *Didrichsen* var en mærkelig mand! Hans forelæsninger var nærmest en slags kliniske forelæsninger over en eller anden plante eller plantegruppe, som han kunde skaffe eksemplarer af, og ganske særligt søgte han at interessere os for svampe, og da den senere docent *V. A. Poulsen* var en af tilhørerne, talte han meget med ham og morede sig meget ved at kunne examinere ham. Han kunde være morsom og komme med mere eller mindre gode vitigheder. Paa mit hold var der en Vestindianer *Sedorff*, farmaceutisk kandidat, som han vidste kunne engelsk, hvad han ogsaa gik ud fra, at jeg kunde. Han spurgte saa en dag, da vi var paa excursion til forstbotanisk have i Charlottenlund, hvad en stærekasse hed paa engelsk. I øjeblikket var der ingen af os, der kunde sige starbox, og saa sagde han, at den hed staircase! Jeg kunde godt lide manden, der forresten gjorde et ret uordentligt og usøigneret indtryk. Han havde været paa verdensomsejling med »Galathea«.

Endelig var der *Jul. Thomsen*, en mand som man

havde den største respekt for. Man vidste, at han ikke var student, men alligevel var bleven professor ved universitetet, man vidste, at han var en verdenskendt kemiker, man vidste, at han var en mand, der stillede store fordringer, og som kunde være overordentlig ubehagelig mod sine assistenter, og man sad med andagt ved hans forelæsninger, naar han oftest i kjole med sit lange, alvorlige, strenge, skarpt markerede ansigt stod paa katederet bag det lange bord, holdt sit udmærkede skarpt præciserede foredrag ledsaget af ypperlige eksperimenter. Det var ikke langt fra, at man var lidt bange for ham. Som jeg har omtalt, var jeg meget interesseret for kemi, og da jeg havde *Jens Krenchel* til lærer, kunde jeg ogsaa forholdsvis meget. Til examen havde vi en uorganisk analyse, og naar vi alle var færdige, var det skik, at man gik ind til *Thomsen* og fik at høre, om resultatet var rigtigt. Han havde løsningerne skrevet op, medens opgaven var nummereret. Jeg kom til at staa lidt bag ham og saa over hans skulder, at der var en analyse, der indeholdt netop, hvad jeg havde fundet, og jeg følte mig derfor temmelig rolig. En af de andre sagde ganske sagte til mig: Er Din analyse rigtig? Mit kæphøje svar var: Ja, naturligvis! *Thomsen* hørte det, vendte sig mod mig og spurgte om mit nummer og derpaa om, hvad jeg havde fundet. Jeg svarede roligt og bestemt, og han saa venligt til mig og bekræftede, at det var rigtigt. Examinationen i det mundlige var derefter ogsaa overordentlig venlig. Jeg fik 16 i analyse, 13 i mundtlig.

Ellers hændte der mig kun noget særligt ved examen i zoologi. Det kunde jeg ikke saa særlig meget af, og jeg maatte derfor søge at klare mig saa godt som muligt. Som første spørgsmaal rakte *Steenstrup* mig paa en pincet et snogehoved og forlangte, at jeg skulde

gennemgaa alle knoglerne. Jeg ved ikke, hvorfor kilebenet var mig ubekendt, men da jeg ikke kunde komme paa det, medens jeg sad med snogehovedet, bød han mig i stedet for et mægtigt krokodillehoved. Kontrasten var saa stor, at jeg fik lyst til at tage en loupe frem, men heldigvis gjorde jeg det dog ikke, men kilebenet var jeg lige ude af stand til at klare. Saa fik jeg et glas med et eller andet lavere dyr i, hvis latinske navn jeg strax var paa det rene med, at jeg ikke anede. Paa glasset sad en seddel, hvorpaa navnet stod, men omkring denne seddel vikledes et stykke papir, og man blev ovenikøbet tvungen til selv at holde paa papiret. Medens jeg beskrev dyret og søgte at snakke mig fra det, sank min haand med papiret ganske langsomt ned, og det lykkedes mig at se navnet. Min haand gled paa plads med papiret, jeg kikkede forsigtigt til censorerne og lidt efter sagde jeg med tilstrækkelig overlegenhed navnet paa bæstet. Censorerne sagde ikke noget og har formodentlig ikke set snyderiet — man opfattede det jo nærmest som en krig, hvor det gjaldt at benytte alle kneb! Saa bød han mig et eller andet, som jeg klarede, og saa kom han med en *cysticercus cellulolus*, hvis latinske navn jeg ikke huskede, men ellers vidste jeg besked. Jeg sagde, at den fremkaldte en bændelorm hos hunden. Han spurgte, om det var rigtigt, at det var een bændelorm. Nej, svarede jeg, mange! — Hvor mange? — Saa mange som der er hoveder. Han rodede efter et nyt præparat, og jeg indsaa, at jeg ikke maatte faa flere spørgsmaal, og jeg tilføjede derfor, at det dog kom an paa, om de alle kom til udvikling, og da han stadig ledte efter et nyt præparat, tilføjede jeg endnu: ja, og saa kommer det an paa, om en hund overhovedet æder den! Tak, det kan være nok, sagde han saa til min store lettelse!

Jeg var meget fornøjet med mit 9 for den præstation!

Da kantussen var overstaaet, begyndte de egentlige medicinske fag. Det var ordnet paa den maade, at man begyndte som volontør paa et af hospitalernes kirurgiske afdeling, og der gik man hele det første aar. Samtidig hørte man forelæsninger over anatomi, fysiologi og farmakologi samt dissekerede, naar man kunde komme til det. Jeg blev volontør paa Kommunehospitalet hos *Holmer*, og det kan ikke nægtes, at forholdene var anderledes end nu. Jeg maa derfor omtale dem lidt nærmere.

Som nævnt kom jeg allerede paa Kommunehospitalet fra 1873, da min svoger var kandidat der, og jeg fik saa ogsaa lov til at komme med paa operationsstuen, naar der kom tilskadekomne. Særlig skadestue havde man ikke, alle forbindinger og operationer blev udførte paa operationsstuen under kuplen. Dengang fandtes botanisk have endnu ikke, og naar man i 1873 skulde ud paa hospitalet, gik man gennem gabet i volden, hvor Nørreport havde været — porten var nemlig fjærnet — ad en sti over en mark til hospitalet. I de følgende aar anlagdes som sagt botanisk have, og man maatte saa gaa ud ad alléen, der som en fortsættelse af Frederiksborggade førte ud gennem glaciet, bugtende sig som alle adgangsvejene til byen. Man drejede saa ned ad Farimagsvejen til hospitalet. Paa Farimagsvejen holdt folk ikke af at færdes i mørke for bøller. Paa glaciet fandtes dengang ikke saa faa vilde dyr, oddere, maar og grævling, ja, grævling levede der i mange aar, endnu da *Studsgaard* var flyttet ind i overlægeboligen, i botanisk have og tildels i *Studsgaards* have. Jeg har ikke alene set dem i botanisk have, men jeg har set dem spasere over gaden til overlægeboligen.

Men nu selve hospitalet, hvor er det dog forandret for operationsafdelingens vedkommende og for betjeningens vedkommende. Der var kun en operationsstue med højt amfiteater, daarligere vadske, men udenfor operationsstuen stod der er par lange, store knagerækker, og derpaa hængte vi vort gode tøj og tog i stedet for den lasede frakke, som vi havde hængende derude. Hvide frakker kendte man ikke, og man ofrede ikke sit gode tøj paa hospitalet! Naar vi kom om morgenen, var vor første gang til disse knagerækker, man skiftede og skyndte sig saa ned paa den stue, hvor man gjorde tjeneste. Her skiftede man de bind, som skulde skiftes, og man anvendte dengang endnu lærredsbind, der skulde lægges lege artis, for ellers fik man med rette paa hovedet, for stive lærredsbind, navnlig naar de er nye, kan ikke ligge, naar de ikke er lagt ganske lege artis. Flonelsbind var man begyndt at benytte, men de brugtes ikke meget, for de gav ikke volontørerne tilstrækkelig øvelse, da de var for lette at lægge. Stuekonerne var sygeplejersker uden nogensomhelst systematisk uddannelse, alle autodidakter, nogle af dem flinke, mange yderst tarvelige. Nogle af dem gik fuldstændig op i deres gerning, mange gjorde ikke mere end højst nødvendigt.

Paa den tid herskede de Listerske forbindinger i deres fulde udstrækning. Selve operationen foregik under spray og dette apparat, en rafraichisseur, var betroet til en volontør. Det var ikke ublandet fornøjeligt at styre den. I begyndelsen, jeg var paa hospitalet, benyttedes kun een saadan ved hver operation; man sled i det for at holde den i gang og fik krampe i haanden af at pumpe, for i begyndelsen var luftkammeret saa lille, at man ikke kunde faa tid til at skifte haand. Saa kunde det hændes, at der enten kom noget

snavs i røret, eller at proppen med røret sprang af, naar man pumpede for haardt, og i begge tilfælde gik sprayen istaa. Dette virkede frygteligt paa den ulykkelige volontør, for han blev skældt ud paa det voldsomste, og alt ansvaret for patientens eventuelle død blev lagt over paa hans syndige skuldre. For at ikke saa frygtelige ulykker skulde ske, fandt man efterhaanden paa udveje. Først sattes der en bøjle hen over proppen, saa den ikke kunde ryge af, dernæst gjorde man vindkammeret saa stort, at man kunde faa tid til at skifte haand. Saa indrettede man sprayen til at træde med foden, altsammen forbedringer, men ikke nær nok! I dampmaskinens aarhundrede maatte man naturligvis indføre dampdrift, og man fik saa dampspray. Nu var der vundet meget. For det første var driften meget sikrere, og for det andet kunde den lave saadan en karboldamp, at man følte sig overbevist om, at bakterierne nødvendigvis maatte krepere. Imidlertid kunde man ikke være forsigtig nok, og det varede derfor ikke længe, inden man altid benyttede to dampsprayer ved hver operation — ja, jeg har været med til at man brugte tre paa engang. Det gik saa vidt, at børnene paa fødselsstiftelsen blev født under spray! Da jeg var bleven kandidat paa Almindeligt hospital, kunde vi ikke holde al den karboldamp ud, og vi vendte derfor sprayen og lod den puste ud i stuen. Vore resultater var naturligvis lige saa gode, men naar vi traf læger fra de andre hospitaler, blev vi skældte ud for vor uforsvarlige optræden! Endelig kom der artikler: Fort mit dem Spray, hvori søgtes paavist, at sprayen snarere gjorde skade end gavn, og man slap fri for uhyret!

Selve forbindingen var meget kompliceret og meget kostbar. Inderst lagdes et stykke protektiv, silketaft,

der skulde beskytte saaret mod altfor stærk virkning af karbolen, udenpaa dette lagdes en tyk kompres (6—8 lag) karbolgaze, som toges lige op af karbolvand, udenpaa dette en stor klump tør, sammenkrøllet karbolgaze — *Holmer* kaldte det »Krøl« — og saa kom man endelig til den egentlige forbindelse, der var meget stor og bestod af 8 lag karbolgaze, og mellem det 7. og 8. lag var der anbragt i begyndelsen et stykke guttaperchapapir senere Mackintosh. Forbindingen var meget stor og gik meget langt udenfor saaret, og den fasthæftedes først med bind af karbolgaze, derudenom ofte med andre bind. For at sikre, at de uforskammede bakterier ikke skulde kravle ned mellem forbindingen og huden og muligvis naa helt ind til saaret, polstrede man den frie ende af forbindingen med tjærejute eller salicylvat.

Det mest forbavsende var, at ikke alle patienter fik voldsomme karbolforgiftninger, men det gjorde de i almindelighed ikke — eller man lagde ikke mærke til dem!

I hele min studietid kom man ikke væsentlig ud over dette stadium, det varede længe, inden man blev paa det rene med, at det ikke saa meget drejede sig om antiseptik og at værges sig mod luftens bakterier som aseptik og rene hænder og instrumenter. Det har været meget interessant at opleve og følge hele udviklingen af saarbehandlingen og forstaaelsen af dette vigtige, maaske aller vigtigste problem i kirurgien.

Af overlægerne paa Kommunehospitalet, som jeg havde med at gøre, spillede *Holmer* den største rolle for mig. Han var en afholdt overlæge, og vi havde ikke noget imod ham, men jeg har set ham blive meget hidsig og opfarende. Det skete engang, hvor han lod alle klinicesterne føle paa en brækket arm. Pati-

enten ømmede sig naturligvis, og tilsidst sagde han: »Jeg er kommet herind for at blive behandlet og ikke for at blive mishandlet«, hvad der kunde være ikke saa lidt i, men *Holmer* raabte øjeblikkelig: udskriv ham! Det var et af de tilfælde, der gjorde, at jeg fik øje for min ofte gentagne sætning: Hospitalerne er til for de syges skyld og ikke for lægernes eller sygeplejerskernes eller administrationens skyld.

Hos *Frederik Trier* havde jeg medicinsk klinik. Han havde den fejl at han var altfor grundig, han kunde aldrig blive færdig, og der gik altid rygter om, at hans diagnoser ikke var helt korrekte. Da han blev overlæge paa Kommunehospitalet, spurgte man *Engelsted*, hvad *Trier* var for en mand, og *Engelsted* svarede uden betænkning: Hans fader var en udmærket mand! *Trier* vilde gerne have, at hans kandidater lavede disputater fra hans afdeling og plagede dem meget i den anledning. Særlig var han ivrig for at faa *Jens Wilken Hornemann* til at skrive disputats, og *Hornemann* blev led og ked deraf. Saa en dag sagde han til *Trier*, at nu havde han et emne til en disputats, som han syntes var udmærket interessant. Naa, hvad er saa det, spurgte *Trier*. — Ja, det er ikke sikkert, at professoren vil finde det saa godt! — Aa jo, lad mig blot høre! — Jeg har tænkt at sammenligne den kliniske diagnose her paa afdelingen med sektionssdiagnosen! — Det æmne syntes *Trier* absolut ikke om, men *Hornemann* blev ikke plaget mere.

Den tredie jeg havde klinik hos paa Kommunehospitalet var *Engelsted*. Han var en højst ejendommelig mand, som vidste hvad han vilde, og som forstod at holde en udmærket disciplin paa sin ikke lette afdeling. Med et par ord forstod han at tumle sine patienter, nogle flyttedes til en anden stue, naar der

havde været vrøvl, nogle kom i seng, andre fik havresuppe og ikke andet, men alle ordrer kom i en fart og bestemt, og saa var der ro, og han ignorerede komplet, naar en patient kaldte ham: Din lille røde rad! *Engelsted* havde været udmærket som underlæge i den første slesvigske krig, og han havde udmærket sig som fungerende overlæge paa Almindeligt hospital under koleraepidemien 1853. Forholdene paa hospitalet var frygtelige, og da han en dag kom hjem fra byen og fortalte, at en af hans unge kandidater, *Bagge*, der lige havde faaet udmærkelse til sin examen — den eneste foruden *Wilhelm Meyer*, der havde denne karakter — var død af kolera, faldt humøret fuldstændigt paa alle de andre. *Engelsted* gik lige op paa kontoret, forlangte en vogn, og saa tog han sine kandidater med til Bellevue og gav dem en god middag og fik humøret sat lidt op, saa der atter kunde arbejdes. Efter epidemien skrev han sin udmærkede afhandling om den i Bibliotek for læger og gav derved stødet til, at Kommuehospitalet blev oprettet. Han var meget satirisk, hvad der ikke sjældent lød meget ondskabsfuldt. Jeg har ovenfor fortalt hans udtalelse om *Trier*, men der kan fortælles adskilligt andet. En anden overlæge havde et meget ejendommeligt ansigt. En dag fandtes der et stort billede af ham i Illustreret tidende. *Engelsted* kom ind paa en enestue, hvor en patient laa med Illustreret tidende. *Engelsted* bemærkede: Naa, De ligger og ser billeder fra zoologisk haves abebur! — Men, hr. professor, det er et billede af overlægen! — *Engelsted* kikkede paa billedet og sagde: men det er det jo ogsaa, det ligner rigtig godt!

Det kursus vi havde hos *Engelsted* var altfor kort, det var ganske umuligt at lære saa meget om hud- og

kønssygdomme, som man senere havde brug for i livet, men det var ikke *Engelsteds* skyld.

Den væsentligste del af vor medicinske undervisning fandt imidlertid sted paa Kirurgisk akademi og Frederiks hospital og det var fakultetslærerne, som vi havde mest med at gøre. Imellem dem var der nogle prægtige typer, som burde beskrives paa en bedre maade end jeg formaar, men jeg skal dog prøve at give et lille billede af dem, saaledes som jeg opfattede dem, og jeg haaber ikke, det skal blive altfor ensidigt og partisk.

Vor første lærer var den prægtige professor i anatomi, *Schmidt*, idealet af en universitetslærer. En statelig mand med et udmærket organ og et glimrende tegnetalent, samt, hvad der var det vigtigste, en evne til at udtrykke sig saaledes, at han umuligt kunde misforstaas. De vanskeligste ting forklarede han, saa det blev forstaaeligt. Han havde en ejendommelig evne til ved en lidt urigtig betoning at fremhæve de ord, som han netop vilde slaa fast. Det var en fornøjelse at se den høje kraftige mand staa foran den store tavle med et stykke kridt i den højre haand og forskellige kulørte kridt i den venstre haand og saa se ham, medens han talte, tegne de smukkeste illustrationer til sit foredrag. Navnlig hans muskelbilleder var glimrende. Og naar han kom ned paa dissektionsstuen, og man henvendte sig til ham, fik man altid en interessant forklaring, især naar man havde fundet et eller andet ualmindeligt, en eller anden variant af forløb af kar eller ualmindelige muskeludspring. Jeg har aldrig truffet nogen lærer, som jeg har set op til med en saadan ærefrygt som *Schmidt*, og det forbavsede mig ikke, da jeg senere hørte, at han i sundhedskollegiet spillede en stor rolle ved sin skarpe formulering af

svarene og ved sin omhyggelige undersøgelse af sagerne. Han fortalte selv ved en forelæsning engang en historie fra sundhedskollegiet, men uden at sige, at han havde reddet et menneske for miskendelse af retten og af kollegiet. Der var paa et barn fundet et snit-saar i struben lignende en tracheotomi. Moderen paa-stod, at hun havde gjort det med en pren af ben, medens alt tydede paa, at det var løgn, og at det var gjort med en kniv, da saaret saa saaledes ud. *Schmidt* tog en benpren og udførte operationen dermed, saa han kunde hævde, at pigen godt kunde have ret i sin forklaring. Beretningen findes i »Sundhedskollegiets Forhandlinger«. Det var ikke saa underligt, at man med en saadan lærer fik interesse for anatomi. Til manuduktør, for alle havde manuduktører i anatomi, havde jeg en kort tid *Herman Krohn*, som var udmærket dygtig, men han døde snart efter af lunge-tuberkulose, og han, der var en ven af *Valdemar Krenchel*, testamenterede mig alle de tegninger, som han havde lavet til sine manuduktioner, og jeg gav mig saa til at studere paa egen haand og havde kun kort før examen et par timer hos prosektoren, min gamle skolekammerat, *Chievitz*, da jeg ikke selv kunde finde ud af det nye, der var kommet frem om hjer-
nen. Til examen fik jeg 13 saavel i mundtlig anatomi som i dissektion.

Dissektionsexamen maa jeg omtale lidt, for det var noget af en tortur. Vi sad indespærrede i 10 timer med et stykke kadaver, der var alt andet end frisk. Det var ganske utilladeligt ved dissektion at opbevare præparatet i sprit eller anvende nogetsomhelst hær-dningsmiddel. Man trak lod om spørgsmaalene, og min opgave var at dissekere alle nerver i plexus lumbalis fra ydre rand af psoas til endeforgreningerne i huden,

d. v. s. man blev nødt til at dissekere alle bugmusklerne for at følge nerverne derigennem og endelig vise de smukke endekoste i huden, men ikke nok med det, skulde jeg tillige dissekere alle muskler i regio glutæa! I det værelse, hvor jeg sad, stod en del tildels raadne præparater i glas. De stank, saa *Schmidt* maatte lade dem rydde ud. Jeg sled i det, og jeg vil ikke sige, at madlysten var stor, men man spiste sin medbragte mad i denne stue, som man ikke maatte forlade. Endelig blev jeg færdig, men jeg var ikke fornøjet med mit arbejde, for jeg havde ikke haft tid nok dertil. Jeg gik hjem, og jeg husker, at jeg ved Østre glacis, hvor nu Østbanegaarden er, mødte nogle mennesker, der udbrød: nej, hvor han saa daarlig ud!, da jeg gik forbi. Jeg skyndte mig hjem i nuværende Slagelsegade, smed mig paa min seng, og maatte have et glas vin for at komme til hægterne. Den næste dag mødte vi til præsentation af vore præparater, og saa tænkte man ikke mere paa den anstrængelse. En saadan examensdag kender nutiden ikke!

Medens *Schmidt* stod for os som idealet af en lærer, kan det samme ikke siges om *Panum*. Hans fag var vel nok morsommere og interesserede os alle, men *Panum* manglede talegaver i høj grad. Han stod altid og stammede i det, sagde »dær« ved hvert andet ord, og hans foredrag var ikke lagt godt til rette. Undertiden blev han distræt, fordi han vistnok tænkte paa noget, som senere skulde komme. Vi morede os, naar han viste et eller andet apparat, som roteredes ved et urværk og brugtes til at tegne tidskurver f. ex., og han, idet han standsede urværket, sagde: »se, nu staar tiden dær!« og idet han satte værket igang bemærkede: »dær nu gaar tiden!« Jeg har set ham tegne to periferivinkler paa en bue, og derpaa erklære: »dær,

nu er de to vinkler lige store dær, for alle periferi-vinkler er lige store, det er dær en sætning dær!«, medens han glemte pointen: paa samme bue. Jeg har set ham tage et stykke kridt, gaa hen til tavlen og sige: »nu skal vi altsaa dær tegne to punkter dær, hvis afstand fra hinanden dær er lige stor!« — Han satte saa en prik paa tavlen, gik lidt tilbage, gik frem igen og satte en prik til paa tavlen og sagde: »Dær, nu er afstanden mellem de punkter lige stor!« — Hvad han egentlig mente, vidste han vist ikke selv. Naa, stoffet var saa interessant, at vi fulgte hans forelæsninger, selv om hans fremstilling ikke var saa udmærket.

Det sidste semester før examen holdt han hvad han kaldte »privatissime men gratis examinadorier«, hvor man blev examineret i et eller andet afsnit af fysiologien, som man kunde forberede sig paa. Før han begyndte examinationen, spurgte han altid, om der var nogen, der ønskede at spørge om noget. Disse examinadorier var af stor betydning og en udmærket indretning. Vi skulde en dag til at drøfte øjets fysiologi, bl. a. de Listingske love om øjets bevægelser, hvori siges, at øjet ved bevægelse opad-udad eller i en anden skraaretning foretager en rotation. Dette bevises ved, at man ved at stirre paa f. ex. et stærkt belyst rødt baand danner et efterbillede. Ser man nu lige op eller ned eller lige til en af siderne, beholder det lodrette efterbillede sin lodrette stilling, men ser man opad-udad f. ex. kommer billedet til at staa skraat, idet den øverste ende hælder udad og paa lignende maade i andre skraastillinger. Er efterbilledet vandret, gaar det paa lignende maade, i skraaretningerne er billedet ikke mere vandret, men f. ex. opad-udad er den yderste ende af efterbilledet løftet lidt opad.

Da *Panum* nu spurgte, om der var nogen, som havde noget at spørge om, sagde jeg, at efter min mening var det ikke rigtigt, at øjet foretog nogen rotation ved bevægelser i skraaretninger. *Panum* blev meget overrasket, og det var jo ogsaa meget dristigt af en ung student at angribe en »lov«. Vi drøftede det lidt, men jeg maatte op til tavlen, og jeg tegnede saa efterbilledernes stilling, men jeg viste saa ogsaa, at hvis man fik et kors til efterbillede, vilde det i skraaretningerne ikke mere være et retvinklet kors men et Andreas-kors, idet de yderste ender af korset vilde nærmes hinanden og danne en spids vinkel. Dette kunde umuligt bero paa en drejning af øjet, men maatte ligge i andre ting, og jeg mente, at den naturligste forklaring var, at man projicerede efterbilledet ud paa en plan væg og ikke paa en kugleflade. Dette var nu rigtigt nok, det er senere godtgjort, men det var mig ikke muligt at overbevise *Panum*. Tilsidst blev han ked af det og afbrød diskussionen, hvorpaa han gav sig til at examinere mig rundt omkring i øjets fysiologi, ogsaa i ting, som vi den dag ikke havde paa programmet, men jeg kunde det altsammen, for det var allerede dengang min specialitet. Dette formildede aabenbart *Panum*, men der blev kun ganske kort tid tilovers til examination af andre. Saa snart timen var forbi, inviterede han mig op ved tavlen igen, og vi stod næsten en halv time og drøftede spørgsmaalet. Tilsidst fik jeg det indtryk, at han gav mig ret. Saa snart jeg kunde, skyndte jeg mig op til *Valdemar Krenchel* og fortalte ham, hvad der var sket. Han studsede, men indrømmede mig meget hurtigt, at jeg havde ret, og han hævdede det senere overfor forskellige manuduktører, som kom til ham om spørgsmaalet. Ved næste examinatorie begyndte *Panum*:

»dær i anledning dær af det spørgsmaal, som dær hr. Norrie opkastede, dær, lad os saa, dær, gennemgaa øjenmusklernes anatomiske axer«, og han examine-rede min sidemand deri — hvad der viste, at han ikke havde forstaaet, hvad jeg havde hævdet, at de anatomi-ske axer ikke spiller nogen rolle undtagen ved lam-heder, hvor en eller anden muskel falder ud. Jeg sad paa springet til at blande mig deri, men pludselig brød han af, examinerede min anden sidemand om noget andet, og jeg blev aldrig senere examineret. Det var jeg ikke saa glad over, for jeg vidste ikke, hvad det betød, og man sagde, at *Panum* kunde være meget ubchagelig ved examen, naar han havde noget imod en student. Jeg følte mig derfor ikke rigtig sikker, da jeg skulde til examen hos ham.

Jeg maa her indskyde, at medens jeg i de første par aar ikke bestilte ret meget, saa gik det pludselig op for mig, hvorledes man skulde læse, og jeg gav mig til at læse ganske overordentlig flittigt, og jeg kunde derfor, da jeg skulde til examen, ogsaa meget. Jeg havde dernæst udviklet mig meget og faaet betydelig selvtillid, og jeg fandt ligefrem, at examen var en sport, og uden spor af examensfeber var jeg paa det rene med, at det gjaldt om at bevare sin ro og sin snarraadighed — og det fik jeg rigelig brug for ved min mærkelige examination hos *Panum*. Det regle-menterede ved examen var, at man blev prøvet i $\frac{3}{4}$ time, en frygtelig lang tid, men det var man nu forberedt paa.

Jeg kom altsaa op hos *Panum*, han lagde 3 Pakker sedler hen for mig, og jeg tog af som om det var kort, for saadan skulde man gøre hos ham. Af de 3 spørgs-maal valgte han det ene til hovedspørgsmaal og de to andre blev saa bispørgsmaal. Mit hovedspørgsmaal

overraskede mig, for det hed: osmose, og om osmose vidste jeg grumme lidt, da der i *Panums* lærebog kun stod en anmærkning derom. Imidlertid gik jeg løs paa spørgsmaalet med dødsforagt og fortalte om, hvorledes to vædsker, der er adskilte ved en dyrisk membran, trods denne blandes. *Panum* vilde have, at jeg skulde foreslaa et forsøg, og jeg begyndte at fortælle om en tobakspibe, over hvis hoved der var bundet et stykke blære, for et saadant forsøg var omtalt i bogen, men jeg mærkede hurtigt, at jeg ikke kunde huske pointen, og jeg maatte indrømme mig selv, at jeg i virkeligheden ikke forstod, hvad det hele drejede sig om. Imidlertid havde jeg en fornemmelse af, at *Panum* heller ikke huskede det forsøg, og jeg fortsatte derfor roligt, og blev da ogsaa afbrudt af *Panum*, der hellere vilde foreslaa mig et andet forsøg. Han forklarede saa, at der paa den ene side af en dyrisk hinde fandtes en vædske af den og den beskaffenhed og paa den anden en vædske af en anden beskaffenhed og spurgte: hvad vil der saa ske? Da jeg nu ikke vidste besked, gættede jeg og gættede fejl. *Panum* sagde strax: nej, det var ikke rigtigt! Øjeblikkeligt svarede jeg: saa maa jeg ikke have forstaaet hr. professoren, maa jeg ikke høre spørgsmaalet engang til! — Han gentog det, og jeg sagde: naa saadan, ja saa — og saa svarede jeg naturligvis det omvendte af forrige gang, og det var rigtigt, for der var kun to muligheder! Det andet spørgsmaal kan jeg ikke huske, men det sidste hed sangstemmen, og der manøvrerede jeg med musklerne i strubehovedet med den største sikkerhed, og da *Panum* engang vilde afbryde og sagde, at det vist ikke var rigtig, sagde jeg ganske bestemt: jo, det er, — og han slog sig til taals dermed — jeg gad vide, om det var rigtigt — og sagde, at det var nok, skønt der

kun var gaaet 20 minutter! Jeg var meget spændt paa karakteren, men haabede paa laud. Jeg blev derfor i højeste grad overrasket, da han meddelte, at jeg havde faaet fuldt præ: 16!

Panum havde aabenbart faaet respekt for mine kundskaber og var mig derfor velvillig stemt, og jeg fik det bekræftet mange aar efter, da hans datter fortalte min datter, at hun havde en bog, hvori hendes fader havde noteret om sine elever, og om mig havde han skrevet, at han ikke kunde lide mig, men dygtig er han!

Den tredie af de professorer, vi havde med at gøre til den første del af lægeexamen, var *Warncke*. Han var utvivlsomt den, vi havde mindst respekt for, og hvis fag vi var mindst interesseret i. Mærkeligt nok! For man skulde tro, at læren om lægemidlerne netop maatte interessere de studerende, men tildels var det vel professorens skyld, at vi ikke gjorde meget ud af dette fag, og at der i alle de vanskeligere præparater paa studiesamlingen, som man kunde risikere at blive examineret i, var blandet et eller andet, hvorpaa det kunde kendes. Om der var nogen, der kunde huske kendetegnene, og om disse mærker derfor havde nogen betydning skal jeg lade være usagt. Vi havde den idé, om med rette skal jeg ikke sige, at *Warncke* ikke var nogen fremragende læge og kun kunde meget lidt mere end det, han docerede, og naar de studerende har faaet den tanke, er det meget uheldigt for professoren. Medens vi alle var overbeviste om *Schmidts* overlegenhed i enhver henseende og om *Panums* lærdom og dygtighed, selv om han manglede talegaver, saa var det ganske anderledes med *Warncke*. Følgen var, at man lærte udenad, hvad der blev forlangt, men heller ikke en smule mere. Skønt jeg ved examen gjorde mig

skyldig i den forbrydelse ikke at kunne huske, at der i brystté fandtes en saa ligegyldig ting som kongelysblomster, fik jeg dog 13, saa jeg maa have klaret mig nogenlunde. Den kunst at kunne skrive recepter, et fag med det overordentlig velklingende navn Pharmacokatagraphologia, dyrkedes ikke tilstrækkeligt, og det generede mig ofte senere, at jeg ikke var mester deri.

Fra første del af examen var jeg sluppet særdeles godt med et 16 og tre 13, men det vidste jeg forøvrigt ikke dengang. Jeg havde forstaaet, at jeg havde faaet 11 $\frac{1}{2}$ i dissektion, og det fandt jeg meget strængt bedømt, og det var først mange aar efter, da jeg i sundhedskollegiet fik adgang til examensprotokollen, at jeg opdagede, at jeg havde et fuldt laud. i dissektion. Det gik saa løs paa anden del af examen, som skulde tages senest et aar efter første del. Følgen af denne bestemmelse var, at man var nødt til i det væsentlige at være færdig med alle fag, inden man gik op til første del, og arbejdet i det sidste aar var derfor ikke saa meget forskelligt fra de foregaaende aars. Man var fri for tre fag, og man fik ikke egentlig nye til, men man koncentrerede sig mere om klinikker, om fødselsvidenskab og patologisk anatomi. Der var nok at bestille, men det var interessantere, for nu var det ikke saa meget udenadslæren, det drejede sig om, men langt mere de praktiske fag, der lagde beslag paa en, og det gjaldt om at udvikle sin lægelige bonsens, at udvikle det, der til syvende og sidst skaber den gode læge, iagttagelsesevnen, vurderingen af sygdommens indflydelse paa det enkelte individ, kort sagt ikke alene lægevidenskaben men ogsaa, og navnlig, lægekunsten. Her var store opgaver ikke blot for eleven men ogsaa for læreren, og vi var saa heldige at have gode lærere.

I det hele satte vi pris paa alle vore lærere og havde tilstrækkelig respekt for deres kundskaber, men naturligvis var der nogle, som vi satte mere pris paa end andre, nogle som man kunde komme nær og ikke betænkte sig paa at spørge til raads, medens der var andre, som man ikke tænkte paa at komme i nærmere forbindelse med.

En af de ejendommeligste professorer, som vi særlig havde med at gøre i de sidste aar, var *Carl Lange*. Han var utvivlsomt en ualmindelig begavet mand, men han holdt ogsaa af at blive anset derfor. Han var ikke veltalende, tværtimod, men han skrev udmærket for sig og kunde være meget skarp i en diskussion. Jeg havde overmaade stor respekt for ham, ikke blot fordi patologisk anatomi, som han skulde lære os, var et meget stort fag, som det var vanskeligt at komme nogenlunde tilbunds i i løbet af et aar, hvorfor man maatte sætte pris paa hans omhyggelige demonstrationer ved alle forelæsninger, men ogsaa fordi jeg med den største interesse havde studeret hans store bog om rygmarvens patologi, der paa det tidspunkt var noget fremragende. *Lange* gjorde nærmest et beskedent og noget genert indtryk, og han talte som sagt ikke godt. Det var maaske derfor hans forelæsninger som regel nærmest var demonstrationer og samtaler, men jeg lærte meget af ham.

Paa mig gjorde *Carl Lange* indtryk af at være en fuldblods videnskabsmand, som lod til ikke at kunne lokkes af spekulationer, men denne opfattelse var næppe rigtig, hvad han viste i sin meget interessante bog om sindsbevægelser og endnu mere ved sine afhandlinger om urinsyreidatesen og navnlig ved den mærkelig idé at tro, at ischias kunde kureres ved kauterisation af det ydre øre!

Blandt de andre professorer var *Stadfeldt* og *Saxtorph* vel nok dem, der mest viste deres professor-overlegenhed, men forøvrigt var de grundforskellige. *Saxtorph* var en underlig person, hvis tyskerhad efter krigen 1864 var furibund, i den grad, at han ikke vilde se til patienter som var tyske. Han gjorde sig selv til af at være meget stærk, og der fortaltes, at han holdt af, naar en mand kom ind med en forvridning af skulderen, at lade flere kandidater trække til den ene side, medens han alene trak fra den anden side og trak baade patient og kandidater med sig, men da en dag en kandidat trak af med *Saxtorph* og patienten, fik han den aller største respekt for denne stærke kandidat. Paa et vist sted under stuegangen plejede han at gaa over i stalden for at se til sine smukke heste, og imedens maatte kandidater og reservelæge vente, til han kom tilbage. Saa en dag sagde reserve-lægen, den senere saa bekendte amerikanske kirurg *Chr. Fenger*, da de kom til det sted, hvor *Saxtorph* plejede at gaa til hestene, at da han antog, at professoren nu gik i stalden, vilde han gaa for at spise frokost, og han vilde bede professoren sende bud efter ham, naar han kom tilbage! Efter dette hørte *Saxtorphs* staldbesøg i stuegangstiden op. Han kunde examinere overordentlig vanskeligt. Han spurgte saaledes en dag en student om, hvad han skulde bruge til en bestemt operation. Ja, dertil skulde han have en kniv. — Hvorledes skal den kniv være? — Den skal være lige! — Ja, og hvad mere? — spids! — ja, og hvad mere? Kandidaten svarede i længere tid, men tilsidst kunde han ikke finde paa flere egenskaber. *Saxtorph* maatte saa selv tilføje: den skal være ren!

Det var nu ikke blot Tyskere, som *Saxtorph* hadede, men der var to slags væsener, som han fandt

næsten endnu værre. Det var kvinder, der vilde studere medicin eller være sygeplejersker, og hans optræden og udtalelser overfor og om dem var ganske skandaløse, men han tog ogsaa konsekvensen og tog sin afsked, da han ikke mere kunde forhindre deres indtog paa hans afdeling. Den anden gruppe mennesker, som *Saxtorph* bekæmpede til det yderste, var specialister, og dette kom navnlig frem i hans kamp mod oprettelsen af et professorat i oftalmologi. Herom kan jeg henvise til min bog: Den danske oftalmologis historie.

Som bekendt gjorde *Saxtorph* sig i højeste grad fortjent af den danske kirurgi ved her i landet at indføre antiseptiken, som han havde lært af *Lister*, og han satte derfor stor pris paa Englænderne. Det var maaske paa grund af mit skotske navn, at jeg i min studietid stod paa en særdeles god fod med ham, som forøvrigt kun kendte mig fra den obligatoriske klinik, og han behandlede mig ogsaa godt til examen, hvor han gav mig en meget ubehagelig patient, en haandværker, som var faldet ned fra en bygning og havde faaet et brud af hvirvelsøjlen. Da han gav mig patienten, sagde han: patienten er meget øm, og De maa røre saa lidt ved ham som muligt! — Det er ikke opmuntrende for en examenskandidat at faa den besked. Jeg klarede saa nogenlunde rygmærksymptomerne, men det der hjalp mig var noget ganske mærkeligt paa mandens ryg. Der fandtes spredt over ryggen en del ganske cirkelrunde røde blodudtrædninger, alle med en lille skorpe paa midten. Jeg tænkte mig først, at manden var faldet ned paa grus, og at det var smaastene, der havde lavet smaa huller, men saa fandt jeg paa at pille en af de smaa skorper af, og jeg saa da øjeblikkelig, at det var et iglebid, og jeg talte da plet-

terne og der var 9 eller 12, det husker jeg ikke mere. Jeg omtalte dem ikke i mit referat, og *Saxtorph* spurgte saa, hvad det var. Jeg svarede: iglebid! — Ja, det er meget rigtigt, men plejer iglebid at se saadan ud? — Nej, der plejer ikke at være en cirkelrund blodudtrædning omkring dem (pletterne var saa store som 10-ører). — Hvor kan det saa være, at det er saadan her? — Jeg ved det ikke, men jeg formoder, at det ligger i den store blodudtrædning i huden paa grund af faldet! — ja, det er meget rigtigt! — og saa fik jeg mit 13.

Stadfeldt var som sagt en ganske anden type. Han var utrolig overlegen og faderlig. Man havde indtryk af, at han ikke var synderlig godt begavet, men han havde den meget store fortjeneste at have faaet bugt med barselbeberen paa fødselsstiftelsen ved at indføre de Listerske principer i fødselsvidenskaben, og for denne bedrift fortjener han sit verdensberømte navn, men at han ikke var nogen overlegen aand, fik jeg senere rigelig lejlighed til at lære.

En af de fornøjeligste af professorerne var *Plum*, og han forekom mig at være en udmærket lærer. Han lærte os de operationer, som vi kunde komme ud for og fortabte sig ikke i altfor fine specielle operationer, som bør henvises til stor-kirurgerne. Han var morsom, slagfærdig, elskværdig og yderst ligefrem. Han var næppe saa forfærdelig lærd, men det er heller ikke det vigtigste for en lærer.

En dag var der et par studenter i auditoriet, der morede sig med i leg at puffe til hinanden. Da det blev ved, og det forstyrrede, afbrød *Plum* pludselig sin forelæsning og sagde: Mine herrer! kender de § 1 i Skive selskabelige klubs love? — Øjeblikkelig opmærksom-

hed og spænding: Naar man vil slaas, gaar man ned i gaarden!

En stakkels kandidat skulde amputere et ben under knæet paa et kadaver. I stedet for at lave en hudmanchet opad, saa at den kunde dække saaret, lavede han den nedad, og resultatet var, at da han havde fjernet benet, var der ingen hudlap, og kandidaten saa meget ulykkelig og forfærdet ud. *Plum* sagde til ham: De ser jo nok, at dette er forkert, hvad vil De nu gøre? — intet svar! — Men herre gud, brug dog Deres malconduite!

Noget af det samme gode humør var der over hans gode ven *Reisz*, som altid glædede studenterne ved med sin læspende stemme at kalde dem: hr. doktor! Jeg kunde godt lide *Reisz*, og hans noget studentikose vittigheder morede. Der kunde være noget forsorent over ham, og det tabte sig ikke. Da han paa sine gamle dage havde faaet et apoplektisk anfald, sagde han selv, at han havde taget første del af apoplecticum! *Reisz* var en feteret selskabsmand, og efter at han var blevet forlovet med frk. *Løvenfeldt*, kom jeg en del sammen med ham hos min onkel, general *Wolle*, der havde staaet ved jægerkorps ligesom hendes fader. Naar vi der efter middag sad ved cigaren, fik vi altid en mængde historier af gamle officerer og *Reisz*. Han havde været med som frivillig soldat i 1848 og næste aar som underlæge, men hans historier stammede fra soldatertiden, da han avancerede til sergent. Han fortalte om, hvorledes hans chef, grev *Bernstorff*, kom ind paa vagten og beordrede *Reisz* til at tage sit gevær og gaa med; hvorledes de gik ud til de yderste poster og udenfor dem, *Bernstorff* uden at sige et ord, til han paa engang udbrød: Jeg har to brødre derovre — hvis vi ser dem, saa skyder vi! —

I den situation at have brødre paa den gale side, var mange dengang bl. a. min svigerfader, og det gjorde et stærkt indtryk paa mig at høre derom.

En dag paa Frederiks hospital læste *Reisz* en ny journal, saa saa han paa manden og sagde: er det ikke 324? — Manden saa uforstaaende ud. — Havde De ikke nr. 324 i 1848 ved — bataillons 3. kompagni? — Jo! — Kan De kende mig? — nej! — Kan De ikke huske furer *Reisz*? — Det var jo ikke saa underligt, at en patient ikke kunde tænke sig, at hans furer fra krigen var blevet professor og overmedicus paa Frederiks hospital.

Envidere var der vor professor i medicinsk klinik, *With*. Ham ansaa vi alle for en ganske overordentlig dygtig mand, og det var han sikkert ogsaa. Vi havde stor respekt for ham, og vi flokkedes om hans klinikker, der var meget lærerige. Han var en meget tiltalende og meget tillidvækkende mand, og det skønt han i sjælden grad led af en svaghed, en ganske ualmindelig høj grad af distraktion. De historier, der fortaltes om ham, er utallige — ikke saa faa er vel nok forbedrede ikke saa lidt af de vittige unge læger. En del af dem er imidlertid saa gode, at de bør bevares, og jeg kan derfor lige saa godt her fortælle nogle.

En meget ondartet hører vel nok til de digtede. Han kom en aften ind paa en sygestue med reservelægen og spurgte saa: hvad fandt De saa ved sektionen af den og den patient? — Patienten er ikke død endnu, hvisker reservelægen. — *With* gaar hen til patienten, klapper ham paa skulderen og siger: naa, ikke død endnu, lig kun ganske roligt, kommer nok, kommer nok!

En dag han var ifærd med at forlade en stue, kom en kandidat til ham og bad ham underskrive en ind-

stilling om en patients indlæggelse paa et rekreationshjem. Skrivelsen laa henne ved vinduet. *With* gik derhen, faldt i staver og trommede med fingrene i vindueskarmen, medens han saa ud. I vindueskarmen stod en spritlampe, reagensglas og reagenser til urinundersøgelse, og *With* tændte saa lampen og blev staaende. Paa engang sagde han: hvor er saa den urin, der skal undersøges? — Der er ingen urin, der skal undersøges, hr. professor, men det var underskriften paa denne skrivelse! — *With* underskrev, men saa sagde han: hvor er saa urinen? — Der er ingen urin, der skal undersøges. — Jamen, der staar en spritlampe og brænder, og naar der staar en lampe og brænder, maa der ogsaa være en urin, der skal undersøges!

At han kunde læse »to g. tynd aabning« som »to tønder aabning« er ikke saa underligt, som at han læste »olie med virkning« eller saadan noget som »Olsen har været der« og gjorde sig mange anstrængelser for at faa at vide, hvad det var for en Olsen, og hvad han vilde.

Den bedste historie er maaske dog følgende: Scenen er en klinik, hvor student *Krabbe* staar og undersøger en patient. *With* sidder i egne tanker, tager pludselig uret frem og siger til *Krabbe*: »skynde Dem lidt hr. *Krebs*«. — »Mit navn er *Krabbe*! Lille pavse, saa siger *With* pludselig: »Muligvis maaske en søn af herredsfoged *Krabbe*?« — »Nej, jeg er ikke en søn af herredsfoged *Krabbe*!« — Atter en lille pavse, hvorpaa *With* udbryder: »Muligvis maaske en søn af distriktslæge *Krebs*?«!

Det er mærkeligt, at en saa distræt mand kunde være en saa udmærket overlæge, ja, at der er saa mange overlæger, om hvem der fortælles den slags historier. Om den gamle overkirurg paa Frederiks

hospital, *Gundelach Møller*, fortælles saaledes, hvorledes en dreng kommer tudende ind paa hospitalet og siger, at han har slugt mesters riksort (1 mark og 8 skilling). *Møller* gik ned med møntfangeren og fik en mark op — og han vilde straks ned igen, for der manglede 8 skilling!

En udmærket begavet mand var professoren i psykiatri og retsmedicin, *Gædeken*, hvis forelæsninger og demonstrationer paa Kommunehospitalet interesserede meget, men han var allerede dengang meget tunghør.

Studietiden fik en ende, examen blev afsluttet med det højtidelige lægeløfte til *Saxtorph*, og jeg skyndte mig hjem for at telegrafere til min mor, som jeg mærkelig nok havde faaet til at rejse til min søster i Viborg under examen, at jeg foreløbig stod bedst, og det gjorde jeg da ogsaa, da vi var helt færdige nogle dage senere. Allerede et par dage efter begyndte jeg mit arbejde som kandidat paa Almindeligt hospital, et nyt afsnit af mit liv.

Men inden jeg kommer dertil, maa jeg omtale et og andet, som hændte i min studeretid, men som ikke vedkom studiet, for heldigvis ser en student ogsaa noget til livet og ikke blot sine bøger, og dog skulde jeg tro, at jeg har levet meget stille og ikke deltaget i mange forlystelser.

I studenterforeningen kom jeg en del i rusaaret, men senere saa godt som aldrig. Jeg har deltaget i et enkelt sold, men fandt punchen afskyelig og kunde ikke komme i den rigtige stemning, jeg har aldrig deltaget i et af studenterforeningens rusgilder. Derimod kom jeg jævnlig til diskussionsmøder, som i den tid, i midten af halvfjerdserne, væsentligst drejede sig om religiøse disputer, der interesserede mig

meget, men aldrig kunde det falde mig ind at deltage i nogen diskussion, dertil følte jeg, at hvad jeg kunde sige var altfor ubetydeligt til, at jeg turde komme frem med det, og denne følelse har aldrig forladt mig, det koster mig næsten altid overvindelse at deltage i en diskussion, fordi jeg synes, at det jeg har at sige, er saa selvfølgeligt, at det er urimeligt at spilde andres tid dermed. Først i de senere aar er det gaaet op for mig, hvor ofte de største selvfølgeligheder ikke er faldet talerne ind, — eller med andre ord, hvor uhyre ringe kundskaber der findes hos de aller fleste, der deltager i offentlige debatter — en af de sørgelige følger af et flertalsstyre, hvor alle tror, at de kan tale med om alt! Jeg har i de senere tider i kommissioner været sammen med meget fremragende embedsmænd, som med den største suffisance udtalte sig om ting, som de ikke havde det fjerneste begreb om. Hvor havde dog *Oxenstierna* ret i sin udtalelse til sin søn, at han ikke anede med hvilken uforstand verden regeres!

Jeg tror, at jeg levede ret tilbagetrukkent og havde ikke mange venner. Især var det mine kammerater *Schmiegelow* og *Carl Svendsen* jeg kom meget hos, og navnlig hos *Schmiegelows* elskværdige forældre og slægt, hvoraf mange bad mig til deres unge selskaber og baller. Ligesaa kom jeg en del til mine gamle skolekammerater *Møllers* fra Gammelgaard paa Als, hvis forældre var flyttet til København og havde et stort hjem ved siden af sygehjemmet paa Rolighedsvej. Af Sønnerne der, blev *Hans Jacob* apoteker paa Nørrebro og senere næstformand i sundhedsstyrelsens apotekerraad, de to andre først landmænd, *Carl* senere redaktør i Horsens, og *Henning* ligeledes først landmand og senere inspektør ved amtssygehuset paa Fre-

deriksberg. Hos *Møllers* stiftede jeg ogsaa bekendtskab med min ven, senere generalløjtnant *A. P. Tuxen*, der ogsaa var født paa Als.

Paa et noget senere stadium kom hertil min samtidige *Engelsted*, som var noget svagelig og døde allerede et aars tid efter examen. Hans fader havde været landmand, hans broder var maleren *Malthe Engelsted*, og de var nærbeslægtede med bispinde *Schousboe*, som jeg traf ret ofte der sammen med hendes mand. Det var ogsaa paa et noget senere tidspunkt, at jeg kom en del hos senere overlæge *Halks* fader »*Danske Rasmussen*«. Alle disse steder var der overordentlig hyggeligt og rart, og jeg havde naturligvis godt af at træffe sammen med en del forskellige mennesker.

Mest kom jeg dog hos min familie, og navnlig hos min fars søster, gift med general *Wolle*, og hos min moders søster, gift med etatsraad *Berner*. Begge par var barnløse og begge par holdt af mig.

Wolles følte jeg mig nærmest knyttet til, og det var vist ikke saa underligt, for de var begge ualmindelig elskværdige og gode mennesker, som havde en betydelig evne til at forstaa i alt fald mig. Vi havde stor respekt for dem, men vi holdt tillige overordentlig meget af dem. Det er muligt, at jeg stod dem meget nærmere end min broder eller mine to fætre. Onkel *Wolle* havde været en fortrinlig officer, der havde udmærket sig gang paa gang i krigene, som ved *Fredericia* havde mistet sin venstre underarm, men ikke desto mindre gjorde tjeneste i 25 aar, til han tog sin afsked, netop som han skulde være general. Han fik saa titlen, som det var skik dengang. Han var en meget stræng officer, og da han var souscommandant i København, paalaa det ham at paase overholdelse af alle reglementer, og han paatalte derfor gang paa gang

officerernes trang til at gaa ureglementeret paaklædt. Han skal have forstaaet at skælde dem gevaltig ud, hvorfor man talte om »viel Geschrei und wenig Wolle« — han var nemlig meget lille. Var han streng, var han ogsaa til det yderste retfærdig, og han var strengere mod officererne, der skulde foregaa mandskabet med et godt eksempel, end mod den menige mand. Han havde kommandoen her i København under socialistoptøjerne i 1872, og jeg hørte ham kort derefter halvt spøgefuldt sige: »der er ingen disciplin mere — undtagen i souscommandantskabet i København!«. En sommerdag havde vi spist middag hos ham, og nogle af selskabet foreslog efter middagen, at vi skulde gaa en tur paa »Smedelinien«, hvortil adgangen kun gaves, naar man havde tegn udstedt af kommandantskabet, altsaa ham selv. Han tog tegnet i lommen, og vi gik afsted, han civil. Ved indgangen til Smedelinien viste han skildvagten tegnet og blev meget overrasket, da skildvagten gjorde opmærksom paa, at vi var 11, og at der kun maatte gaa 10 paa tegnet! »Hvor staar det?« spurgte onkel *Wolle*. »Paa tegnet!« Det viste sig virkelig, at det stod paa den ene side af tegnet, hvad onkel *Wolle* ikke havde set eller havde glemt, og han gav saa tegnet til en af os andre og gik hjem. Næste dag fik skildvagten ordre til at møde paa kommandantens kontor, og han mødte med den dertil hørende skræk. »Kender De mig?« sagde obersten. »Javel, hr. oberst!« «De nægtede mig adgang til Smedelinien igaar!« »Jeg kendte ikke hr. obersten!« »Ja, jeg har kaldt Dem herop for at rose Dem, fordi De har passet saa godt paa, det var ret!« Soldaten voxede og gik adskilligt mere stolt bort, end han kom.

Min tante var sin mand en udmærket hjælp og

støtte. Hun var en meget statelig dame, der skal have været alt andet end køn som ung, men som snarest var smuk som gammel med sit snehvide haar, der forøvrigt allerede blev hvidt efter slaget ved Fredericia. Hun var dengang hemmelig forlovet, men maatte fortælle sin fader det, da budskabet kom om, at hendes kæreste var haardt saaret. Saa deklareredes forlovelsen, og min bedstefader rejste med sin datter over til den saarede kække officer. Min tante var en myndig person, som jeg holdt overmaade meget af, og jeg havde altid en følelse af, at de paa en maade var mig i faders sted.

I deres hus kom jeg meget, og der traf jeg navnlig en hel del ældre officerer: generalløjtnanterne *Nielsen* og *Scharffenberg*, general *Paul Glahn*, min faders fætter oberst *Good*, admiral *M'Dougall*, senere hen ogsaa som nævnt professor *Reisz*. Det morede mig altid meget efter middag at sidde sammen med disse gamle herrer og høre deres krigshistorier, naar vi drak kaffe og røg cigarer i onkel *Wolles* lille værelse. Fra de var flyttede hertil byen efter krigen, boede de altid i samme hus, Sølvgade 30, ligetil den sidstes død.

Hos min moster, etatsraadinde *Berner*, kom vi ogsaa meget, og hende holdt vi ogsaa meget af, men der var dog en meget stor forskel paa de to hjem. Det er vanskeligt at sige, hvori det laa, men jeg tror dog at kunne sige, at medens *Wolles* satte størst pris paa at leve stille og fredeligt indenfor deres hjemsvægge og ikke ønskede at komme i større selskabelighed, hvortil deres stilling i samfundet gav dem let adgang, saa satte baade min onkel og tante *Berner* stor pris paa selskabelighed og at komme i store huse. Min onkel havde en stor stilling i Sparekassen for København og omegn, som han tildels selv havde arbej-

det saa stærkt op, at den var landets største sparekasse, og han blev efterhaanden baade direktør og etatsraad, hvilket han satte megen pris paa. Der var tidt selskab hos dem i deres smukke, velhavende hjem, men det var dog en lille kreds, som jeg særlig traf der. Da de ikke havde børn, var der nogle unge, som stadig kom der og betragtedes som børn i huset. Dette gjaldt særlig *Henrik Hennings* og derved senere ogsaa den store skuespillerinde *Betty Hennings*, og det var naturligvis altid en fornøjelse at træffe hende. Min onkels broder, den gamle teaterchef, der ogsaa var etatsraad, og hans børn, var der altid, naar vi var der. Ved familiemiddagene, hvor de to familier kom sammen tillige med *Hennings* og andre, var det meget almindeligt, at *Hennings* og jeg forkortede tiden for os selv og de andre ved at spille firhændigt fra bladet. *Hennings* havde været min broders musiklærer og spillede ualmindelig smukt, og jeg spillede godt nok til at kunne følge nogenlunde med ham. Det var uhyre fornøjeligt — for mig! Om sommeren boede *Berners* i Taarbæk, hvor de havde et landsted, og der kom vi ogsaa meget og holdt meget af at komme ud til dem. Hvad der af og til generede mig en tid var, at min onkel ikke fandt sig i, at vi unge havde en anden mening end han, og da dette ogsaa gjaldt medicinske spørgsmaal, kan jeg huske, at jeg engang tog lidt bestemtere til genmæle, men jeg indsaa snart, at det var urimeligt, og senere bøjede jeg altid af, og saa gik det udmærket, og vi var gode venner. Han var udmærket god mod min tante og vidste ikke alt det gode, han vilde gøre hende. Jo ældre de blev, des mere elskværdige blev de, og det var derfor ikke saa underligt, at vi satte megen pris paa dem.

Et sted, hvor jeg holdt overordentligt meget af at

komme, var til min fars fætter oberst *Good*. Det var en prægtig mand, noget af det elskværdigste, man kunde tænke sig, en smuk mand, en dygtig ingeniør, departementschef i krigsministeriet med en smuk hustru og et yndigt hjem, først paa Nørregade, senere i en stor villa i Rosenvænget, som han selv havde bygget.

Men der var endnu et par i familien, som vi holdt meget af, og hvor det altid morede os at komme, og det var hos min døvstumme farbror og hans døvstumme kone. Han var saa overordentlig intelligent, og saa var han saa morsom, og hun var saa nydelig, saa kvindelig, saa elskværdig med de nydeligste haandbevægelser, naar hun talte fingersproget. Det var fest at komme der, for han skulde strax lege med os eller fortælle os et eller andet ved tegn eller spille hel komedie for os. Han kunde efterligne alle, saa man ikke tog fejl. Han holdt meget af at komme i teater, og for os var det en festforestiling, naar man kunde faa ham til at spille Pjerrot eller demonstrere, hvorledes et orkester bar sig ad. Han kunde ikke høre en lyd, men han kunde se alle disse underlige bevægelser, som orkestermedlemmerne gjorde, og dem gengav han saa, begyndende med dirigenten og derefter gennemgaaende alle instrumenterne. Hvor var det et smukt og elskeligt par!

Men til dagligdags levede jeg hjemme hos min kære moder, i begyndelsen sammen med mine søskende senere alene med min moder. Det har næppe været meget morsomt for hende, for jeg var vistnok meget tavs. Ganske vist var jeg meget hjemme, men jeg læste stærkt og arbejdede meget paa universitetet. — Og nu bagefter har jeg en følelse af, at jeg ikke var saa meget for min moder, som jeg burde have været, men

jeg ved, at hun blev glad, da jeg hjembragte min gode examen.

Medens jeg var stærkt optaget, naar vi var i København, var det noget ganske andet, naar jeg havde ferie og ikke havde hospitalstjeneste. Vi var da gerne borte fra byen, oftest i Helsingør, hvor vi enten boede hos min farfar eller hos min morfar. Det sidste var sjældent tilfældet, idet der ikke var mulighed for at skaffe plads i det lille hus, medens min farfar havde flere gæsteværelser. Oftest laa vi som børn hos ham, men tilbragte det meste af dagen paa »Lappen« hos *Wrights*. Det var herlige tider, hvad enten det var jul eller det var sommer. Juleaften var der stort juletræ paa Lappen, og vi dansede som alle andre børn gladeligt omkring træet, medens min bedstefar sang for, altid den samme sang, som han vist selv havde lavet. Den næste dag var der middag hos min farfar paa den sædvanlige højtidelige engelske maade med brændende plumbudding. En dag i juleferien kom mama for sent til middag hos grandpapa — og det var frygteligt! Det var vistnok nytaar 70. Sundet var lagt til, og jeg var med *Wrights* drenge løbet paa skøjter til Helsingborg, medens mama og hendes far og flere spaserede derover. Saadan en spaseretur gaar ikke saa hurtigt, som man tror, og de blev paa tilbagevejen forsinkede. Jeg blev sendt i forvejen for at undskylde, at mama kom for sent, og det var ikke behageligt. Der blev ikke ventet paa hende, men jeg tror dog, at hun fik mad, da hun kom!

Det var det almindeligste at vi tilbragte vore ferier i Helsingør, men to somre lejede mama hus i Hornbæk, og der tilbragte vi saa sommerferien. Huset laa ved landevejen paa det nordligste hjørne, hvor vejen gik ned til kroen. Hornbæk saa anderledes ud dengang

end nu. Det var et fiskerleje, hvor der kun var nogle ganske faa badegæster. Kommandør *Ravn*, den senere krigsminister, boede oppe paa »gaarden«, kommandør *Jacobson* med sin hustru, skuespillerinden, født *Lar-cher*, hvis Pernille altid begejstrede mig, ritmester *Gottschalk*, fader til stabslæge *Gottschalk*, men alle disse kom vi ikke sammen med til daglig.

Derimod var der en dame, som vi kom meget sammen med, nemlig baronesse *Rosenkrantz*, født *M'Ken-zie*, som havde boet i vort hus i Helsingør, og som vi kendte derfra. Hun var der sammen med sine børn, hvoriblandt *Palle Rosenkrantz*, som i sine bøger har fortalt om min mor og mine søskende. Dernæst var der *Holger* og *Asbjørn Drachmann*, som vi var over-ordentlig meget sammen med, ikke mindst paa stran-den, hvor *Holger D.* malede, medens jeg prøvede paa at tegne, endvidere brødrene *Krøyer*, *Viggo Johansen*, gamle *Chr. Mantzius* og nogle faa andre. *Jens Krenchel* kom i besøg hos os, og det var en ren fest at høre ham diskutere med *Holger Drachmann*, for noget mere ulogisk end *Drachmanns* tale kunde man van-skeligt finde, og noget mere logisk end *Jens Kren-chels* traf man sjældent paa. Siden jeg nu omtaler denne sommer, kan jeg benytte lejligheden til at for-tælle om, hvorledes vi stiftede bekendtskab med *Mant-zius*.

Holger og *Asbjørn Drachmann* sad en aften paa kroen, medens min broder og jeg spillede firehændigt som saa ofte før. Vi spillede bl. a. Beethovens Ouver-ture til Coriolan, og *Drachmann*, der ikke kendte den, blev i aller højeste grad begejstret, Efter at vi havde spillet, sad vi og snakkede, da døren pludselig gik op. *Mantzius* stak sit hoved ind, men trak det hurtigt til-bage, og vi hørte ham raabe derude: »giv mig min øl!«

Drachmann, som aldrig havde talt med *Mantzius*, gik ud og fik tilsidst *Mantzius* og hans kone ind med. Det kan ikke siges, at *Mantzius* var venlig i begyndelsen. Bl. a. spurgte *Drachmann* ham om, hvorfor han aldrig læste noget op af hans digte. »Saadan noget skidt,« svarede *Mantzius*. »Hvor ved De det? Har De læst noget deraf?« »Nej, det kunde aldrig falde mig ind!« — Naa, det varede ikke saa længe, inden fru *Mantzius* sad ved klaveret og *Mantzius* sang Bellman for os, og i den kommende tid blev vi gode venner. *Mantzius* lovede at læse Shakespeare for os, men da min broder og *Asbjørn Drachmann* udtalte sig for radikalt, blev de udelukkede. Da vi skiltes mod slutningen af sommeren, malede *Drachmann* et maleri baade til *Mantzius* og mig. I København boede *Mantzius* og jeg i samme hus i nuværende Slagelsegade, og ved den første oplæsning averterede *Mantzius*, at han vilde læse *Drachmanns* »Foraar i de euganæiske høje«. Samme dag, han skulde læse op, sendte han sønnen, *Carl Mantzius*, op til mig for at spørge, om jeg ikke ejede bogen, og om han maatte laane den. Han fik den saa hos mig, og nogle timer senere læste han digtet og skal have gjort det aldeles fortrinligt som alt, hvad han læste, og senere havde han altid *Drachmann* paa sit program. Det varede forøvrigt ikke længe, inden hans gamle lungetuberkulose blussede op igen og gjorde ende paa hans liv.

En begivenhed fra min studietid maa jeg endnu omtale kort, nemlig universitetets 400 aars jubilæum 1879. Jeg hørte til ældste hold studenter, og jeg var med til saa meget som muligt. Det var overordentlig stemningsfuldt og gjorde stærkt indtryk paa mig, og skal jeg nævne, hvad der gjorde det dybeste indtryk paa mig, saa var det utvivlsomt den store

procession fra universitetet til Frue kirke. Med gamle *Madvig* med elefantordenens blaa baand i spidsen, gik processionen ned ad universitetstrappen, lige over til kirken, til højre over til bispegaarden, langs denne til lige overfor hovedindgangen til kirken og saa ind i denne. Ganske betagende virkede her gamle *I. P. E. Hartmanns* pragtfulde pompøse marche, som han spillede ved orglet den lange tid, inden processionen var kommet paa plads, og derpaa den storslaaede kantate. Dengang drømte jeg ikke om, at jeg ikke blot skulde opleve universitetets 450 aars jubilæum, men endogsaa nyde den sjældne ære at blive kreeret til æresdoctor i medicinen!

KANDIDATTIDEN

Et par dage efter afslutningen af examen, tiltraadte jeg tjeneste som kandidat paa Almindeligt hospital, som dengang laa i Amaliegade. Det var en stor smuk bygning, men den var unægtelig noget gammeldags. Det var dels en lemmestiftelse for gamle, svage folk og for kroniske invalider, dels en hospitalsafdeling. Denne faldt igen i to dele, idet en række stuer kun var for lemmerne, der behandlede for alle saadanne sygdomme, som gjorde hospitalsindlæggelse for dem nødvendig, medens andre stuer var for saadanne patienter fra byen, som paa grund af deres sygdoms art ikke kunde komme paa Kommunehospitalet, d. v. s. kroniske sygdomme og enkelte andre, derunder skinnenssaar. I bygningen fandtes derfor dels lemmestuer, hvor lemmerne var indkvarterede, dels sygestuer, og da hovedbygningen langt fra slog til, havde man erhvervet en bagved liggende bygning, som prydedes med navnet »Nybygningen«, formodentlig fordi den var erhvervet senere, men næppe fordi den var ny. Den var et gammelt pakhus med en lav stue og derover det ene lag efter det andet, indtil man øverst

oppe traf et par store stuer, hvortil kun førte en trappe. Denne bygning var for mandfolkelemmer, og det var saa viseligt indrettet, at de mest fordrukne laa i de øverste stuer. Man følte sig aldrig tryk, naar man havde vagt paa en af lemmernes udgangsdage, for saa kom de altid mere eller mindre berusede hjem, og jeg kunde aldrig frigøre mig for den tanke: sæt de nu kommer til at stikke ild paa nybygningen! Var det sket, vilde efter al sandsynlighed en mængde være indebrændte. Endnu en bygning var der i den anden ende af gaarden, og den agerede cellebygning dels for sindssyge og dels for de mest urenlige patienter — der var ikke rart!

I selve hovedbygningen var der i kælderen lemme-stuer, og man saa altid gamle koner siddende ved vinduerne, naar man gik gennem Amaliegade. Det var store stuer men de havde det dog ganske hyggeligt. I stueetagen var der kontor, kirke og bolig for reservelægen, paa første sal var sygeafdelingen og paa anden sal dels lemmestuer, dels værelser for kandidaterne, og her indkvarteredes jeg altsaa. Der var uhyre meget at gøre, for der var c. 1200 mennesker i bygningen, og paa vagtdagene var man læge for alle dem, men dertil kunde komme, at man kunde blive kaldt til hjælp i Holmens arbejdshus, en skrækkelig lemmestiftelse eller et arbejdshjem, som laa i Bredgade lige øst for Fredericiagades kaserne, den nuværende landsretsbygning. Det var dog heldigvis sjældent, at man kom der.

Overlægen var gamle *Ludvig Israel Brandes*, som i sine unge dage havde været anset for en lærd mand, der havde skrevet en stor terapi, men som forlængst var gaaet besynderligt i baglaas, saa han i virkeligheden var uskikket til sin plads, men han havde

andre egenskaber, som gjorde ham til en ganske ualmindelig elsket overlæge, og som var af den aller største betydning for alle de gamle mennesker. Han var filantrop i aller bedste betydning, og jeg lærte af ham, at det aller vigtigste for en læge er at være god mod sine patienter, og jeg betragter denne lærdom som noget af det bedste, som jeg nogensinde har lært — men medicin eller kirurgi lærte jeg ikke af ham, men det behøvedes heller ikke, for en bedre lærer end hans reservelæge *Grünfeld* kunde man ikke finde.

Som læge var *Brandes* umulig, undtagen naar han havde med nervøse eller hysteriske patienter at gøre, for dem forstod han ofte at suggestionere, saa de kom sig. Til hjælp tog han ofte de snurrigste midler, f. ex. en tid noget der kaldtes metalloterapi, og som bestod i, at man lagde en kobberskilling eller saadan noget paa huden. Forøvrigt holdt han meget af at anvende medicin, og han var meget slem til at skifte medicinen hvert øjeblik, saa der stod masser af halvfyldte flasker. En gang husker jeg, at han ordinerede kastanieeté. Den vagthavende læge forskrev ægte kastanieblade, men næste dag spurgte vi overlægen, om han havde ment ægte kastanieblade. Ja, han mente, at vi ikke behøvede at skrive dem fra apoteket, vi kunde tage dem fra træet i gaarden — og i nogen tid fik derpaa en del patienter lov at drikke te lavet af hestekastaniens blade. Naa, det gjorde ikke noget og holdt hurtigt op. Han lod hver dag resterne af sin egen middagsmad bringe hen paa hospitalet og glædede saa en, saa en anden patient med lidt sød suppe eller andre ting. Patienterne satte umaadelig pris herpaa — han var en i høj grad elskelig mand!

Hans reservelæge, *Frederik Grünfeld* var en ganske anden type. Han var en udmærket læge og en ud-

mærket lærer. Havde man lyst til at bestille noget, skulde han nok sætte en i arbejde, og man lærte umaadelig meget derude, meget mere end man kunde have gjort paa noget andet hospital, for der var et materiale, som man ikke kunde træffe andre steder, da lemmerne derude repræsenterede alle mulige sygdomme. Da man var huslæge for lemmerne, saa man ogsaa alle de mange smaating, som en læge ser i daglig praxis, men som en ung læge aldrig har set paa de store hospitaler, hvorfor han staar ret raadvild mange gange, naar han kommer ud i praxis paa egen haand. Men dernæst kom man til selv at tage fat paa mange ting, som kandidaterne paa andre hospitaler ikke fik lov til, deriblandt operationer, ja, jeg har amputeret paa Almindeligt hospital. Overfor dovne, uvidende eller vigtige kandidater var *Grünfeld* ikke behagelig, men de var meget sjældne, for han kunde næsten altid faa dem til at arbejde.

Af *Grünfeld* lærte jeg som sagt særdeles meget, og vi blev meget snart overordentlig gode venner og kom meget sammen. Han arbejdede netop i den tid paa sin disputats, og jeg hjalp ham af og til og kom til at interessere mig meget for spørgsmaalet. Da det halve aar, i hvilket jeg var engageret, var udløbet, var jeg heller ikke et øjeblik i tvivl om, at jeg maatte søge fornyelse, og jeg tilbragte derfor paa hospitalet et helt aar, der blev af den største betydning for mig i flere henseender. Jeg lærte ikke blot, hvad der fordredes af en flink læge, men jeg lærte som sagt ogsaa humanitet, efter min mening det aller vigtigste for en læge, og jeg skylder derfor baade *Brandes* og *Grünfeld* uhyre meget.

Patienterne kom jeg udmærket ud af det med, takket være *Brandes's* og *Grünfelds* eksempel. Mest var

det fattige folk, kun undtagelsesvis var der mennesker, der havde været bedre stillet, men som det var gaaet galt for. Jeg husker en snurrig lille oplevelse, som illustrerer, hvorledes der fandtes saadanne mennesker. Jeg havde en morgen været beskæftiget paa sygestuerne og kom derfor lidt senere end ellers paa konsultationsstuen. *Grünfeld* modtog mig med at bede mig se paa en mand, som han havde ladet vente paa mig, da hans lidelse var sjælden. Manden, jeg husker endnu, at han hed *Psilander*, havde arbejdet paa en ligkiste, og et brædt var faldet ned paa foden og havde fremkaldt et brud af det inderste led af den store taa. Medens jeg undersøgte ham, hørte jeg følgende mærkelige konversation bag mig:

»Hr. reservelæge, jeg tror, at jeg har faaet en fractur af min fjerde finger!« — »Hvorfor tror De det, hr. Boisen?« spurgte *Grünfeld*. — »Jo, for naar jeg extenderer, faar jeg strepitus!« — og det var rigtigt, naar han trak i fingeren fik han den skrabende lyd, som fremkommer ved brud af en knogle. Da han var gaaet, spurgte jeg forbausset *Grünfeld*, hvem den mand var, og fik at vide, at han havde været tentatus theologiæ i Slesvig og havde boet sammen med en medicinsk student, hvor han havde lært nogle medicinske udtryk — og saa var han imidlertid blevet fordrucken, og maatte tilsidst under fattigvæsenet.

Forøvrigt spillede alkoholisme en overordentlig stor rolle derude, og det var derfor ogsaa givet, at paa udgangsdagene kom mange fulde hjem, og mange prøvede at smugle sprit ind. Der fortaltes om hule stokke og hule brokbaand, og hvorledes nogle smuglede ren sprit ind, som de saa fortyndede og solgte til de andre i dyre domme. Ofte kom lemmerne som sagt hjem i en meget omtaaget tilstand, og jeg husker

særlig et tilfælde, hvor rusen var saa stærk, at manden ikke mærkede en svær læsion. En aften jeg havde vagt, blev jeg kaldt ned paa optagelsestuen, et lille daarligt rum i kælderen, fordi et lem var faldet lige udenfor porten og var bragt derned med brækket ben. Han laa der med et tæppe over. Jeg tog tæppet til side og sagde med det samme: »naa, De har nok brækket benet, det kan man da se!« Til min forbavselse viste det sig nemlig, at benet var brækket midt paa skinnebenet, og at det dannede en vinkel paa c. 20—30° indad. Saa, sagde han, løftede benet og lod det falde ned paa den indvendige side, og nu bøjedes benet lige saa meget udad! Han mærkede intet! Jeg turde ikke lægge gibsbandage paa af frygt for, at der skulde komme altfor stærk svulst, og jeg fik saa lagt et par meget stærke papskinner paa og polstrede dem meget omhyggeligt med vat. Derpaa fik han en større dosis chloral. Den næste morgen havde han brækket skinnerne — men nu laa han og gav sig af smerter. Han kom sig forøvrigt udmærket!

Efter fire maaneders forløb var jeg husvant i hospitalet, men saa skete der noget ganske nyt og uventet. Det var den 6. oktober 1880, at *Brandes*, *Grünfeld* og jeg ved slutningen af stuegangen spaserede sammen paa gangen, da *Brandes* fortalte, at der var en ung dame, som havde faaet lov at gøre tjeneste hos stuekonen, frk. *Klüglein*, for at lære noget sygepleje. Vi spurgte noget nærmere, for det var noget nyt dengang, og særlig at en dame vilde komme ind paa Almindeligt hospital. Vi spurgte, hvad hun hed, og *Brandes* svarede, at det var en frk. *Harbou*. Jeg sagde strax, at saa havde jeg maaske været paa bal med hende, hvorpaa jeg øjeblikkelig blev sendt ind for at se paa hende. Det gjorde jeg, og det viste sig rigtigt

nok, at jeg havde været sammen med hende hos min kusine *Sophie Dahlerup*, der netop havde fødselsdag denne dag. Jeg tror ikke, den unge dame kendte mig, men vi snakkede lidt med hinanden. Jeg maatte tilbage til *Brandes* og give referat.

I de 14 dage, den unge dame var paa hospitalet, havde jeg lejlighed til at vejlede hende paa forskellige punkter, og jeg mærkede snart, at hun var meget interesseret og udmærket begavet, saa hun allerede efter den korte tids forløb virkelig gik hjem med noget udbytte. Saa efter nytaar mødte jeg hende en dag paa gaden, og hun fortalte mig, at hun igen kom paa hospitalet. Dette blev afgørende for min skæbne, for da vi kom til april, blev vi enige om, at vi ikke kunde undvære hinanden ved arbejdet, og saa skete det for første gang, at en læge og en ung sygeplejerske forlovede sig — med det foreløbige resultat, at vi maatte skilles, for det var ganske utænkeligt, at et par forlovede kunde være beskæftigede paa samme hospital. Hun gik saa ind paa Børnehospitalet og fortsatte sin uddannelse der i nogen tid.

Vi var naturligtvis henrykte, som et par forlovede er, og jeg tror ikke, vi var klar over, at der hørte en del ceremonier til, som maatte opfyldes, selv om vi begge var over de 25 aar. Det gik let nok at præsentere hende for min mor, der med glæde tog imod hende, men vi skulde jo ogsaa henvende os til hendes forældre. Det gjorde vi skriftligt, idet jeg skrev et vistnok fjollet brev til dem, og vi fik en udmærket lejlighed til at faa det overbragt paa den bedste maade, idet *Dagmar Harbou*, senere gift med *Niels Hjort*, netop skulde hjem til Kallundborg, hvor mine svigerforældre boede, og hun fik brevet med. Da hun kom derned, modtoges hun paa jærnbane stationen af fami-

lien, og hun hviskede til sin søster: *Charlotte* er blevet forlovet! Er det med *Norrie*? Ja.

Ved frokostbordet sad de og talte om alt muligt, og *Dagmar* fortalte om en kammerat, der havde forlovet sig uden at meddele sine forældre det, hvilket ikke vandt bifald hos de gamle, og saa sagde den ikke meget diplomatiske *Dagmar*: det er sandt, *Charlotte* er ogsaa blevet forlovet! Der blev fuldstændig panik, og det blev forbudt at drøfte det, før min svigerfader havde været i København.

Han kom altsaa til København og tog ud i Kastellet, hvor min svoger boede, og *Charlotte* blev kaldt derop. Da han havde hørt hendes forklaring, blev jeg stedet til audiens, og jeg gik strax til sagen og bemærkede, at jeg formodede, at generalen gerne vilde høre noget om mig, og jeg henviste ham til *Brandes* og *Grünfeld* og tillige til min onkel, general *Wolle*. Da han hørte det, blev han glad og begav sig lige til onkel *Wolle*, som var hans ungdomsven. Onkel *Wolle* beskrev senere besøget saaledes:

Der ringedes paa døren, pigen lukkede op og førte min svigerfader ind i onkel *Wolles* værelse. Da min onkel kom ind, udbrød han forbavset: »*Harbou*, er det Dig, det var da morsomt at se Dig igen!« »*Wolle*, jeg maa tale med Dig!« »Ja, værsgod.« »Er Du vis paa, at ingen kan høre os?« »Jo.« »Du har en neveul!« Det gav et sæt i onkel *Wolle*, for han havde en brodersøn, som havde voldt ham en del bryderi. »Han er kandidat paa Almindeligt hospital« — »Naa, ham, ja det er rigtigt«. — »Han har forlovet sig med min datter!« — »Det var da morsomt, til lykke!« — Dermed steg mine aktier, og jeg blev kort efter optaget i familien med fuld honnør og følte mig snart lige saa hjemme der som i min mors hjem. Jeg tilbragte en herlig lille fe-

rie paa Kallundborg Ladegaard, hvor de boede — og saa tog jeg fat paa arbejdet igen.

Kort efter hændte der mig noget ganske ejendommeligt. Jeg havde som omtalt været volontør paa Kommunehospitalet og deraf fulgte, at jeg skulde have min kandidattjeneste der, men der gik paa den tid fire aar, inden man kunde faa plads paa hospitalet, tildels fordi tjenestetiden den gang var halvandet aar. I mellemtiden forlangte hospitalet, at man skulde staa til raadighed for det, saaledes at man kunde indkaldes til vikartjeneste, naar det ønskedes, hvis man ikke havde orlov. Denne bestemmelse benyttedes dog aldrig, da der altid var mulighed for at faa frivillige. Saa skete det imidlertid, at ingen vilde være kandidat hos *Trier*, da tjenesten der var saa lang, at man slet ikke kunde faa tid til andet, og da lønningen kun var lidt over 40 kr. om maaneden, bolig og kost paa vagtdage, kunde man ikke leve deraf. Følgen var, at hospitalet en skønne dag pludselig indkaldte nogle volontører, og deriblandt fik jeg indkaldelse til at møde med et par dages varsel.

Da jeg kendte bestemmelsen, havde jeg strax, da jeg blev ansat paa Almindeligt hospital, søgt orlov et halvt aar, og jeg fik skriftlig tilladelse. Ved nytaar skrev jeg en ny ansøgning om endnu et halvt aar og sendte vort bud ud med den. Herpaa fik jeg ikke svar — han har maaske ikke afleveret den — men det tænkte jeg ikke over, for det var vist ikke almindeligt, at man fik svar. Da jeg nu fik indkaldelsen, skrev jeg, at jeg havde søgt om orlov, at jeg var paa Almindeligt hospital til juni og derefter i god til vilde søge om orlov til oktober, idet jeg skulde paa fødselsstiftelsen og derefter være underlæge. Da tiden kom, søgte jeg herom og fik ansøgningen bevilget. Min overraskelse

var derfor stor, da en af mine kammerater blandt underlægerne en dag i efteraaret fortalte mig, at en mængde volontører var slettet af Kommunehospitalets liste, og at jeg var derimellem! Jeg skrev saa til hospitalet og vedlagde min sidste bevilling til orlov og protesterede. Paa gaden havde jeg mødt dr. *Jens Wilken Hornemann*, der standsede mig og spurgte, om det var sandt, at jeg var slettet, hvilket jeg bejaede. »Om Dem ved jeg da, at De var paa Almindeligt hospital, saa jeg maa have glemt at indføre det i protokollen!« Han havde været reservekirurg, og det paalaa ham at føre listen over volontørerne. Fra hospitalet fik jeg omsider en skrivelse om, at man vilde lade naade gaa for ret og optage mig igen paa volontørlisten, men dog saaledes, at jeg vilde blive sat nedst af mit hold!!

Det skulde være sket nu — hvor vilde aviserne ikke have strømmet over af indignation over denne utilbørlige behandling, og hvor var man skikkelig, at man fandt sig i det og hele den meningsløse fordring, at man i aarevis skulde staa til raadighed for hospitalet.

Da jeg var færdig paa Almindeligt hospital, hvor jeg havde lært overordentlig meget, fik jeg mit kursus paa fødselsstiftelsen paa den anden side gaden, og derpaa mødte jeg som underlæge. Jeg var selvfølgelig den ældste, for de aller fleste var kun studenter, den yngste var *Agner Helweg*, senere overlæge paa Middelfart sindssygehospital og tilsidst paa Oringe. Det var første aar, at der var underlægeskole med noget udvidet undervisning, og jeg klarede mig saa godt, at jeg i den sidste maaned under indkaldelserne fungerede som bataillonslæge for 13. bataillon, som havde indkaldt 800 mand. Vi laa i Kastellet, hvor man skaffede mig en nogenlunde ordentlig stue, men hvor jeg forøvrigt

holdt til hos min svoger *Harbou*, der havde tjenestebolig som adjutant ved generalkommandoen og boede sammen med senere general *Görtz*. Det var hele tiden skrækkeligt regnvejr, og vi kom hver dag hjem gennemvaade, men jeg havde den fordel frem for de andre, at naar jeg kom hjem, gik jeg ind paa Almindeligt hospital og besøgte *Grünfeld*, og medens jeg var der, var min kappe i desinfektionsovn, der arbejdede med tør varme og paa den tid af dagen gerne havde en temperatur paa c. 90°, og der blev den hurtig tør. Underofficererne fik gerne deres kapper anbragte i bageriet.

Min stilling var forøvrigt ejendommelig, for som underlæge var jeg korporal, og som saadan kom jeg tidt sammen med underofficererne, som jeg kom udmærket ud af det med, men som bataillonslæge kom jeg som regel sammen med officererne. Øvelserne foregik i Københavns omegn og var nogle gange ret anstrengende for mig. Inden vi rykkede ud om morgenen, maatte jeg være færdig med lægetjenesten og maatte derfor begynde tidligt, og da jeg ikke havde nogen vogn, maatte jeg marchere hele tiden. Det hændte en dag, at vi havde et frokosthvil kl. c. 8 om morgenen, og da vi fik middagshvil, blev jeg med det samme kaldt til en mand, der var faldet og havde forstuvet en fod. Jeg tumlede med ham — og da jeg kom til marketendervognen, var der ikke spor af mad mere! Jeg fik derfor intet at spise. Da øvelsen sluttede, mødte jeg *Harbou* og fortalte ham, at jeg intet havde spist, og han lovede da at sørge for mad til mig, naar jeg kom til Kastellet. Han red hjem, og da jeg kom der, stod der en herlig bøf til mig — hvor trængte jeg til den efter 12 timers faste! Jeg lærte deraf altid

at have en madreserve paa den ene eller den anden maade.

Efter at jeg var blevet hjemsendt som underlæge, var jeg et par maaneder vikarierende kandidat paa Kommunehospitalets 5. afdeling, men da der ikke var udsigter til at blive fast kandidat der, lod jeg mig tage til tjeneste som reservelæge i hæren og ansattes ved Garnisonssygehuset februar 1882, og der gjorde jeg derefter tjeneste i halvandet aar paa forskellige afdelinger. Først da jeg var færdig med det og havde gjort 2½ aars kandidattjeneste, kunde der blive tale om at komme ind paa Kommunehospitalet, men da jeg imidlertid var paa det rene med, at jeg vilde være øjenlæge og havde begyndt at praktisere, var jeg ganske klar over, at det vilde være tidsspilde, og jeg opgav tanken derom.

Paa garnisonssygehuset var forholdene væsentlig anderledes end nu. Der var en direktion, som bestod af inspektøren og den ene overlæge. Inspektøren var den meget myndige kaptain og overintendant *Hartmann*, der var ganske eneraadende og ikke tog det mindste hensyn til overlægen, der nu heller ikke var meget myndig. Det var *I. P. Poulsen*, som dengang var den ældste overlæge. Sagen var, at det var intendanturen, som herskede paa sygehuset, lægevæsenet betragtedes som det underordnede, og det viste sig paa mange maader, som det bl. a. fremgaar af min bog om sygehusets historie.

Det mærkeligste — set fra et lægestandpunkt — var vel nok, at patienterne indlagdes paa de 3 afdelinger ikke efter deres sygdom men efter deres bataillon, saaledes at overlægen baade behandlede medicinske og kirurgiske sygdomme. Ræsonnementet var vist det, at en militærlæge maa kunne alt og skal have

øvelse i alt, og derfor skiftede overlægerne ogsaa efter 3 aars forløb. Hospitalet var derfor ikke saa meget en helbredelsesanstalt som en uddannelsesanstalt for overlægerne. Dette forhold blev først ændret nogle aar senere, da det lykkedes stabslæge *Møller* at faa sygehusene lagt ind under lægekorpset, men en inddeling af sygehuset i en medicinsk og en kirurgisk afdeling blev først gennemført, da jeg var blevet stabslæge og chef for sygehuset.

Overlægerne paa sygehuset var som sagt *I. P. Poulsen* og desuden *Laub* og *Wanscher*.

Poulsen var en godt uddannet intern mediciner, der havde været reservelæge paa Kommunehospitalet og var dr. med., men jeg vil ikke sige, at jeg, da jeg lærte ham at kende, fik indtryk af noget fremragende. Han var en elskværdig mand, men kunde ikke hævde sig overfor kaptain *Hartmann*. Han var absolut ikke kirurg, og det var derfor ret uheldigt, at han ogsaa skulde give sig af med kirurgi. Jeg kom udmærket godt ud af det med ham, og det gjorde mig meget ondt at se ham nogle aar senere lidende af en meget generende paralysis agitans.

En ganske anden mand var *Laub*. Han havde ligesom *Grünfeld* været reservelæge i en lang aarrække paa Almindeligt hospital, og deraf fulgte med nødvendighed, at det var en læge med meget stor erfaring. Kvik var han ogsaa, og jeg tror, det var ganske med urette, naar han ikke blandt læger ansaas for videre dygtig. Jeg havde bestemt det indtryk, at han var en sjælden dygtig læge baade som kirurg og som mediciner. Han havde imidlertid mange modstandere, og der var mange, der ikke kunde lide ham, men det laa i hans utrolig impulsive væsen. Han kunde fare op over bagateller, og ejendommeligt var det, at han

efter kort tids forløb ofte ikke huskede, hvad han havde sagt og udtalt som sin mening. Det var saaledes, at det kunde hænde, at man kom med et forslag, som han udtalte sig meget stærkt imod, men naar der saa var gaaet nogen tid, kunde han udtale, at det eneste fornuftige forslag var netop det, han havde forkastet, men han gjorde det med bemærkning: som han altid havde sagt! Da han senere var chef for lægekorpset, skete dette saaledes med et forslag fra min side om sygepassernes examen. Han afviste det skriftligt som ganske meningsløst, men et aar efter meddelte han atter sygehuset skriftligt den eneste fornuftige maade at ordne examen paa, »som han altid havde sagt« — netop mit forslag! Jeg ringede ind til lægekorpset og gjorde dem opmærksom paa, hvad de havde skrevet et aar før!

Laub var ikke let at komme ud af det med, men naar jeg stod paa en endog overordentlig god fod med ham, var det fordi jeg engang var saa heldig at faa sektion paa, at jeg havde ret. Det gik saaledes til! *Laub* havde haft ferie, og imidlertid havde *Jens Wilken Hornemann* fungeret for ham, d. v. s. at jeg gjorde arbejdet, og *Hornemann* aflagde kun et lille besøg paa afdelingen. Da *Laub* kom hjem, gik han rundt paa stuerne og tillod sig at rette i 3 journaler, som jeg havde skrevet, idet han fandt mine diagnoser urigtige. I alle tilfælde havde jeg overtaget, idet jeg havde fulgt sygdommen under dens udvikling, medens han kom til ved slutningen af sygdommen. Den ene af patienterne havde en svær lungebetændelse og dertil sluttede sig en svær lungehindebetændelse og tilsidst en svær betændelse i hjerteposen. Dette havde jeg beskrevet, men *Laub* kunde ikke høre, at der var nogen lidelse ved hjertet, formodentlig fordi manden var

døende. Jeg fortalte *Hornemann*, at den stakkels mand desværre ikke var til at redde, og da han traf *Laub* lidt senere, sagde han det til ham. *Laub* udtalte stærkt, at han ikke kunde forstaa, hvad der gik af *Norrie*, for nu var der ikke mindre end 3 journaler, hvor det var ganske galt. *Laub* var saa opfyldt deraf, at han ikke alene overstregede min undersøgelse i journalerne men ogsaa talte til *Wanscher* derom. Imidlertid døde manden samme dag, og næste dag blev jeg sendt ned for at gøre sektion, hvad jeg havde en stor øvelse i fra Almindeligt hospital. Saa snart jeg havde aabnet brystkassen, saa jeg, at jeg havde ret i en langt større grad, end jeg havde troet, for der var saa tykke betændelsesbelægninger paa lungehinde og hjertepose (cor hirsutum), som jeg aldrig havde set, hvorfor ogsaa præparatet blev sendt ned til professor *Lange* til demonstration for de studerende. Saa snart jeg saa det, sendte jeg bud til *Laub*, og da han kom, maatte han ikke alene indrømme, at jeg havde haft ret, men han maatte ogsaa selv rette i journalen. Dette bevirkede, at *Laub* i de følgende dage ogsaa rettede i de andre journaler, og at jeg fra den tid havde en høj stjerne hos ham. Da vi nogen tid efter var sammen til middag, bad værtinden ham ved bordet tage sig af mig, og han svarede meget loyalt: han skal nok klare sig selv!

Men en ting endnu opnaaede jeg! *Laub* havde som sagt fortalt om min dumhed til *Wanscher*, paa hvis afdeling jeg i virkeligheden gjorde tjeneste sammen med *Anker Frode Rasmussen (Halk)*. *Laubs* reserve-læge var blevet syg, og jeg gjorde da frivilligt tjeneste paa hans afdeling, medens *Halk* var alene hos *Wanscher*. *Halk* kunde ikke fordrage *Laub*, men stod paa god fod med *Wanscher*, der var hans fætter. Da *Halk*

havde været paa sektionstuen, kom han op paa afdelingen straalende og gnidende sig i hænderne, som han holdt af, og fortalte *Wanscher*, at han havde været til en interessant sektion. Ja, *Wanscher* havde hørt noget om det og spurgte: hvem fik saa ret? Det fik naturligvis *Norrie*, svarede *Halk* — og dermed steg jeg saa højt i *Wanschers* anseelse, at jeg aldrig mere havde vanskeligheder med ham.

Wanscher var den tredie overlæge. Ham kendte jeg fra Kommunehospitalet, hvor han var reservekirurg, da jeg var volontør der. Han var lige saa impulsiv, eller snarere mere, end *Laub*, men hos *Wanscher* var det periodisk. Han kunde være noget af det mest elskværdige, men der kunde komme tider, da han var ganske umedgørlig. Han kunde sikkert ikke gøre for det, det var hans sindsstemning der svingede. Han var en dygtig kirurg, blev jo ogsaa senere professor, og medens jeg var paa sygehuset, havde han travlt med sin kamp for æteren contra kloroform. *Bloch* og han kæmpede kraftigt. Tilsyneladende sejrede *Bloch*, men i det lange løb fik *Wanscher* retten.

Naar man kunde se bort fra *Wanschers* uligevægtige humør, og det kunde jeg let, da jeg som sagt kendte ham fra Kommunehospitalet, var det lærerigt at være reservelæge hos ham, og det vilde have været det i endnu højere grad, hvis hans afdeling havde været udelukkende kirurgisk, men det var den som sagt ikke.

Samtidig med, at jeg var paa Almindeligt hospital og Garnisonssygehuset, studerede jeg ivrigt oftalmologi hos *Grut*. Jeg havde allerede begyndt før examen, men i fem aar efter den var der næppe nogen dag, hvor jeg ikke arbejdede paa kliniken. I min bog: »Den danske oftalmologis historie« har jeg fortalt om ar-

bejdet der, og jeg skal derfor ikke opholde mig videre ved det, men kun tilføje, at jeg kom uhyre meget sammen med *Valdemar Krenchel*, som jeg blev gode venner med, og jeg lærte overordentlig meget af ham. Han var ofte syg, men som regel bekæmpede han sig og mødte paa kliniken selv paa tider, hvor han havde liggesaar, men ikke sjældent maatte han give op, og jeg vikarierede saa for ham paa kliniken. Da han døde i marts 1885, følte jeg mig lidt stødt over nogle udtalelser af *Grut*, og jeg holdt saa op med at tage del i arbejdet og begyndte at spekulere paa at etablere mig selv som øjenlæge.

Allerede i 1881 havde jeg sammen med min moder lejet lejligheden paa det nordvestre hjørne af Farimagsgade og Frederiksborggade, og jeg begyndte at praktisere som almindelig læge, men jeg vil ikke paa-staa, at det gik straalende, om end jeg fik nogen praxis. Samtidig hjalp jeg min forlovede med de af hende oprettede sygeplejekursus, og desuden studerede jeg navnlig den oftalmologiske literatur, saa jeg havde nok at gøre. Da *Krenchel* blev for svag, overtog jeg hans stilling som medarbejder af *Centralblatt für praktische Augenheilkunde* og hans virksomhed som referent af den skandinaviske oftalmologiske literatur til *Nagels Jahresbericht*, *Hirsch-Virchow's Archiv* og *Nordisk medicinskt arkiv*, og hermed vedblev jeg i en lang aarrække.

Blandt de arbejder, jeg beskæftigede mig med, var ogsaa en afhandling for doctorgraden om latent strabismus divergens (en form af skelen). Det var et spørgsmaal, som beskæftigede baade *Grut* og *Krenchel* meget. Jeg fik afhandlingen færdig i foraaet 1884 og indleverede den til fakultetet i juni. Jeg blev imidlertid ikke doctor, det gik mig her som tidligere ved

Kommunehospitalet, at jeg lod mig byde en langstrakt behandling uden at sætte mig kraftigt til modværge.

I august 1884 havde vi den store internationale lægekongres i København, og alle var saa optagne deraf, at det var rimeligt, at jeg ikke hørte noget om disputatsen. Kongressen fik dog ende, men jeg hørte stadig intet før engang i marts eller april 1885, da jeg fik et par ord fra *Panum*, at han gerne vilde tale med mig. Jeg gik til ham, og han fortalte da, at efter at *Grut* havde censureret, havde *Plum* faaet den, men efter længere tids forløb havde han opgivet den som for speciel for ham, og saa havde *Panum* faaet den til censur. Han læste for mig *Gruts* bemærkninger, og sagde, at han heller ikke vilde indvende noget, men øjenlægerne havde lagt sig en uheldig jargon til, som ogsaa jeg benyttede. Jeg skrev saaledes S.o.d. og S.o.s., og det kunde ingen forstaa skulde betyde synsstyrken paa højre og venstre øje. Disse og lignende udtryk burde jeg rette, for han syntes, at mit arbejde burde være saa godt som muligt. Jeg protesterede, men det lykkedes ham tilsidst at faa mig til at tage afhandlingen med mig, skønt jeg ikke havde tid i øjeblikket. Saa gik der en maanedes tid — og saa døde *Panum* pludseligt! Jeg skulde altsaa have en ny censor, og saa besluttede jeg mig til hellere at lade være med at blive doctor end atter at beskæftige mig med et spørgsmaal, som jeg længe ikke havde givet mig af med, og hellere spare den store udgift, som en disputats forvolder. Jeg sendte derfor aldrig senere mit arbejde ind, og det ligger hen uden nogensinde at være offentliggjort. Senere skrev *Grut* en artikel om spørgsmaalet, og dermed tabte jeg ganske lysten til at beskæftige mig med det. For nogle aar siden har jeg gennemlæst

hovedafsnittet med min forklaring af skelen, og jeg syntes da selv, at det var noget af det klareste, jeg har læst derom. — Mange gange senere har *Grut* søgt at forklare mig, at det ikke var hans skyld, at jeg ikke blev doctor, og jeg forsikrede ham hver gang, at det vidste jeg godt, for *Panum* havde læst hans censur for mig. — Som saa mange gange i mit liv blev modgang i det lange løb til min fordel — uden denne var jeg ikke blevet æresdoctor 44 aar senere!

I 1884 var den internationale lægekongres her i København, og det kan ikke nægtes, at det var en oplevelse. Jeg sluttede mig naturligvis til den oftalmologiske sektion, hvor jeg stiftede bekendtskab med adskillige ansete øjenlæger fra forskellige lande, men desuden saa man jo mange berømte mænd, fremfor alle *Pasteur*, hvis foredrag i universitetets festsal vakte den største opmærksomhed. Af andre, som min kæreste og jeg kom i forbindelse med, var navnlig *Esmarch*, for hvem stabslæge *Salomon* præsenterede os. *Esmarch* var meget interesseret i, at vi havde begyndt nødhjælpskursus her i landet omtrent samtidig med det Røde Kors, men paa en noget fyldigere maade.

Af de sammenkomster, jeg bedst husker, var turen til Kronborg i det mest bedaarende vejr. Man rejste med 5 store dampskibe til Helsingør, og det var blikstille. Den berømte franske kirurg *Verneuil* gik strax ned og lagde sig, *Plum* gik ned og saa til ham og fortalte, da han kom tilbage, at *Verneuil* spaserede fornøjet omkring og sagde: »je chante môme« — men op paa dækket vovede han sig ikke, før vi kom omtrent til Snekkersten, da han til *Plums* store glæde straalende kom op, stolt over, at han slet ikke havde været søsyg! Der blev spist paa slottet og drukket kaffe paa hovedvolden ved flagbatteriet. Tyskerne var meget for-

bavsede over, at vi saaledes fik adgang til en fæstning. Der var bedaarende smukt, og alle var begejstrede — og uhyggeligt paavirkede af at se kassematterne og høre, at de havde været benyttede som kaserne og fængsel.

Dernæst var der festen hos kongen paa Christiansborg — den sidste fest før branden. Jeg husker, hvorledes vi, da vi gik igennem gangene, talte om, at man ikke kunde finde ud, hvis der blev brand — »men det er jo umuligt!« — og ikke 2 maaneder efter overværede vi det pragtfulde men forfærdelige skuespil, at hele slottet i løbet af nogle timer fuldstændig nedbrændte. Jeg oplevede dog altsaa at se det gamle slot og overvære en fest der.

Oftalmologisk sektion havde en smuk, flot middag i Seekamps lokaler ved siden af Hotel Kongen af Danmark med *Grut* som en glimrende vært. Den originale menu, der var lavet af *Ernst Bojesen*, forestillede et øje, hvor navnene paa retterne drejedes frem under hornhinden ved hjælp af en eccentric skive. Jeg forærede Oftalmologisk Selskab mit exemplar 1925 ved dets jubilæum.

Imellem de curiosa, som jeg husker fra kongressen, er den morsomste *Gaméls* sammenstød med *Raahauge*.

Augustin Gamél, den rige kaffehandler, var en af garantterne for kongressen, *Raahauge* var medicinsk student og en af ordensmarskallerne. Saa hændte det en dag ved en fest i National, at *Gamél* vilde passere en dør, som marskallerne havde ordre til at paase ikke blev passeret. *Raahauge* forment *Gamél* passagen, og *Gamél* skældte ud og var vigtig: »saadan en pjaltet medicinsk student. Jeg kunde købe 100 af den slags« eller saadan noget. *Raahauge* blev meget forbitret, og

da han nogen tid efter mødte *Gamél* paa gaden, gav han ham et par paa siden af hovedet. Dette vakte naturligtvis stor opsigt, og de onskabsfulde Københavnerne fortalte, at det ogsaa var ganske forkert, for naar man vilde prygle *Gamél*, plejede man ikke at gøre det paa gaden, men man gik op paa hans eget kontor og besørgede det der! Historien var noget for den tids sommerrevuer, og den der paa den tid gjorde mest lykke, opførtes i Tivoli, og i denne blev der indlagt et nyt vers, som jeg hørte, da det blev sunget første gang. *Carl Lange*, der var kongressens generalsekretær, gav nemlig en stor middag i Tivoli for marskallerne, og stemningen var derefter høj. *Schmiegelow* og jeg var tilfældigvis sammen i Tivoli den aften, og vi gik ind for at høre revuen. Der kom saa *Lange* med sit noget støjende selskab. I revuen kom pludselig følgende nye vers:

Den fjerde jeg kar kendt
Var medicinsk student,
Ej ung og ej gamél,
Men der var i ham smæld.
Paa gaden mødte han
En Zulukaffermand,
Og da han strax blev bøs,
Saa slog han løs.
Og mens han stod og gav den anden klin
Han sagde: ach Du lieber Augustin,
Ej dine brændte bønner hjælpe ka'
For nu ska' Du s'gu ha' dada!

Jublen efter dette vers var saa grænseløs, at skuespillerne ikke turde give verset da capo, men gentog et andet vers i stedet for. *Augustin Gamél* oplevede mange ting senere, og der fortaltes mange anekdoter

om ham, som folk var tilbøjelig til at gøre grin med, da hans mange penge ikke var fri for at gøre ham lidt indbildsk. *Raahauge* blev læge i Jylland og døde tidligt.

Vinteren gik, og vi tænkte naturligvis paa at gifte os. Min moder var meget syg, gentagne gange opereret for kræft i brystet, men hun oplevede da, at min kæreste og jeg paa min 30 aars fødselsdag holdt bryllup, der fejredes ved en stor fest hos mine svigerforældre den 6. Maj 1885. Vi flyttede ind i vor lejlighed paa hjørnet af Farimagsgade og Frederiksborggade. Min mor tilbragte sommeren i Viborg, men blev saa daarlig, at vi fik hende indlagt paa St. Josephs hospital. Hun gennemgik forfærdelig meget, inden hun døde efter en meget haard døds kamp den 15. september 1885. Det havde været umuligt at passe hende i hjemmet, men vi var naturligvis saa meget som muligt hos hende.

For min kone og mig kom der mange aars utrætteligt arbejde, der gik som en leg, fordi vi hjalp hinanden med alle vore arbejder. Hun hjalp mig med mit arbejde paa kliniken og min literære virksomhed, og jeg hjalp hende med alle hendes store arbejder for kvindesag, sygepleje og frem for alt forsvarssagen, og var det end svært mange gange, besejredes alt ved det gode humør og det gode samarbejde.

At følge mit arbejde fra aar til aar vil være vanskeligt, jeg tror det vil være bedre at gennemgaa mine forskellige virksomheder hver for sig, altsaa min virksomhed som øjenlæge, hvortil hører min virksomhed paa blindeinstituttet, min militære virksomhed, min tjeneste i sundhedskollegiet og sundhedsstyrelsen og derpaa min literære virksomhed, særlig min medicinalhistoriske forfattervirksomhed.

VIRKSOMHED SOM ØJENLÆGE

Allerede *Melchior* og *Lehmann* havde i begyndelsen af halvtredserne oprettet deres øjenklinikker, men den store polikliniske øjenpraxis fik først fart, da *Grut*, eller rettere *Edmund Hansen*, oprettede sin store klinik 1863. Efter den tid var der opstaaet flere klinikker, først og fremmest *Christensens* paa Nørregade, dernæst Poliklinikens to øjenafdelinger og Kommune-hospitalets øjenklinik. Sygekasserne havde dengang ikke øjenlæger, og tilstrømningen til den gratis konsultation var derfor stor. Vilde man arbejde sig op som øjenlæge, var der ikke andet for end at etablere sin egen klinik, og vi bestemte derfor at tage fat.

Vi lejede den til vor bolig stødende lejlighed paa hjørnet af Farimagsgade og Frederiksborggade, og indrettede os ganske gode konsultationslokaler, men da vi ikke havde tænkt os, at tilstrømningen skulde blive meget stor, havde vi kun et lille venteværelse. Endvidere kunde vi skaffe plads til et par liggende patienter, men det opgav vi dog snart, og jeg anbragte operationspatienter enten paa St. Josephs hospital, hvor jeg havde faaet indlæggelsesret, eller paa kliniken

i Linnésgade, hvor jeg havde sluttet mig sammen med *Leopold Meyer* og *Eilert Tscherning* og vistnok nogle flere. Hovedsagen var imidlertid den gratis konsultation, og denne voxede i den grad, at den var nær ved at tage vejret fra os. Det kom til at koste os for mange penge, jeg brugte ikke alene min lille kapital op, men maatte endog have hjælp af et par gode venner. Dette vil man forstaa, naar man ser, hvorledes patienttallet og antallet af konsultationer voxede.

Den 24. november 1885 aabnede vi den gratis konsultation og fik naturligtvis kun faa patienter i resten af aaret. I 1886 var antallet af patienter 390 med 2285 konsultationer, i 1887 steg det til 752 patienter med 5552 konsultationer, 1888: 1576 patienter med 12593 konsultationer, 1889: 1711 patienter med 15155 konsultationer og 1890: 2034 patienter med ikke mindre end 18122 konsultationer, d. v. s. naar man ikke regner helligdagene med c. 60 konsultationer om dagen, ja, en dag var der endog 90!

I løbet af et par aar var saaledes min klinik den tredie største i byen, større end Kommunehospitalets og Poliklinikens to afdelinger, ja end disse to tilsammen. Hvad var saa grunden hertil? Dette spørgsmål er ikke let at besvare, men for en stor del laa det vist i, at jeg forstod saa udmærket at komme ud af det med børn. Der hørtes saa at sige aldrig graad, for jeg sørgede for først at behandle de større børn, som jeg ved leg og spøg kunde faa til alt muligt, og senere de smaa børn, hvis skrig man ikke helt kunde forhindre. Det hele gik i leg, tildels ogsaa med de voxne, og jeg tror det væsentligst var grunden til, at jeg fik saa mange patienter.

Smukke beviser derpaa fik vi flere gange. Der var saaledes en ung pige, der kom til os i lang tid, og da

hun blev voxen, fortalte hun, at hun vilde til Amerika. Vi raadede hende fra det, men hun havde slægt derovre, og det forandrede jo sagen. Hun rejste da. Adskillige aar efter kom en stor kraftig, decideret amerikaniseret dame i besøg og spurgte efter mig og, da jeg ikke var hjemme, efter min kone. Hun fortalte, hvem hun var, og min kone kunde godt huske hende. Medens de sad og talte sammen, fortalte hun, at hun var bleven gift, at hun var hjemme i besøg med sin mand og sin søn, og at hun vilde komme igen. Hun spurgte bl. a. min kone, om hun ikke hed *Charlotte*. Nogle dage efter kom hun igen med mand og barn — jeg var heller ikke hjemme denne gang — og forærede min kone et etui med spejl, kam og børste i standard silver med graveret navn og gav en sølvnøglering til mig til tak for den gratis behandling i gamle dage.

For et par aar siden telefonerede en herre og spurgte, om jeg nogensinde havde boet i Frederiksborggade. Min datter, som tog telefonen, svarede ja, men det var rigtignok mange aar siden. Ja tak, det drejede sig om et væddemaal. Den næste dag kom en elegant herre til mig i min konsultationstid og fortalte, at han var kommet til mig paa kliniken for 30 aar siden. Jeg fandt hans journal, og det viste sig, at hans moder havde boet paa en kvist paa Kapelvej, og at han kun havde været her forholdsvis faa gange. Han sagde, at han ofte havde haft lyst til at besøge mig og takke mig, for han havde faaet den idé, at jeg vist aldrig havde faaet noget honorar for ham. Det maatte jeg give ham ret i. Han fortalte yderligere, at han saa gerne vilde være kommet længere tid hos mig, men skolen vilde ikke give ham lov. Han paa-stod, at de første venlige ord, han havde hørt i sit liv,

havde han hørt af mig. Han var nu stor boghandler og forærede mig en pragtfuldt indbundet digtsamling.

Jeg havde lært paa Almindeligt hospital af *Brandes*, at man skal være god mod mennesker, og navnlig naar de er syge, eller som jeg senere mange gange hævdede: hospitalerne er til for de syges skyld og ikke for lægernes eller for sygeplejerskernes eller for administrationens skyld! Det samme gælder lægerne: de er til for de syges skyld og ikke omvendt!

Medens de fattige patienter strømmede ind, gik det meget smaat med de betalende, og da jeg var og er en daarlig forretningsmand, indsaa jeg, at jeg ikke kunde holde ud i længden uden at maatte skaffe en betydelig kapital. Havde jeg gjort det, er der ikke tvivl om, at jeg i løbet af ikke mange aar havde haft en enorm praxis — men heldigvis turde jeg ikke gøre forsøget. Jeg siger heldigvis, for var det sket, var jeg bleven en ganske ensidig øjenlæge, som ganske vist nu havde været velhavende, men jeg tvivler om, at jeg vilde have haft den tilfredsstillelse af mine arbejder, som jeg nu har.

Lidt almindelig praxis havde jeg ved siden af, men forøvrigt var min tid stærkt optaget, dels af at hjælpe min kone med hendes nødhjælpskursus, dels af videnskabelige arbejder, og da navnlig benyttelse af det ikke lille kliniske materiale, jeg samlede paa kliniken. Samtidig studerede jeg ivrigt! Ikke blot fulgte jeg al den nye oftalmologiske litteratur, men jeg gav mig til at studere den danske oftalmologiske litteratur, og det blev et meget stort arbejde.

Mine to første originale afhandlinger kom lige efter hinanden i Ugeskrift for læger i efteraaret 1886. Jeg regner ikke med, at jeg flere aar havde refereret den

skandinaviske oftalmologiske literatur til Centralblatt für praktische Augenheilkunde, til Nagels Jahresbericht og til Hirsch-Virchows Archiv, samt den danske til Nord. med. Arkiv, først for *Valdemar Krenchel*, senere paa egne vegne. Min første oftalmologiske artikel var »Om skiaskopi«, en øjenspejlsundersøgelse, som mellem militærlægerne vakte lidt opmærksomhed, men som de dog vistnok ikke kunde bruge af mangel paa øvelse i at benytte øjenspejlet.

Den næste artikel kom til at spille en meget større rolle, og det anede jeg ikke, da jeg skrev den. Den var om indførelse af profylaktiske forholdsregler mod nyfødte børns øjenbetændelse. *Credé's* metode at inddryppe 2 % lapisopløsning i børnenes øjne umiddelbart efter fødslen, var forsøgt her paa fødselsstiftelsen og i dens filialer, og øjenlægen *Christensen* havde anmeldt foredrag derom i den oftalmologiske sektion ved lægekongressen 1884. Jeg tror ikke, at han kom til at holde foredraget, men det blev trykt i *compte rendu*. Hans materiale var baseret paa oplysninger, han havde faaet af *Sophus Meyer*, der var reserveaccoucheur paa fødselsstiftelsen. Da jeg hørte derom, kan jeg ikke nægte, at jeg fandt, at det var et meget voveligt experiment, for vi brugte dengang meget ofte inddrypninger af 2 % lapis ved behandlingen af conjunctivitis og blennorrhoe, men vi havde altid en skaal med saltvand ved siden af og skyllede altid efter med saltvandet. Det var ikke saa underligt, at man derfor blev betænkelig ved at dryppe nyfødte børn med en saa stærk opløsning uden at skylle efter. Jeg var derfor bange for metoden, men paa den anden side lovede den saa meget, at jeg strax gav mig til at søge oplysninger om resultaterne fra andre lande, og frem for alt spejdede jeg efter eksempler paa, at lapisdraa-

ben havde gjort skade. Jeg kunde samle beretning om 10,000 tilfælde, uden at der nogensinde var sket skade. *Christensen* havde tilraadet lappedrypning ved enhver fødsel, og denne tanke tog jeg nærmere op og forlangte, at det skulde paalægges jordemødrene at foretage inddrypningen.

Compte rendu for den oftalmologiske sektion af lægekongressen var allerede kommet for længere tid siden, og jeg kendte derfor *Christensens* mening, som jeg sluttede mig til, men den samlede compte rendu kom mig først ihænde omtrent samtidig med, at min artikel udkom. Et par dage efter, at Ugeskriftet var udkommet, blev jeg meget overrasket ved et brev fra dr. *Sophus Meyer*, hvori han meddelte mig, at jeg ikke havde citeret hans foredrag om emnet i den pædiatriske sektion ved lægekongressen, og at han muligvis vilde tage ordet. Jeg svarede, at jeg ikke havde anet, at han havde holdt foredrag ved kongressen herom, at compte rendu først lige var kommet mig i hænde, at jeg glædede mig til at læse hans foredrag og vilde være glad, hvis han vilde skrive om spørgsmaalet, da det værste, der kunde ske, var at det blev tiet ihjel.

Christensen havde som sagt benyttet *Meyers* materiale, og det faldt mig derfor ikke et øjeblik ind, at de skulde have ganske modsatte meninger! I stedet for at faa tilslutning fra *Meyer*, kom der snarest et angreb paa mig. Dette foranledigede et svar fra mig — og dermed begyndte en aarelang kamp, som i grunden først sluttede 1900! Jeg husker godt, at jeg blev ilde berørt af dette angreb, for jeg havde aldrig været i polemik før, men jeg raadførte mig med dr. *Hoff*, og saa lavede jeg et svar, der kulminerede i at citere *Meyers* foredrag, hvori han havde følgende stykke:

»De plus, une introduction obligatoire de cette méthode aurait cette difficulté, que, l'ophthalmie disparaissant dans les maternités, c'est-à-dire dans les écoles de sages-femmes, les élèves ne connaîtront cette maladie qu'en théorie, et qu'elles seront privées des impressions bien plus fortes que produit la vue même de la maladie. Elles seront ainsi amenées à méconnaître la gravité de la maladie et avec elle le mérite de la prophylaxie.«

Aar for aar blev jeg ved med nye artikler og fik ogsaa *Stadfeldt* til modstander. Saavel hans som *Meyers* indvendinger var meget lidt logiske, og jeg morede mig gentagne gange ved at stille dem op til beskuelse, men det hjalp naturligvis altsammen ikke, for *Stadfeldt* vilde ikke gaa med til at paalægge jordemødrene at foretage inddrypningen ved enhver fødsel, og han havde magten, saa i hans levetid skete der ikke noget. Underligt var det, at medens der blev dryppet ved alle fødsler paa stiftelsen og i filialerne — jordemødrene i disse fik karantæne, hvis der optraadte et tilfælde i filialen — saa var det forbudt de samme jordemødre i deres private praxis at anvende metoden! Jeg kan ikke tro andet, end at metoden var blevet gennemført længe før, — hvis jeg blot havde ladet være at røre spørgsmaalet, for saa havde det været *Stadfeldt*, der havde gennemført den, men med den tids autoritetstro kunde det ikke let tillades, at en ung mand førte noget igennem! Paa den anden side er det ikke gennemført i andre lande, d. v. s. det er nok paalagt jordemødrene at dryppe i adskillige lande, men de gennemfører det ikke. Naar vi har de gode resultater, skyldes det vore udmærkede jordemødre.

Naa, imidlertid det vigtigste er, at metoden blev gennemført i 1900, og at resultatet nu er, at vi kun

ganske undtagelsesvis ser et tilfælde af blennorrhoea neonatorum — jeg har ikke set et eneste tilfælde paa min klinik i mangfoldige aar — end sige da tilfælde af blindhed af den grund.

Det andet emne, der kom til at spille en større rolle for mig, var bekæmpelsen af de saakaldte skrofuløse øjensygdomme. Af dem vrimlede der altid paa kliniken ligesom paa de andre kliniker. Børnene kom der i det uendelige, og saa snart de var helbredte, kom de igen med recidiv. *Eiler Hansen* angav, at den hypigste blindhedsaarsag paa blindeinstituttet var skrofulose. Der var derfor slet ikke noget mærkeligt i, at vi havde saa mange af den slags patienter, og det var næppe faldet mig ind nærmere at søge efter grunden til disse sygdomme, hvis ikke tilfældet var kommet mig til hjælp.

Vort venteværelse blev hurtigt for lille, men da der ved siden af det laa et ganske lignende værelse med dør imellem, tog vi ogsaa dette i brug til venteværelse. Imidlertid kneb det ogsaa lidt med pigeværelse, og vi gav derfor vor ene pige lov til at sove paa en sovesofa i det nye venteværelse. Saa hændte det 1886, at min kone fortalte, at hun havde fundet en lus i vor lille drengs haar. Vi slog det hen, men da det gentog sig nogle faa dage efter, blev pigerne taget i forhør, og den pige, der laa i venteværelset, brast da i graad og fortalte, at hun ikke kunde være der for lus, og navnlig var sofaen inficeret. Hun blev selvfølgelig strax flyttet, og værelset blev forsynet med træmøbler, som kunde afvadskes. Det var den ene side af sagen, men saa kom det andet spørgsmaal, hvor kom alle de lus fra? Jeg gav mig til at undersøge alle børnene, og det viste sig da, at alle børn med »skrofuløse« øjenbetændelser havde lus, og jeg ræsonnerede derfor, at enten

maatte alle skolebørn i København have lus, eller ogsaa maatte lusene have noget med øjenbetændelserne at gøre. Som første punkt i behandlingen indførte jeg derfor rensning for lus. Det mødte tidt modstand hos mødrene, men naar det lykkedes at faa lusene fjernede, kom barnet sig uden at anden behandling som regel var nødvendig.

Det varede ret længe, inden jeg turde komme offentlig frem med min mening, men omsider havde jeg saa gode erfaringer, at jeg i 1895 skrev en ganske kort artikel derom saavel i Hospitalstidende som i Centralblat für praktische Augenheilkunde. Senere er jeg gentagne gange kommet tilbage dertil, og jeg tror, at det her i landet er nogenlunde anerkendt, at jeg har ret. Sikkert er det, at vi ser ikke blindhed paa grund af skrofulose mere paa blindeinstituttet.

Forøvrigt har jeg skrevet om mange forskellige ting, bl. a. meddelt forskellige sjældne tilfælde af nystagmus og særlig af ensidig nystagmus. Af andre ting kan jeg nævne, at jeg vistnok har beskrevet det første tilfælde af faaresyge begyndende i taarekirtlerne, og det første tilfælde af xerophthalmi her i landet (begge 1890) og under alle omstændigheder det første tilfælde, hvor aarsagen søgtes ikke i meningitis, som v. Gräfe havde lært, men i en mangelfuld ernæring, nemlig udelukkende havresuppe i lange tider til et barn, der var sat paa denne diæt paa grund af diarrhoe, og som blev staaende paa denne diæt i adskillige uger.

I 1890 var jeg ogsaa saa heldig at være den første som med sikkerhed her i landet diagnosticerede et tuberkuløst saar paa øjenlaaget (conjunctiva). Det var et barn, som var behandlet paa en anden klinik, der kom til mig, og da saaret ikke vilde læge, og der fandtes fistel ved øret, fik jeg mistanke om, at det var tu-

berkulose. Dr. *Arthur Hørring*, der var en dygtig histolog, prøvede at paavise tubelkelbaciller i noget afskrabet væv og i fistelsekretet, men uden resultat. Saa gik jeg til *Carl Julius Salomonsen*, der dengang havde sit bakteriologiske laboratorium i kælderens i botanisk haves biblioteksbygning, og der foretog jeg saa med hans hjælp indpodning af noget afskrabet væv i en kanins forreste øjenkammer, og resultatet var en meget smuk iristuberkulose. Jeg holdt foredrag derom i medicinsk selskab og foreviste kaninen. I diskussionen bagefter deltog navnlig *Rudolph Bergh*, hvis venskab jeg vandt fra den dag. Siden den tid benyttede han mig altid paa Vestre hospital, naar der var brug for øjnlæge.

Det der mere og mere interesserede mig, var forebyggelse af blindhed, og jeg skrev en lille bog »Vore børns øjne« (1894), som nu er vanskelig at faa fat i, samt adskillige artikler om den slags emner og holdt foredrag, naar der var lejlighed dertil. Jeg kom derved til at interessere mig særligt for alle blindhedsaarsager, og deraf fulgte, at jeg tidligt kom til at fremhæve, at vi manglede skoler for svagsynede, netop fordi jeg var saa optaget af de skrofuløse lidelser, der oftest fører til svagsynethed og ikke til fuldstændig blindhed. Blandt blindhedsaarsagerne spillede den arvelige stær en ikke ringe rolle, og jeg var saa heldig at kunne følge et par familier gennem mange generationer, den ene i over 100 aar. Det var forøvrigt et sammenstød af tilfældige omstændigheder, der bevirkede, at jeg kunde samle disse tilfælde sammen, og det gik saaledes til:

For mulig at kunne samle lidt blindestatistik, fik jeg i slutningen af firserne lov til at gennemgaa blin-

deinstituttets optagelseskemaer. Journaler fandtes dengang ikke. Min kone og jeg gennemgik hele materialet, som forøvrigt var daarligt, da der kun fandtes den indlæggende læges ofte meget slette diagnose. Imellem dem, som særlig vakte vor opmærksomhed, fandtes en del af navnet *Ursin*, som alle havde medfødt stær. Da vi gik hjem fra instituttet, sagde jeg til min kone, at hvis jeg ikke huskede meget fejl, var der en *Ursin* nævnt i en artikel af *Withusen* om medfødt stær i Hospitalstidende fra den tid, da denne endnu var i folioformat. Da vi kom hjem, slog jeg strax efter, og det viste sig, at jeg havde ret. Det var første gang jeg fik et bevis for nytten af alt, hvad jeg havde læst og af min gode hukommelses betydning. Jeg samlede saa nogle oplysninger angaaende familien *Ursin*, men dermed var undersøgelserne sluttet. I min almindelige praxis var jeg nogle gange hentet til en skomager *Bjerregaard*, som havde flere børn, der var opereret af *Edm. Hansen*, men at de havde forbindelse med *Ursins*, tænkte jeg ikke paa. Nogle aar senere kom der til mig paa Garnisonssygehusets øjenklinik en kone fra Nyboder med en lille pige. Hun var bange for, at datteren havde stær. Det hører man saa tidt folk udtale frygt for, saa jeg spurgte, hvorfor hun frygtede det, og jeg fik det overraskende svar: fordi det har jeg selv og min mor ogsaa! Jeg undersøgte hende, og det var rigtigt nok, baade hun og datteren havde medfødt lagstær, medens en mindre broder, der var med, ikke fejlede noget. Jeg bad om at faa lov til at se moderen, og hun kom ind, og det var ogsaa rigtigt: hun havde ogsaa stær. Hun havde et ganske almindeligt navn, men jeg fandt paa at spørge hende, hvad hun var født, og hun svarede *Bjerregaard*. Saa spurgte jeg, om hun var i familie med skomager *Bjer-*

regard, ja, det var hendes brodersøn. Jeg vendte mig saa til reservelægen og sagde: det er underligt, saa denne sygdom kan være arvelig i enkelte familier, saaledes er der en familie *Ursin* — konen afbrød mig: det er ogsaa min familie!

Jeg samlede saa, hvad jeg kunde finde om familien, og det lykkedes mig at komme over 100 aar tilbage og at finde 30 tilfælde af stær mellem 112 personer. Det blev paastaet, at stæren først kom, naar børnene var 4 aar, og dette kunde jeg bekræfte i et tilfælde, idet den lille dreng, som jeg havde set paa sygehuset, først da han var 4 aar viste tegn paa sygdommen. Forøvrigt opererede jeg begge disse børn, og de fik begge normalt syn, pigebarnet blev endda en tid syerske, men blev senere expeditrice.

Jeg havde dog næppe offentliggjort noget herom, hvis der ikke var kommet et tilfælde til. Dr. *Giersing* havde engang beskrevet en række tilfælde i en bondefamilie, og jeg henvendte mig til ham, der privatiserede paa Frederiksberg, og spurgte, om der kunde være nogen mulighed for, at familien *Ursin* kunde have noget med denne familie at gøre. Det benægtede han bestemt, men han havde forøvrigt tabt sin bondefamilie af syne. Saa hændte det en dag, at jeg blev beordret til Helsingør for at se paa nogle rekruters øjne, og mellem dem fandtes en mand med lagstær. Jeg spurgte, hvorfra han var, og han oplyste, at det var fra Valløkant. Saa spurgte jeg: hvormange i Deres familie har stær, og han nævnte et ikke helt lille tal. Det lykkedes mig let at putte ham ind i *Giersings* stamtavle, og jeg henvendte mig da til dr. *Valentiner* i Køge, og hans amanuensis, dr. *Adolph Meyer*, var elskværdig nok til at gaa paa »stærejagt«, som han sagde, for mig. Vi fandt en familie, hvor der mellem

69 personer fandtes 40 tilfælde af stær — meget interessant, fordi det første tilfælde opstod hos en voxen, i næste generation i en yngre alder, i den næste igen tidligere, saaledes som jeg beskrev det i 1896 i Ugeskrift for læger. I 1931 har jeg atter truffet 6 børn, som synes at høre til disse familier.

Mellem de spørgsmaal, der særlig interesserede mig, var synsprøver for søfolk, hvilket jeg var kommet ind paa ved mit samarbejde med *Valdemar Krenchel*. Jeg skrev derom i Hospitalstidende 1900, og som følge deraf fik jeg ^{7/7} 1900 anmodning fra indenrigsministeriet om sammen med marinens tjenstgørende stabslæge, *Hans V. Berg*, at indsende et bestemt formuleret forslag til ændringer i de gældende bestemmelser.

De to ting, jeg lagde vægt paa, var, at der maatte sikres en tilstrækkelig god synsstyrke, for at lanterne overhovedet kunde ses, og dernæst at der indførtes en simpel lanterneprøve som hovedsagen. Principet for farveprøven maatte være, at man prøvede under saa lille en synsvinkel som muligt, og at man kunde skifte lysstyrken for hver farve, idet jeg mente, at *den farveblinde gætter farven efter forskellen i lysstyrken*. Jeg lavede saa et ganske simpelt og billigt apparat, hvormed man hurtigt og let kunde skifte ikke blot fra klart til rødt og grønt, men ogsaa — og det er det vigtigste — ved røgfavede glas kunde forandre lysstyrken. Den farveblinde gaar uhjælpelig i vandet i løbet af et øjeblik. Man har i de senere aar kritiseret denne metode og paastaar, at den ikke faar alle med, og det er paavist ved hjælp af andre metoder, at der er mennesker, som har svag farvesans, der ikke fanges ved min prøve. Det er rigtig nok — men man skylder beviset for, at det i praxis spiller nogen rolle. Kan manden med sikkerhed kende lanterne, som

han træffer paa søen eller paa banelinien, er det tilstrækkeligt, om han saa ogsaa er ude af stand til at læse japanske farveprøver eller til at ordne uldgarn! Resultatet af mit forslag blev indenrigsministeriets bekendtgørelse af ²²/₁₀ 1893, som først er ændret 1930.

Da jeg i 1891 var bleven korpslæge, og det var lovet mig, at jeg skulde faa øjenklinikken paa Garnisonssygehuset, opgav jeg min gratis konsultation. Jeg var fra 1891—1894 meget ofte konstitueret som chef for klinikken paa sygehuset, da *Jens Wilken Hornemann* meget tidt var syg, men fra ¹/₁₀ 1894 blev jeg chef for klinikken, og vedblev dermed til jeg blev chef for sygehuset 1911. Jeg fratraadte da, da jeg ikke syntes, at chefen tillige kunde have en af afdelingerne. Min virksomhed her skal jeg komme tilbage til i næste afsnit: min militære virksomhed.

I slutningen af 1892 skete noget, som til at begynde med ikke spillede nogen større rolle, men som skulde faa den største betydning senere. Typograferne henvendte sig til *Mygind* og mig og spurgte, om vi vilde være deres resp. øre- og øjenlæge. Man vilde gi 4 kr. for første og 2 kr. for hver følgende konsultation. Vi gik begge ind derpaa. I adskillige aar var det pæknære udbytte meget ringe, men efterhaanden bredte tanken om at have specialister ved sygekasserne sig til andre, og jeg blev engageret som læge af litograferne, smede- og maskinarbejderne, blikkenslagerne og snedkerne samt tilsidst Folkevennernes sygekasse. Senere hen fik lægeforeningen kontrakt med alle københavnske sygekasser om specialistansættelse, og denne ordning har for det første bevirket, at lægerne ikke mere har grund til at have gratis klinik for ubemidlede, fordi de aller fleste mennesker er i sygekasse, og de faa fattige, som ikke er det, kan søge til hospi-

talernes poliklinikker. Alle mennesker kan nu faa gratis specialisthjælp i alt fald for øresygdommes og øjensygdommes vedkommende, Men begyndelsen gjorde typograferne under ledelse af *Bergenholtz* fra januar 1893. Deres sygekasse ophævedes med udgangen af 1929.

I 1895 tog *Grut* sin afsked som professor i oftalmologi, og stillingen opsloges ledig. Jeg bestemte mig til at søge den. I min dagbog skrev jeg ^{1/10} 1895: »Det fører naturligvis ikke til noget, men jeg kunde jo ikke forsvare at lade være at søge.« Mine medansøgere var *Bjerrum* og *M. Tscherning*. De var begge lidt ældre end jeg, de var begge doctores medicinæ, og deres literære produktion var bedre end min. Jeg havde derfor ikke mange chancer, for der var kun et punkt, hvor jeg var den overlegne, og det var med hensyn til undervisning. Jeg havde nemlig efterhaanden faaet stor øvelse i at holde foredrag og i at undervise, først ved min kones og mine kursus i nødhjælp, derefter som lærer for sygepasserne og endelig som lærer for underlægerne. Jeg vidste, at jeg altid var istand til at holde interessen vedlige hos mine tilhørere, og at de derfor lærte noget. I henseende til kundskaber stod jeg ikke tilbage for de andre, tværtimod havde jeg nok læst mere og kendte bl. a. den danske oftalmologiske litteratur ganske anderledes end de. Chancen for mig laa deri, om der vilde blive konkurrence med forelæsninger.

Der gik over et halvt aar, inden afgørelsen blev truffet efter en utrolig kamp, som der heldigvis næppe er set mage til i universitetets historie. Med tiden vil der vel komme en officiel fremstilling af alt, hvad der skete, jeg kunde naturligvis kun følge forhandlingerne gennem min forbindelse med forskellige af professore-

terne, der til tider var ret aabenhjertige. Det samme var forøvrigt tilfældet med kultusministeriets departementschef. Hvad jeg fik at vide, skrev jeg ned i min dagbog, men den er selvfølgelig ikke noget historisk dokument, der kan være misforstaaelser deri. Kort kan jeg dog give en fremstilling af sagens gang.

Det forlød snart, at der i fakultetet var stor uenighed om, hvorvidt der skulde være konkurrence eller ej. *Grut* og hans parti vilde ikke paa nogen maade have konkurrence, medens de andre vilde have den, og særlig holdt nok *Saxtorph* derpaa. Jeg hørte senere fortælle, at der havde været 7 for og 4 imod konkurrencen. I konsistorium skulde der have været 7 for og 6 imod konkurrencen. Der indstilledes derfor om konkurrence og samtidig om en bevilling til oprettelsen af en universitetsklinik og til driften deraf, men saa gjorde *Grut* endnu et forsøg. Han gik til finansudvalget og sagde, at det vilde koste en meget stor sum at oprette og drive en klinik, men at han tilbød sin klinik til universitetsklinik, men paa betingelse af, at der ikke blev konkurrence, og at *Bjerrum* blev valgt; hvis der derimod blev konkurrence, maatte hans klinik ikke benyttes, selv om *Bjerrum* sejrede. Sagen gik saa tilbage til fakultetet, hvor det skal være gaaet meget livligt til, men fakultetet stemte som sidst, medens konsistorium, der skal have været fornærmet ogsaa af andre grunde, afgav denne gang 12 stemmer for og kun 4 imod konkurrence. *Grut* kæmpede til det yderste, og hvis det er rigtigt, hvad der siges, at han skal have sagt, at det ikke kunde nytte at holde konkurrence, for *Bjerrum* vilde ligefrem kede dommerne til døde, er det forstaaeligt, at han maatte gøre alt muligt. Finansudvalget blev vel det afgørende, og ^{25/4} 1896 stod *Bjerrums* udnævnelse uden konkurrence virkelig i avisen.

Jeg tror nok, at jeg blev noget skuffet, for medens jeg ikke i begyndelsen troede paa, at jeg havde chancer, saa steg mine forhaabninger mere og mere. Under alle omstændigheder mente jeg, at jeg nok skulde have klaret mig godt, især da det hed sig, at det var foreslaaet, at konkurrencen skulde bestaa i 1) en forelæsning over et fælles emne, 2) en klinisk forelæsning over en overfladisk sygdom, og 3) en klinisk forelæsning over en dybere øjensygdom — det var netop noget for mig!

Jeg lærte snart af denne skuffelse, at det ikke var værd for meget at ofre sig for oftalmologien, der var ingen chancer for at faa nogen større stilling, end jeg havde, og i tidens løb blev jeg glad over, at jeg ikke var bleven professor og alt for ensidig.

Der kom imidlertid et efterspil. *Grut* skrev en artikel i Ugeskrift for læger om konkurrencer, og derpaa svarede *Rovsing* som sædvanlig skarpt i Hospitalstidende, og han benyttede deri de oplysninger om *Gruts* optræden i konkurrencen mellem *Widmark* og *Nordenson*, som jeg havde givet ham. *Grut* udtalte sin forbavselse over, at *Rovsing* kendte disse ting, og skrev en artikel, hvori han paastod, at evnen til at under-vise var uden, eller i alt fald af underordnet betydning, og derpaa stillede *Bjerrums* og *Tschernings* uddannelse op imod hinanden. Fra ende til anden er disse oplysninger forkerte, saa at forholdene ganske fordrejes, hvilket var let nok at konstatere. Jeg havde ventet et ganske ødelæggende svar fra *Rovsing*, men det kom ikke — og jeg fik bagefter af *Rovsing* at vide, hvad grunden var.

Den tid vil komme, da hele denne strid vil blive bedre oplyst, og saa vil det ikke forbavse mig, hvis jeg slet ikke har været paa tale, for mine arbejder

dengang havde ikke nogen betydning. og ingen anede, at indførelsen af *Credé's* metode skulde give nævneværdige resultater, og saa var det *Credé* og ikke mig, der havde fundet paa det, — eller at min luseteori skulde faa betydning. *Grut* troede ikke paa den, og paa hans klinik saa man ikke efter lus hos skrofuløse børn — for det var hverken *Gräfe* eller en af de andre koryfæer, deriblandt ham selv, som havde gjort opmærksom derpaa! Forøvrigt var saadanne praktiske ting dengang ikke i høj kurs i universitetsverdenen, omend *Salomonsens* arbejder begyndte at vende stemningen.

Naa, lykken var mig gunstig, da der ikke blev konkurrence, eller maaske snarere: jeg forstod at faa det bedst mulige ud af det tabte slag og fortrød aldrig i det lange løb, at jeg kom ind paa andre ting.

Da *Lehmann* døde, søgte jeg pladsen som læge ved blindeinstituttet, og jeg gik derfor ud til forstander *Moldenhawer* og talte med ham derom. Jeg mærkede strax, at *Lehmans* amanuensis, *Eiler Hansen*, der var betydelig ældre end jeg, skulde have stillingen, og det var der ikke noget at sige til. I samtalens løb spurgte *Moldenhawer* mig, om jeg ogsaa søgte døvstummeinstituttet, hvor *Lehmann* ogsaa havde været læge. Jeg svarede dertil, at det havde jeg ikke tænkt paa, for den eneste kvalifikation jeg havde dertil, var at jeg kunde tale fingersprog. Det mente han maatte have betydning, og fik mig til at gaa over paa døvstummeinstituttet til forstander *Malling-Hansen*. Jeg fortalte ham, at *Moldenhawer* havde faaet mig til at tale med ham, at jeg kunde fingersprog, ikke havde begreb om øresygdomme, men var øjenlæge. Til min overraskelse svarede han, at ørelæge havde man ikke brug for, da børnene var døvstumme og ikke kunde kureres, men derimod var øjnene af den største betydning, og der-

for trængte de meget mere til en øjenlæge. Der kunde være noget i ræsonnementet, og jeg søgte saa begge stillinger, men uden at faa nogen af dem, hvad der slet ikke forbavsede mig.

Imidlertid holdt min interesse for blindeinstituttet sig, og da det igen blev ledigt ved *Eiler Hansens* død, søgte jeg igen og udnævntes fra ½ 1903.

Da jeg kom til blindeinstituttet, troede jeg, at det var en anstalt, som i enhver henseende var udmærket, for saaledes fremstilledes det altid, men jeg havde ikke været der længe, før jeg var forfærdet over den daarligere hygiejne. Bygningen var saa slet som muligt, og det forbavsede mig derfor ikke, at sygeligheden var stor, og at de blinde døde i en forbavsende grad af tuberkulose faa aar efter, at de havde forladt instituttet. Selve bygningen, der betragtes som et af *Meldahls* betydeligste værker, er bygget uden noget hensyn til hygiejne. I den store hovedbygning ligger korridorerne, hvor det er muligt, mod syd, ellers som mørke midterkorridorer. Lærerboliger laa mod nord, sovesalene tildels. Der var en urimelig højde til loftet, og vinduerne var altfor smaa, for faa og for lave, saa de langt fra naaede loftet. Ventilation var der ikke noget af, eller rettere der var nogle ganske forkastelige rør, som antoges at ventilere. Opvarmningen skete ved kakkelovne, der gav altfor stor varme for de nærmeste, for lidt til de fjerneste. Paa gangene var der utaalelig træk og kulde om vinteren. Dertil kom, at fugtigheden stod op i murene til mellem stuen og første sal, for der var ikke drænet under bygningen, og i reglen stod der vand i kældrene.

I den nye bygning, der var bygget 1880, var det ganske snurrtigt at se, at ikke en eneste af de fordringer, som *Meldahl* i et foredrag i medicinsk selskab

1879 havde opstillet som minimumsfordringer for lys i skolebygninger var opfyldt. Det var som om han havde ræsonneret, at da de blinde ikke kunde se, behøvede de heller ikke vinduer! Han synes ikke at have haft anelse om, at sollys ogsaa har betydning for blinde.

Men var bygningen daarlig, saa var alt andet ogsaa daarligt. Inventaret var gammelt og hæsligt, og jeg fik hurtigt det indtryk, at medens institutet havde været udmærket, da *Moldenhawer* satte det i gang, var der ingen udvikling sket, der var kommet en stilstand over det, det laa i dvale. Alt gik stille, der var ikke humør over livet mellem eleverne. Lærerne var tildels gamle, men ogsaa disse syntes at være gaaet i staa.

Da jeg saa fandt, at sygeligheden var stor, og navnlig, at der var en paafaldende stor dødelighed af tuberkulose mellem de unge blinde kort efter, at de havde forladt institutet, indgav jeg allerede aaret efter, i 1904, et forslag til bestyrelsen om flytning af institutet. Det var et gammelt forslag, men jeg syntes, det maatte tages op. Da jeg ikke hørte noget til det, skrev jeg en artikel i *Hospitalstidende*, hvor jeg gjorde nærmere rede for sygelighed og dødelighed, og hvori jeg gennemgik og kritiserede de hygiejniske forhold paa institutet. Selvfølgelig førte det ikke til noget foreløbig, undtagen maaske til, at man paa institutet fandt mig mindre heldig! Mange aar senere har det ved forhandlinger i kommissioner vist sig, at ministeriet særdeles godt kendte mit forslag, og ministeren tog det endda som udgangspunkt ved et saadant kommissionsmøde.

Lidt efter lidt lykkedes det mig dog at faa indført forskellige forbedringer, fremfor alt, at man begyndte at lukke vinduer op, og det havde sikkert en god ind-

flydelse paa sundhedstilstanden, men i det hele gik det smaat. Forstander *Moldenhaver* nærrede vistnok lidt mistillid til mig, ialt fald husker jeg et par tilfælde, hvor det saa saaledes ud.

Moldenhaver sendte mig saaledes en dag uden et ord under korsbaand et nummer af »København«, hvori en artikel af »Fru Constantin«, d. e. oberstinde *Muus*. Hun fortalte i den, at hun havde haft en ældre læge tilbords ved et selskab, og han havde udtalt, at det var heldigt, at han havde været doven i skoletiden, for ellers var han blevet forlæst og havde ikke senere kunnet gennemføre sine studier. *Moldenhaver* havde indstregt artiklen, saa der var ikke tvivl om, at det var for dens skyld han havde sendt mig den. Jeg betænkte mig noget, men saa skrev jeg til ham og takkede for det tilsendte og sagde, at jeg personlig ikke kendte Fru Constantin, om end jeg havde gaaet i skole med hendes mand, saa den gamle læge, hun omtalte, ikke var mig, men at jeg forøvrigt i alt væsentligt var enig med lægen.

En anden gang havde jeg indsendt et forslag til ham, hvori jeg foreslog forskellige forandringer, saa vidt jeg husker ogsaa noget om, at børnene burde have hyppigere bade — baderummene i kælderen trodsede al beskrivelse, som det kan ses i min artikel i *Hospitalstidende*. Jeg fik da brev, om jeg vilde komme ud til ham paa en bestemt tid en eftermiddag, og jeg spaserede derud i den tro, at vi skulde faa en fornuftig drøftelse af mit forslag. Paa gangen ude paa institutet mødte jeg den gamle lærer *Wildau*, som jeg satte megen pris paa, og han spurgte forbausset, hvad jeg vilde paa den tid paa institutet. Jeg fortalte, at jeg var bestilt ud til forstanderen og sagde lidt om grunden. »Saa skal jeg fortælle Dem, hvorledes det vil gaa,«

sagde *Wildau*. »Naar De kommer ind til forstanderen, vil De ikke faa lov til at sige et ord, han vil overfuse Dem i den grad, at De ikke kan komme til at udtale Dem.« »Naa,« svarede jeg, »jeg er ikke lærer, og han er ikke min foresatte paa den maade, men tak for oplysningen.«

Jeg kom altsaa ind i *Moldenhawers* lille værelse i hans lejlighed og blev sat ned ved siden af skrivebordet, og han begyndte saa ganske rigtigt at tale, blev lidt efter lidt heftigere og heftigere, rejste sig, gik op og ned ad gulvet og talte højere og højere, mere og mere ophidset, ganske som *Wildau* havde forudsagt mig. Jeg hørte mere og mere forbavset paa ham, men beholdt heldigvis min ro. Da jeg syntes, det kunde være nok, slog jeg pludselig den knyttede haand i bordet og raabte: nej, nu vil jeg! Det var han aabenbart ikke vant til, for han satte sig ned og blev ganske tavs en stund, og saa sagde han ganske tamt: men hvad er det da, De vil?, og da jeg forklarede ham det og grundene dertil, sagde han ganske rolig, men lidt mat: ja, men det kan vi saa godt indrette, De kan faa det, som De vill! — Forsaavidt var alt godt, men i virkeligheden opnaaede jeg næppe andet, end at han yderligere fandt mig ubehagelig — for de forbedringer, som jeg foreslog, blev der i praxis ikke noget af.

Naa, *Moldenhawer* tog tilsidst sin afsked, og hans efterfølger *Plesner* modtog mig og behandlede mig hele tiden, som om han af *Moldenhawer* var instrueret om, at han skulde være forsigtig overfor mig. Han lavede forskelligt om paa institutet, indrettede skolelokaler, der var fuldstændig umulige, ganske stridende mod de bestemmelser, der endogsaa gælder for skolelokaler paa landet, og det kunde han gøre, fordi han ikke spurgte mig, skønt jeg naturligvis var hans hygiejniske

raadgiver. Omsider blev man opmærksom paa det i ministeriet, og dette sendte gentagne gange hans indstillinger tilbage og forlangte min udtalelse.

Plesner og jeg kom imidlertid meget godt ud af det med hinanden, — han var en hædersmand, dannet, tiltalende, intelligent, men desværre meget sygelig — men bortset fra, at blindeforskolen paa Refsnæs kom i gang, skete der ingen væsentlig forandring i det daglige liv paa institutet — traditionen fortsattes, som om verden ikke var skredet frem og undervisningen ikke havde forandret sig. Jeg kan ikke nægte, at jeg selv blev noget sløv, for jeg kunde intet udrette, og jeg syntes der var saa meget at gøre.

Da saa *Plesner* var død og *Wüstenberg* blev forstander, var det store gennembrud der. Jeg mærkede det strax, og jeg støttede forstanderen, hvor jeg paa nogen maade kunde, og nu efter faa aars forløb er alt ændret, der er fart i arbejdet, der er liv og lyst overalt, og institutets og de blindes vilkaar vil sikkert blive meget forbedrede i løbet af den kommende tid, naar forstanderen maa forblive paa sin plads i en aarrække. En bedre leder havde man næppe kunnet finde paa det tidspunkt.

For mit eget vedkommende skete der det i de senere aar, at mine gamle arbejder nu viste sig at bære de skønneste frugter. Det viste sig, at blindhed af nyfødtes øjenbetændelse nu hører til de meget sjældne ting, og at de skrofuløse øjensygdomme saa at sige ikke existerer som blindhedsaarsag. Jeg samlede mine erfaringer om forebyggelse af blindhed hos børn i et foredrag, som jeg holdt marts 1924 i Selskabet for Sundhedspleje og som blev trykt i Nord. hygiejn. tidsskrift. Der gjorde jeg saa rede for de indvendinger, der var rejst imod mig og meget andet.

Mit forhold til eleverne var det allerbedste, jeg var altid gode venner med dem, og nogle af de dygtigste musikere, navnlig *Agerby* og *Kjellerup* kom i vort hjem. De blinde satte ogsaa pris paa mig og omtalte mig bl. a. engang i en skaaltale, som deres ven, hvortil jeg bemærkede, at det var ganske urigtigt, for jeg var de blindes værste fjende, for jeg søgte at formindske antallet af blinde!

Det arbejde, jeg har gjort for de blinde, har været meget tilfredsstillende, og der har jeg virkelig udrettet noget!

I 1927 kom fru dr. *Hein* hjem fra Genève, hvor hun er medlem af Folkenes Forbunds børnesektion. En fransk læge havde sendt denne sektion en afhandling om blinde og særlig om blindhedsaarsager hos børn. Den indeholdt ikke meget, men i sektionen var man blevet enig om at opfordre de forskellige regeringer til at samle oplysninger navnlig om blindhedsaarsagerne. Fru *Hein* henvendte sig til sundhedsministeriet, der opfordrede mig til at meddele noget fra blindeinstituttet. Da jeg tænkte over sagen, bestemte jeg at gøre rede for de 25 hold elever, jeg havde modtaget, og det skete saa.

Arbejdet var ret stort, for jeg maatte skrive alle ud paa særlige tællekort og derpaa behandle stoffet. Jeg fik virkelig noget smukt ud af det, det blev oversat paa engelsk, kom i *Acta ophthalmologica* paa ministeriets bekostning, og det er meningen at sende det ud over verden. Paa dansk er det ikke kommet. Afhandlingen hedder: *causes of blindness in children*, og den indeholder paa mange punkter nyt, ikke mindst med hensyn til arvelighedsspørgsmaalet. I et langt resumé viser jeg, at der ikke findes trachom-blinde, ikke koppeblinde, kun meget faa blinde paa grund af nyfødtes

øjebetændelse og paa grund af skrofulose her i Danmark, men afhandlingens indhold og betydning skal jeg ikke komme ind paa her.

Den 1' februar 1928 var det 25 aar siden jeg blev læge paa blindeinstituttet, og det havde man faaet at vide paa instituttet paa grund af den lige nævnte afhandling, som netop omhandlede 25 aars virksomhed. Man vilde paa instituttet gerne fejre dagen, men 25 aars jubilæer holder man ellers ikke af, for de fører let for vidt. Ingen havde opdaget, da jeg havde 25 aars chefsjubilæum paa Garnisonssygehuset — ja, jeg mener ikke som chef for sygehuset, men i chefsstillinger paa sygehuset, — og ingen opdagede, da jeg havde været 25 aar i sundhedskollegiet og dets afløser, men denne gang blev det nu opdaget, og det var min egen skyld. Instituttet inviterede mig derud om formiddagen. Elever og lærere var samlede, modtog mig med haandklap, hvorpaa forstander *Wüstenberg* holdt en smuk tale til mig og overrakte mig en højst moderne, men dog gammeldags krakeleret vase fra kgl. porcellænsfabrik med 25 gule tulipaner. Derpaa spillede et par elever og jeg svarede.

Eleverne fik fri resten af dagen og fik lov at danse om aftenen!

VIRKSOMHED SOM MILITÆRLÆGE

Som jeg har omtalt havde jeg været underlæge og reservelæge paa Garnisonssygehuset og desuden havde jeg 1885—1888 gjort tjeneste ved Københavns væbning under indkaldelserne, og jeg tænkte paa at blive fast militær læge, da et korpslægeembede engang blev opslaaet, men jeg var ikke gammel nok til at komme i betragtning. Men saa en dag i sommeren 1890 henvendte chefen for lægekorpsset, stabslæge *Joh. Møller* sig til mig og fortalte, at han ikke var fornøjet med sygepassernes uddannelse, idet de ikke havde noget begreb om anatomi eller andre medicinske sager, naar de kom ind paa sygehusene. Han havde derfor tænkt sig at foreslaa, at der oprettedes en forberedende skole paa 2½ maaned, hvor de dels fik deres militære uddannelse, dels fik en uddannelse noget i retning af vore nødhjælpskursus, og han vilde derfor gerne høre min mening om hans forslag. Vi drøftede derefter forslaget, og det indsendtes og bifaldtes af ministeriet.

Noget senere spurgte *Møller* mig, om jeg vilde overtage undervisningen og hvad jeg eventuelt vilde have derfor. Jeg svarede, at jeg gerne vilde, og at jeg mente,

at jeg burde have det samme som en korpslæge. Det smagte han lidt paa, men gik ind med et forslag derom, men finansudvalget sagde nej. Ved juletid kom han da igen til mig og sagde, at skolen skulde begynde til marts, og at han ikke kunde skaffe bevillingen til lønning som korpslæge, men han kunde skaffe mig en reservelægelønning, om jeg ikke vilde begynde med den, saa vilde der nok komme noget bedre. Han tænkte vistnok paa, hvad jeg ikke vidste, at overlæge *Lunding* var meget syg. Jeg gik ind paa forslaget og begyndte undervisningen paa Wildersgadens kaserne. I marts døde *Lunding*, og jeg fik saa korpslægeembedet og udnævntes 21/4 1891.

Jeg kom hjem en lørdag aften, husker jeg, og fandt et brev fra krigsministeriet om min udnævnelse og næste morgen fik jeg et kort fra stabslæge *Møller* med lykønskning, og jeg gik da til ham for at takke. Jeg var ved min udnævnelse blevet ansat ikke blot ved sygepasserskolen, men tillige ved sundhedstroppernes depot, der havde samme chef som skolen, og ved militærarbejderdepotet, ligeledes med samme chef, men tillige ved endnu to afdelinger, nemlig forplejningskorpsets skole, som var paa Wildersgadens kaserne ligesom de ovenfor nævnte afdelinger, og ved forplejningskorpsets stab, der var i Frederiksholms Kanal paa hjørnet af Bryghusgade. Jeg spurgte stabslægen, om jeg skulde melde mig til tjeneste ved disse afdelinger med det samme eller fra 1' maj. Han svarede, at kundgørelsen for hæren sagde, at jeg var ansat fra 21/4 altsaa skulde jeg melde mig strax.

Det gik nu ikke saa glat endda, og min modtagelse i hæren var ikke langt fra at være dramatisk. Ved militærarbejderdepotet og sundhedstropperne gik det let nok, for der kendte man mig allerede, og udnævnelser

kom vist ikke overraskende, men derimod morede mine andre oplevelser mig mange gange senere.

Jeg gik først op til forplejningskorpsets skole, hvis forstander var overintendant *Brasen*. Jeg vidste kun, at chefen for militærarbejderdepotet, kaptajn *Borgersen*, der tillige var kasernekommandant, havde vanskeligt ved at komme ud af det med ham, men jeg gik trøstigt op paa 2' sal, fandt en dør, hvorpaa der stod: Forplejningskorpsets skole, bankede paa og kom ind i et værelse, hvor der sad nogle civilklædte mænd. Naturligvis var jeg ogsaa civil, der havde ikke været tid til at skaffe uniform. Jeg spurgte, om overintendant *Brasen* var tilstede, og den ene af herrerne sagde: ja, det er mig! Saa sagde jeg: Jeg er korpslæge *Norrie*, jeg beder undskylde, at jeg møder civil, jeg kommer for at melde mig til tjeneste! — »Melder De Dem til tjeneste? Vil De komme med herind!«, hvorpaa vi spaserede ind i hans kontor. Der fik jeg mig en større omgang om den haan, jeg viste forplejningskorpset ved at møde civil. Jeg blev lidt forbløffet, men pegende paa kundgørelsen, som laa paa bordet, oplyste jeg, at jeg lørdag aften fik meddelelse om, at jeg var udnævnt, og jeg indsaa ikke, hvorledes jeg inden mandag morgen skulde have været istand til at skaffe uniform. — Saa kunde jeg have ventet med at melde mig til tjeneste, til jeg havde faaet uniform. — Nej, jeg har spurgt stabslægen og har bestemt ordre til strax at melde mig til tjeneste, men jeg forsikrer hr. overintendanten, at jeg ikke oftere skal møde her uden uniform! — *Brasen* granskede saa kundgørelsen, og saa gik det vistnok først op for ham, at jeg var nyudnævnt, og han blev derpaa yderst elskværdig — men naturligvis uden at gøre undskyldning. Det er underligt, saa de fleste mennesker er bange for at erkende-

at de har gjort en fejl! Han fulgte mig ud, præsenterede mig for de andre herrer — og fra den tid var vi gode venner, ja, da han blev stabsintendant i Aarhus, kom han hjem til mig for at gøre visit, og da han ikke traf mig, underholdt han min kone med, hvor mangeløs elskværdig jeg var, og længe efter at han var afskediget, søgte han min hjælp for sine daarlige øjne, der paa hans gamle dage svigtede ham, naar han sad og læste sine græske yndlingsforfattere i originalsproget. Han var en ejendommelig mand, som havde vanskeligt ved at komme ud af det med folk.

Da jeg kom tilbage til kaptajn *Borgersen*, morede han sig i høj grad over min beretning, og jeg fortalte, at nu skulde jeg til forplejningskorpsets stab, men klog af skade skulde jeg nok begynde med en længere straalet om uniformen. Jeg gik altsaa derned til stabsintendant *Mygind*. Han kom yderst venlig imod mig, og jeg begyndte talen om uniformen, men blev strax afbrudt med: nej, det følger af sig selv, men her behøver De aldrig at møde i uniform! — Det var den næste overraskelse, og den var behageligere end den første!

Saaledes tiltraadte jeg da min militære tjeneste. Det der mest optog min tid, var undervisningen af sygepasserne, og det morede mig meget. Jeg stod mig udmærket med mine elever, af hvem jeg kender mange den dag i dag. Paa det første hold var den senere statsminister *Zahle* og redaktør *Koppel*, som jeg begge mange gange senere har truffet, og altid har de mindedes deres tjenestetid paa skolen, men desuden var der mange andre senere bekendte mænd baade paa sygepasserskolen og paa forplejningskorpsets skole.

Stabslægen vilde gerne have en lærebog for sygepasserne, og jeg vilde helst have en udførlig bog med

billeder, men det kunde ikke sættes igennem, der maatte laves en i lighed med hærens sædvanlige lærebøger, og jeg fik da ogsaa udarbejdet en »vejledning«, som jeg tænkte mig som grundlag for undervisningen. Den udkom 1893 og ved et nyt oplag 1897 var jeg ogsaa medarbejder, medens jeg ikke havde med de senere at gøre.

Noget af det værste ved militærlægetjenesten var sessionsrejserne, for det var ingen spøg at blive sendt bort fra sin praxis i c. 2½ maaned, men man skulde jo til det, og jeg sprang saa i det og kom allerede ud første aar i 2' udskrivningskreds, d. v. s. Holbæk, Sorø, Præstø og Maribo amter. Ved saadan en rejse fik man en storartet lejlighed til at lære landet at kende, for sessionen var gerne færdig kl. c. 2, og saa havde man rigelig tid til at se sig om. Jeg besøgte paa den maade samtlige byer i de 4 amter.

Af den aller største vigtighed paa en saadan rejse er rejseselskabet, og i den henseende var jeg over al maade heldig. Medens den anden læge, den gamle skibslæge *Brønniche* ikke var meget sammen med os andre, da han, naar det var muligt, trak sig tilbage og læste især historie, var vi andre altid sammen om aftenen, og der spilledes whist efter en stor maalestok, saadan noget som 12 rubbere hver aften! De to ældste, oberst *Lundbye* og oberstløjtnant *Paulsen* var begge glimrende spillere, og jeg lærte af dem at spille godt, for jeg var lærenem og spurgte, naar der var noget, jeg ikke forstod, medens søofficeren, kaptajn *Olsen* (*Cambodge-Olsen*), altid vilde hævde, at han havde ret, og derfor heller ikke lærte at spille godt.

Spillet var nu ikke saa højtideligt, der fortaltes historier, og den masse anekdoter, de to oberster kunde, var ganske overvældende.

Oberst *Lundbye* var en mærkelig og ejendommelig mand, som jeg kom til at holde meget af. Han var en meget bestemt mand, og han kunde blive heftig, men han var en overordentlig retsindig mand, som passede sin tjeneste med den største nøjagtighed. Det kunde hænde, at han ragede uklar med lægds mændene, som han som udskrivningschef havde meget at gøre med, og det var saaledes sket ved sessionen det foregaaende aar. Medens han ellers altid gav lægdsmanden haanden, naar han kom, gjorde han det ikke, da den lægdsmand, der havde fornærmet ham sidst, kom, og der sagdes ikke mere end højst nødvendigt til ham. Manden luskede øjensynlig slukøret af, og hvis jeg ikke husker fejl, kom han bag efter til udskrivningschefen og bad om godt vejr.

Det hændte en dag, vistnok i Vordingborg, at der ikke var noget sted, hvor lægds mændene kunde vente, til deres lægd kom for, og de fik saa lov til at sidde i enden af sessionssalen. Naturligvis kunde de ikke lade være at snakke, og det generede, saa obersten et par gange maatte tysse paa dem og sige dem, at hvis de vilde være i salen, maatte de ikke forstyrre. Et øjeblik efter snakkede de igen, men saa rejste obersten sig pludselig op, strakte armen ud og pegede paa døren og raabte: »Herut!« — og det kan nok være, at de herter forsvandt i en fart og saa meget betænkelige ud, efterhaanden som de kom ind med deres mandskab.

Blandt de utallige historier, som han fortalte, skal jeg kun omtale et par. Han fortalte om, hvorledes han var blevet chef for officersskolen engang — grunden var forøvrigt, at disciplinen var blevet saa slap, at det var nødvendigt at faa en skrap kommando —, og han fortalte, at den maade, han hævdede disciplinen paa, ikke saa meget var ved at straffe som ved at tale ind-

trængende til eleverne og forklare dem, at de ved deres opførsel gjorde deres kære fader sorg og lignende. Hvorledes denne venlige tiltale virkede, fortalte han et udmærket eksempel paa. Der var en ung løjtnant, der havde forset sig, og han blev kaldt ned til obersten. Skoleofficeren, som var *Bahnson*, den senere krigsminister, stod højtideligt ved siden af delinkventen, og *Lundbye* begyndte sin sædvanlige tale om den kære faders sorg over sønnen, da *Bahnson* begynder at le og ikke kan holde sin munterhed tilbage, og *Lundbye* bliver forbitret og skal lige til at skælde *Bahnson* ud, da hans øjne følger *Bahns* blik: der løber en strøm fra løjtnantens ene buxeben henad gulvet! Saa kunde *Lundbye* heller ikke mere, og løjtnanten maatte fjernes!

Jeg vidste, at hans sammenstød med korpslæge *Scholten* i Odense, hvor han havde været kommandant, var skyld i, at *Scholten* blev forflyttet mod sin villie til Aalborg 1869, noget som overordentlig sjældent er sket for lægers vedkommende. Jeg spurgte engang, hvorledes det var gaaet til, og han fortalte saa, at uenigheden mellem dem var kulmineret ved en kassationskommission. Man sad og ventede og kunde ikke begynde, for *Scholten* var ikke kommet. Omsider aabnedes døren og ind kom *Scholten* med hænderne i lommen og huen paa hovedet. Han gik fløjtende hen til vinduet, lagde sin hue fra sig og satte sig paa sin plads uden at sige et eneste ord. Saa blev *Lundbye* rasende: »Korpslæge *Scholten*, naar man kommer for sent, melder man sig til formanden og gør en undskyldning.« — Naa, sagde *Scholten*. »Og naar man kommer, banker man paa døren!« — Naa. — »Korpslæge *Scholten*, vil De gaa udenfor, banke paa og komme ind og melde Dem til mig!« *Scholten* lystre-

de, men saa snart han havde meldt sig, hævnede han sig. Obersten havde nemlig en lille hund med, og den for *Scholten* hen til, sparkede til den og raabte: Din forbandede køter, hvad vil du her, vil du se, du kan komme ud med dig — og saa fosedede han den ud gennem døren! *Scholten* forflyttedes til Aalborg, — og senere blev *Lundbye* udskrivningschef i Aalborg, og saa vidt jeg ved, blev de meget gode venner igen.

Endnu en historie skal jeg fortælle, fordi den har nogen lægeinteresse. *Lundbye* havde netop paa den tid faaet brev og pakke fra en gammel ven, en læge *Niels Peter Møller*, som havde haft en ejendommelig skæbne. Han var født i Helsingør 1812, tog lægevidenskabelig examen 1839 og rejste med *Jacob Holms* skib *Concordia* af København paa en hvalfanger expedition i sydhavet, men han kom aldrig hjem, for han blev i Chile og praktiserede forskellige steder, indtil han fandt paa at blive landmand. I anledning af ham fortalte *Lundbye* om hans afskedsgilde paa Almindeligt hospital, hvortil han havde været med. Det maa altsaa have været i 1839.

Møller boede sammen med en anden kandidat i øverste etage, og gæsterne blev, naar de kom, modtaget af værterne og blev af med deres tøj i den enes værelse og derpaa stoð de og snakkede i det andet værelse. Imidlertid gik tiden, og man opdagede paa engang, at begge værter var forsvundet. Man blev utaalmodig, og saa vilde man gaa ud og se efter dem — men døren var laaset! Saa begyndte man at blive forbitret og dundrede paa døren. Lidt efter aabnedes den, og *Møller* bad smilende gæsterne om at gaa tilbords. Middagen var anrettet i en lemmestue, som de havde laant. Stuen var smukt oplyst med lys, og der var lejet flere spilledaaser, der hver spillede sit styk-

ke paa engang. Man satte sig tilbords, og der blev bragt en terrin hen foran *Møller*. Han rejste sig og anrettede en rød suppe. Gæsterne saa forbavsede ud, den første nippede til suppen og saa saa smilende op til sin genbo: det var afbrændt rødvin! Det var en god begyndelse, og det blev nok værre. Det sidste, oberst *Lundbye* kunde huske, var, at prof. *Ibsen* holdt sit træben frem, medens de andre prøvede at springe derover!

Det var utroligt, saa meget *Lundbye* havde oplevet, og saa huskede han sine oplevelser og kunde fortælle dem igen, men kunde han mange historier, saa kunde oberstløjtnant *Paulsen* vist lige saa mange. Han havde været løjtnant i hestgarden og havde som saadan været ved *Frederik den Syvendes* hof bl. a. i Glyksborg, og derfra kunde han mærkelige historier, senere havde han været *Christian den Niendes* adjutant og derom kunde han ogsaa fortælle mange morsomme historier, men det var navnlig *Frederik den Syvendes* hof, der afgav emnet. Som eksempel skal jeg blot fortælle en eneste.

Der havde været taffel paa Glyksborg, og mod slutningen befalede kongen, at kandelabrene skulde tændes i vinkælderen, og saa gik hele selskabet derned. Da kongen blev ked af det, sagde han: »Lad mig se, hvem skal blive hernede, det kan Du, *Paulsen*. Du maa drikke, hvad Du vil!« Dermed gik hele selskabet, og *Paulsen* blev lukket inde. Nu vidste han, at det kom an paa, om kongen huskede, at han var der, ellers kunde han blive der længe, men det varede ikke saa længe, saa kom der bud, om han vilde melde sig hos kongen. Det gjorde han. Kongen modtog ham med: Vil Du saa have en pibe? — Hellere en cigar. — Det kan Du ogsaa tage, de staar der!

I denne tid beskæftigede jeg mig meget med syge-

pleje under krigsforhold, og da der blev udgivet nogle smaabøger »Soldaterlæsning« med *Rist* som redaktør, foreslog jeg en dag *Rist*, som jeg kendte, at lave en lille bog om den frivillige sygepleje under krigsforhold, da det var noget, som jeg syntes, soldaterne burde vide besked om. Jeg fik imidlertid manuskriptet tilbage fra *Rist* med bemærkning, at krigsministeriet ikke vilde udgive flere af de smaa bøger, kun vilde de meget gerne have en hygiejne for soldater. Han bad mig skrive en saadan. Jeg svarede tilbage, at for det første kunde jeg ikke hygiejne nok, for det andet egnede jeg mig slet ikke til den slags forfattervirksomhed. Imidlertid tænkte jeg over sagen, og paa en af mine spasere- eller cykleture fik jeg pludselig en idé, og jeg skrev løs et ark eller saa. Saa sendte jeg *Rist* det og spurgte, om han troede, det kunde bruges, for saa kunde jeg arbejde videre paa den maade. Det varede noget, saa fik jeg brev fra *Rist*, at han havde forelagt det for en kammerat, der kendte særlig godt til folkenes tankegang — det var vistnok min gamle ven *August Tuxen* — og at han havde talt med krigsministeriet. Saa tilføjede han: det er udmærket, kil paa!

Jeg skrev saa den lille bog: »Hvad doktoren fortalte Jens om, hvorledes han skulde holde sig rask i tjenesten«. Den udkom 1893 i 2000 eksemplarer og solgtes til mandskabet for 15 øre, saa vidt jeg husker. Den udsolgtes strax, og det oplag paa 2000 eksemplarer, der kom 1894, gik det ligesaadan, saa at det er overordentlig vanskeligt at faa et eneste exemplar deraf. Jeg fik 120 kr. for bogen — for »Vore børns øjne« fik jeg 100 kr. — og den var derefter krigsministeriets ejendom. Det er utroligt saa lidt man faar for forfattervirksomhed!

Da krigsministeriet imidlertid ikke mere vilde ud-

give bogen, søgte jeg om tilladelse til selv at maatte udgive den, og det fik jeg lov til, men det lykkedes mig ikke at faa nogen forlægger dertil, hvis jeg ikke kunde faa krigsministeriet til at sikre salget af et vist antal exemplarer, og det vilde jeg ikke bede om. Ikke engang *Ernst Bojesen* vilde udgive den. Saa opgav jeg altsaa det, og tiden gik, jeg tænkte ikke mere paa den, da der skete noget underligt og uventet.

Det var i 1917 eller 1918 at jeg gang paa gang blev ringet op af boghandlere, som spurgte om, hvor man kunde faa bogen. Altid var det forespørgsel fra Sverig. Saa en dag kom forklaringen i et brev fra min gamle svenske ven öfverfältläkaren *Christenson*, der spurgte om jeg kunde huske, at jeg engang havde givet ham bogen om Jens. Svenska läkaresällskapet havde nu udsat en præmie for den bedste lille hygiejne for soldater enten i form af lærebog eller i form af spørgsmaal og svar (der nævntes et eksempel) eller maaske helst i form af en fortælling som min »Jens«. *Christenson* spurgte, om jeg ikke vilde konkurrere med. Jeg svarede, at jeg nu forstod alle opringningerne, at jeg betragtede det som en ære, at man havde nævnt min bog, at den imidlertid var omtrent 25 aar gammel og derfor maatte moderniseres, samt at jeg endelig ikke kunde deltage, da bogen selvfølgelig maatte oversættes og lokaliseres for at passe til svenske forhold, og det kunde jeg slet ikke.

Der gik nogen tid, til jeg pludselig tog fat og i løbet af et par dage moderniserede den, og saa sendte jeg *Christensen* den rettede bog og overlod ham, hvad han vilde gøre med den. Han lokaliserede den og sendte den ind, men ingen af besvarelserne fik præmie, man vilde dog helst have en lærebog. Derimod udgav *Christenson* den selv i 1919 under titlen »Karl

Gustav Våring, som skulle ut at exercera, och vad den gamle doktorn berättade för honom. (Fritt efter Stabslæge Gordon Norries »Hvad doktoren fortalte Jens«). Den tryktes i ikke mindre end 50000 eksemplarer, hvoraf krigsministeriet strax købte jeg tror 30000 til gratis uddeling blandt soldaterne.

Medens jeg gjorde min tjeneste paa kasernen, maatte jeg tidt vikariere paa Garnisonssygehusets øjenklinik, da *Jens Wilken Hornemann* ofte var syg, og stabslægen sagde mig, at jeg ved lejlighed vilde blive ansat som chef for kliniken, Det varede dog et par aar, men fra 1/1 1894 skete der den første, men ikke den sidste store udvidelse af mit arbejde. Jeg ansattes nemlig fra den dag ikke blot som chef for øjenklinikken, men tillige ved lægekorpsets stab — og saa beholdt jeg hele min øvrige tjeneste!

Stabslæge *Møller* interesserede sig aabenbart for mig, for strax efter at jeg var blevet udnævnt, gav han mig ligefrem et kursus i det kontorarbejde, som en militærlæge kunde komme ud for, og da jeg nu ansattes ved staben, underviste han mig personlig meget grundigt og udmærket. Sagen var, at han og hans stabschef *v. Harten* skulde til en lægekongres i Rom, og han turde saa ikke overlade alt til generalkommandolægen, *Schade*, og jeg blev derfor sat i en lidt vanskelig stilling, for jeg skulde søge at faa *Schade* til at handle, som *Møller* vilde, og jeg skulde i nødstilfælde skrive direkte til *Møller*. Det gik udmærket, jeg kom fortrinligt ud af det med *Schade*, ja jeg fik ham endog engang til at give afslag paa en ansøgning, som han selv som generalkommandolæge havde anbefalet, fordi saadanne ansøgninger tidligere var bevilgede, men mod hans eget ønske. Da han hørte, at *Møller* ønskede at faa en forandring, tiltraadte han det med glæde.

Jeg fik imidlertid lejlighed til at henvende mig direkte til stabslægen under rejsen. Jeg maatte skrive til Wien eller Prag for at fortælle ham, at det politiske »forlig« var ved at blive en kendsgerning, og at der forestod en hæromordning, der vilde faa stor betydning for lægekorpsset. *Møller* gjorde alt, hvad han kunde for at afbøde det værste, men helt lykkedes det ham ikke, og det var skade, at han ikke var hjemme, og at »forliget« netop skulde finde sted, medens han var borte, hvilket han overordentlig sjældent var.

Som om jeg ikke allerede havde nok at gøre, fik jeg fra februar 1895 endnu en stilling! *Bache* var chef for 3' service paa sygehuset og tillige for epidemiafdelingen, som var paa Søetatens hospital i Nyboder. Han kom imidlertid i kollision med chefen for sygehuset, *Axel Paulsen*, og det blev til, at jeg fik ordre til ved siden af min øvrige tjeneste at være chef for epidemiafdelingen, dog fik jeg en reservelæge til at undervise sygepasserne. Dertil fik jeg en udmærket mand, *Jacobi*, der senere stiftede Centralforeningen for sygeplejevirkksomheder udenfor København. Men tanken om at gøre mig til epidemilæge forfærdede mig. Det kunde man kun finde paa dengang, da man gik ud fra, at en militærlæge kunde eller i alt fald skulde kunne alt!

Jeg maatte sætte mig ind i de epidemiske sygdomme og deres behandling, og i de 3 aar jeg var chef for afdelingen, var jeg saa heldig, at alt gik godt, men det var en drøj tjeneste, for der var store og svære epidemier et par gange. Min tid lagdes der godt beslag paa: stuegang paa epidemihospitalet, derefter paa øjenklinikken med de ret talrige undersøgelser og saa til lægekorpssets stab. Sjældent naaede jeg hjem i rette tid til min frokost, ofte fik jeg ikke mad før min kon-

sultation, og saa havde jeg i reglen sager med hjem til at gøre færdige om aftenen. Det var for meget, men stabslægen trøstede med mig, at belønningen vilde komme engang ved et avancement eller paa anden maade — jeg skal love for det, der kom forbispringning — men *Møller* var ganske vist død dengang!

Der gik 3 aar med al denne tjeneste. Øjenklinikken voxede sig stor, og den førte med sig, at jeg maatte undervise underlægerne, naar de var indkaldt, men ellers gik det roligt. Saa i 1898 skete den næste forandring.

v. Harten skulde ind paa sygehuset som servicechef, og jeg var da alene ved korpset i 3 aar, og jeg fik rigtig lejlighed til at komme ind i administrationen, hvilket kom mig til stor nytte senere. *Møller* var en ualmindelig dygtig mand, hvis eneste fejl var, at han var for grundig og langsom. Han var i højeste grad retsindig, og man kunde stole paa ham til det yderste. Han lærte mig, at man skulde forsvare sine underordnede, men hvis de havde gjort noget galt, skulde det paatales. Han mente selv, at det at han altid havde fulgt dette princip, havde bevirket, at krigsministeriet aldrig var gaaet imod ham i personelle spørgsmaal. Han var i enhver henseende en hædersmand, og han udrettede mere for sit korps end nogen anden chef. Men samtidig med at jeg lærte overordentlig meget af ham, lærte han mig at kende, og han forstod at vurdere min arbejdsevne, og det kom mig tilgode ved min ansættelse i sundhedskollegiet.

I september 1898 nedsattes en kommission angaaende et nyt garnisonssygehus, og deri blev jeg sekretær. Det førte til, at rigsdagen bestemte, at man skulde nøjes med et nyt epidemihospital, og i den anledning blev ingeniørkaptajn *Hemmingsen*, der skulde bygge hospi-

talet, og jeg sendt paa en tjenesterejse til Tyskland, Holland, England og Frankrig i 1900 for at studere saadanne hospitaler.

Denne rejse blev en stor begivenhed for mig, for jeg har i det hele rejst meget lidt og bryder mig ikke om det. Jeg har det bedst i mit hjem! Vi var først i Hamborg, hvor vi saa det nye Eppendorf hospital, som med hensyn til epidemiafdeling ikke var heldigt. Der fandtes nogle pavilloner, der var skilt fra de andre ved en lidt bredere vej, og de kaldtes epidemipavilloner, men virkelig adskillelse var der ikke, bl. a. var der fælles vadskeri. Naa, Tyskland havde paa det tidspunkt ikke egentlige epidemihospitaler, de fandtes i grunden kun i Skandinavien.

Fra Hamborg tog vi til Amsterdam. Grunden til at vi kom der, var nærmest, at min kone fra kvindesagsmøder kendte *Aletta Jacobs*, en læge, og hendes mand, *Gerritsen*, der var raadmand (wethouder) i Amsterdam. Vi spurgte dem, om der var noget at se i Amsterdam, og de svarede, at de havde et nyt hospital og et gammelt, som lige var ombygget, og de opfordrede os til at komme, saa skulde de nok sørge for, at vi fik at se, hvad der var at se. Vi rejste altsaa til Amsterdam og modtoges paa banegaarden af *Gerritsen*, der havde besøgt os her i København. Da vi ikke havde bestilt hotel, foreslog han os et tæt ved, hvor han boede, liggende ganske herligt med udsigt ned ad to af kanalerne. Vi kom dertil, fik noget at spise og gik saa efter hans udtrykkelige ønske paa visit hos ham, skønt det var sent paa aftenen. Han boede i en stor villa, der var meget smukt udstyret, og han havde et meget stort bibliotek. Han var nationaløkonom og i øjeblikket var han fungerende borgmester. Vi sad der længe og fik skemaet for de følgende dage. Den næste dag skulde

vi til det nye hospital, hvor der var frokost til os, derpaa var vi i Rijksmuseum og dernæst til en fin middag hos ham, hvor vi var alene. Han havde paa børsen fortalt en af de store tobakshandlere, at han havde os til gæster, og saa havde han faaet med til os et par særlig fine cigarer. Efter middagen spaserede vi ud og saa forskelligt af byen, der er meget interessant.

Næste morgen laa borgmesterens dampbaad ved hotellet, og vi blev sejlede rundt i havnen og rundt i kanalerne. Han fortalte, at gennem aarhundreder var alt affald gaaet i kanalerne, og nu var der bundløst mudder, hvad man kunde se og lugte, saa snart man stak en stage ned i bunden. Han lovede mig hvadsomhelst, hvis jeg kunde angive en metode, hvorved de kunde blive af med mudderet! Derefter var vi paa det andet hospital og endelig igen til fin middag hos ham. Vi havde bestemt næste dag at tage til Haarlem og om morgenen bad jeg derfor om vor regning. Den kom imidlertid ikke, og da vi endelig skulde afsted, og jeg igen spurgte efter den, fik jeg til svar, at der var ingen! Vi rejste altsaa videre med udførlige tegninger af hospitalerne, besøgte det herlige Frans Hals museum i Haarlem og kom over Haag og Hook van Holland til London. Vi vidste naturligvis ikke rigtig, hvad vi skul-gøre ved *Gerritsen*, men fra London skrev jeg til ham og takkede ham for hans gæstfrihed. Jeg fortalte, at jeg tænkte paa, naar jeg kom hjem at skrive om rejsen, og jeg maatte maaske derfor ty til hans hjælp, for jeg var ikke nationaløkonom. Der var særlig et punkt, jeg ønskede oplysning om, og det var, hvorledes hotellerne kunde være saa billige. Hvis man kunde faa værterne i Danmark til at gøre dem ligesaa billige, var der rimelighed for, at turiststrømmen vilde vende sig

til Danmark. *Gerritsen* døde nogle aar efter som ridder af Dannebrog.

Endnu havde vi ikke set egentlige epidemihospitaler, men det fik vi at se i London. Forholdene i England var ganske anderledes end i Europas andre lande, idet hospitalerne der alle skyldtes privat godgørenhed, og man havde derfor overhovedet ikke epidemihospitaler. Jeg ved ikke, hvorledes man bar sig ad. Saa hændte det imidlertid i midten af halvfemserne, at man fik store skarlagensfeber epidemier i London, og kommunen fandt det da nødvendigt at bygge epidemihospital. Altsaa medens alle andre hospitaler var private, var epidemihospitalerne kommunale. Vi havde naturligvis fra krigsministeriet skrivelser til gesandten, kammerherre *Bille*, der var anmodet om at skaffe os adgang til hospitaler, og vi aflagde derfor ogsaa et besøg hos ham, der var overordentlig elskværdig og fortalte mig, at han havde gaaet i skole og klasse med min fader. Han havde skrevet en mængde introduktionsskrivelser til funktionærer ved hospitalerne, men han sagde selv, at han ikke vidste, hvem han skulde skrive til, og derfor havde han taget vejviseren til hjælp. Jeg havde en mistanke om, at hans gode villie ikke vilde hjælpe os, og det fik jeg snart bekræftet.

Min kære kone var en ganske anden hjælp for os. Hun havde aaret før været i London og været med til at stifte det internationale sygeplejerraad, og efter hendes raad besøgte jeg *mrs. Bedford Fenwick*, gift med en læge og formand for det internationale sygeplejerraad og redaktør af *The nursing record*. Gennem hende blev jeg introduceret til den mand, der havde med alle epidemihospitalerne at gøre. Han lagde alt til rette for os, og vi saa en række hospitaler dels permanente, dels midlertidige, byggede af bølgeblik. Overlægerne,

der alle var unge mænd, var overordentlig forekommende — men det var ikke muligt at faa nogen plan af hospitalerne, de var arkitekternes ejendom, og der vaagedes meget stærkt over at de ikke blev kendt af andre! I Holland havde vi derimod som sagt faaet alle mulige planer.

Vi saa os godt om i London, som jeg syntes særdeles godt om, men vi skulde videre, for vi skulde til verdensudstillingen i Paris, og vi bestemte saa at rejse over Southampton for at se de store militære hospitaler tæt ved denne by. Det blev imidlertid ikke til noget, for dels var vi ked af at løbe paa hospitaler, dels blev vi saa overraskede over Southampton, at vi blev hele dagen der. Vi spaserede nemlig op gennem byen og kom gennem den ældgamle byport, der staar midt over en gade og nu er town hall, men som forøvrigt skæmmedes ved, at der gik elektrisk sporvogn gennem den, og da vi saa til venstre saa søen, gik vi derved. Her saa vi saa de mærkelige gamle bymure, og vi gik da atter op i byen for at finde en beskrivelse af den. En saadan fandt vi hos en boghandler, og vi satte os paa en bænk for at studere lidt i den. Det første, mit øje faldt paa, var omtale af »king Canute's palace«! Rester fra Knud den store, det kunde jeg ikke staa for, og vi maatte rundt at se paa de gamle ting. Naa, resterne fra Knud den store var mildest talt ikke store, hvis der var nogle, men der var en masse fra hans nærmeste efterfølgere, og det var meget interessant at se paa.

Vi rejste videre til Paris, hvor der var drabeligt varmt, men hvor vi saa os godt omkring, og omsider tog vi hjem efter en 6 ugers tur.

Saa skulde epidemihospitalet bygges, og jeg blev beordret til at assistere som lægekyndig. Det blev til, at der ikke blev foretaget noget, uden at jeg fik lov at

snakke med, og at *Hemmingsen* tog hensyn til alle mine ønsker. Jeg hævder, at dette hospital i hygiejnisk henseende endnu 28 aar efter ikke var overtruffet af noget andet hospital. Alle fordringer, der kunde stilles, er opfyldte. Der er afrundede hjørner overalt og saa mellem gulv og væg, der er en glimrende gulvbeklægning af linoleum paa betonunderlag, som er pudset med cement, medens linoleumet er lagt ned i et tyndt lag varm asfalt. Udenom er en terrazzobort der danner hulkehl op til væggen. Men der er saa mange udmærkede ting, som for en stor del første gang anvendtes der. Og saa var det hele yderst billigt, kun 4700 kr. pr. seng, og der kunde endda sættes en stor sum til reparation i de første aar tilside og tilbagebetales statskassen 50,000 kr., som var tilovers af bevillingen. Dette laa i prisfald, overslaget havde været overordentlig nøjagtigt. 1903 afleveredes hospitalet, hvorpaa *Hemmingsen* fik sølvkorset og jeg ridderkorset — det var første gang, lægekorpset, hvis chef nu var *Laub*, indstillede en læge til ordensdekoration siden krigen 1864!

I 1900 var der imidlertid sket en del forandring i min militære tjeneste. Øjenklinikken havde jeg uforandret, men ved lægekorpset vendte *v. Harten* tilbage, og jeg havde ikke lyst til nu at blive nr. 2, hvor jeg i 3 aar havde været alene. Jeg forestillede generallæge *Møller* det, og han gik da ind paa, at jeg sattes til en fodfolksbataillon, hvad jeg ikke tidligere havde været, og jeg kom ud til 3. regiment — en stilling som det forøvrigt viste sig meget vanskeligt at forene med øjenklinikken, for i rekruttiden var det ikke til at holde ud, at begynde paa kasernen kl. 6 eller tidligere, og saa fortsætte ofte mange timer paa sygehuset. Jeg vilde nu gennemføre det — nærmest fordi min gamle

ven overlæge *Arendrup* paa sin drillende maade havde sagt, da jeg fortalte ham, at jeg tænkte paa at bede mig fri, at naturligvis skulde jeg nok dække mig — var der noget jeg aldrig gjorde, var det at vægre mig mod mere tjeneste. Jeg gennemførte det altsaa, men var unægtelig træt derefter.

I 1900 kom min gamle skolekammerat *Harald Kalkau*, der var chef for gymnastikskolen, til mig og spurgte, om jeg ikke vilde være lærer der. *Kier* havde været der i adskillige aar, men nu vilde han ikke mere, og *Kalkau* havde saa tænkt paa mig. Dette tog jeg imod, saa meget mere som jeg fik et honorar for denne tjeneste. Jeg vedblev i næsten 10 aar og havde megen fornøjelse deraf, for det lykkedes mig let at vække elevernes interesse for anatomi, fysiologi og nødhjælp. De var ogsaa morsomme og fornøjelige.

En morsom lille anekdote fra undervisningen maa jeg fortælle. Der var en sjældent flink elev, som jeg en dag examinerede i blodets kredsløb, og jeg spørger ham da, om han ved noget om pulsen, og hvor mange slag den slog. Med stor færdighed svarede han: hos det nyfødte barn ca. 120, derefter langsommere, hos voksne 72! — Ja, svarede jeg, det er meget godt, men 72 er et underligt tal; hvis De vil undersøge Deres kammerater, vil De finde, at den hos mange kun er 68 eller langsommere, og hos andre 76 eller mere, de 72, som altid staar i bøgerne, er kun et gennemsnitstal. Hos mig selv er pulsen altid 84. — Øjeblikkelig sagde han: ja, hos oldinge bliver den ofte hurtigere! — Hele forsamlingen og jeg brast i latter, og jeg sagde: godt svaret, men forkert, hos oldinge bliver den ofte langsommere! — Jeg var 45 aar og stolt over at blive anset for olding. En af de andre elever fortalte 14 aar senere min datter historien paa garnisons-

sygehuset og syntes forbavset over, at hun kendte den, og at jeg selv havde moret mig over den.

Jeg var altsaa lærer ved skolen, da den havde sit 100 aars jubilæum, og jeg var naturligvis med ved den store flotte opvisning i Koncertpalæet, som overværedes af gamle kong *Christian IX*, som tilsidst rejste sig og fortalte om, hvorledes han havde været elev hos gamle *Nachtegall*, skolens første lærer.

Min militære tjeneste var nærmest knyttet til sygehuset, hvor øjenklinikken var voxet ganske betydeligt og gav ikke lidt arbejde. Dertil kom saa undervisning af underlægerne, naar de var indkaldt, ikke blot i øjenundersøgelser men ogsaa i hygiejne, for det havde *Møller* lagt paa mig, da han var til lægekongres i Moskva. Jeg protesterede og sagde, at jeg ikke kunde tilstrækkeligt dertil, men han paastod, at jeg var den eneste, der kunde, hvilket var meget smigrende, og han overlod mig sine optegnelser, som han plejede at benytte, da han ellers altid selv underviste. Det tvang mig til at lære en del hygiejne, og det havde jeg naturligvis ogsaa senere nytte af.

I 1907 var der stærkt tale om at faa en ambulance paa krigsfod, men det blev først i 1908, og saa blev jeg chef for den. Det foregik ved efteraarsindkaldelserne, og det var første gang siden krigen 1864, at en ambulance virkelig blev sat paa krigsfod, dog med smaa begrænsninger. Det var en udmærket øvelse, da man skulde sørge for indkvartering, lønninger, forplejning, sanitetsøvelser, kort alt muligt. Jeg fik en udmærket ambulanceofficer, kaptain *Poulsen*, og udmærkede læger. Desuden fulgte en svensk stabslæge, *Ekdal*, med fra først til sidst. Efter øvelsens afslutning skrev jeg derom i Militærlægen og kritiserede forskellige ting, men derom kan jeg henvise til min

afhandling. Baade generalløjtnant *Lütken* og oberst *Lembcke*, hans stabschef, standsede mig paa gaden, for at udtale deres glæde over min fremstilling, og navnlig forstod de, at man ikke kunde faa noget ordentligt ud af øvelserne, naar de var knyttet til efteraarsøvelserne, fordi ambulancen først kan komme til at træde i virksomhed, naar der er blæst: det hele holdt!

Fra 1901 til 1911 var jeg ofte konstitueret som chef for sygehuset, naar cheferne havde ferie eller var sygemeldte. Tilsammenlagt blev det til ikke mindre end 2 aar, og saa kom det spændende, at det blev min tur til at blive stabslæge. Jeg følte mig ikke usikker, for jeg havde alle betingelser dertil. Jeg havde gjort tjeneste i 7 aar ved staben deraf i 3 aar som fungerende stabschef, jeg var derfor inde i hele den militære administration, jeg havde været chef for epidemihospitalet og var godt inde i epidemiologi og hygiejne paa grund af min stilling i sundhedskollegiet og sundhedsstyrelsen, jeg var udmærket inde i den civile medicinallovgivning og ligeledes i den militære, ja jeg havde gennemgaaet og rettet korrekturen til stabsintendant *Møllers* haandbog heri, kort sagt alle de ting, som helst skulde fordres af stabslæger og general-læger: administration, hygiejne, epidemiologi, medicinallovgivning saavel civil som militær, var jeg bedre inde i end nogen anden læge her i landet. Dertil kom, at jeg havde været chef for den store ambulance og havde de bedste forfremmelseslister, saa jeg anede ingen fare.

Saa døde generallæge *Hempel* i marts 1911, og en dag blev der telefoneret til sundhedsstyrelsen, om jeg ikke kunde komme op til direktøren i krigsministeriet, *Ulrich*, med det samme. Jeg gik derop og kom

strax ind. Da jeg havde sat mig, fortalte han, at naar kl. nu om et øjeblik var 4, vilde der udgaa en kundgørelse for hæren, men at jeg ikke vilde blive stabslæge denne gang, men der vilde snart komme en ny udnævnelse — *Fridrichsens* ansøgning om afsked var i ministeriet — men han vilde sige det til mig iforvejen, dels fordi jeg havde saa udmærkede forfremmelseslister, dels for min kones skyld, da hun havde gjort saa meget for forsvarssagen! Det, der altsaa var sket, var, at man i stedet for at vælge en, der havde alle de kundskaber, som man havde brug for, tog en, som manglede dem alle, som hverken havde haft med administration at gøre eller med hygiejne eller med epidemiologi endsige med civil eller militær medicinallovgivning — men det forstaaer sig, at han var gode venner med generalstabsofficerer, og han var medlem af bestyrelsen af krigsvidenskabeligt selskab! Jeg tog det i øjeblikket med ro, men jeg kan ikke nægte, at jeg efterhaanden blev meget forbitret. Det var vistnok forkert af mig, for man kan nu engang ikke bedømme sig selv, og hvorfor skulde i grunden en direktør i krigsministeriet vide, hvilke fordringer der burde stilles til en stabslæge. *Hempels* bedste ven, general *Bertelsen*, fortalte mig næste dag, at det kunde han sige mig, at det var ikke *Hempels* skyld, for han havde for ganske nylig sagt, at nu skulde jeg være stabslæge, og saa skulde man se at faa *Ammentorp* frem. Jeg maatte fortælle ham, at jeg troede, at *Hempel* netop i den allersidste tid var overtalt af krigsministeriet til at bestemme sig om.

Fridrichsens ansøgning om afsked laa som sagt i ministeriet, og en maaned efter, den 20/4 1911, udnævntes jeg til stabslæge og chef for sygehuset.

Jeg har vanskeligt ved at forstaa hvad grunden var

til, at man sprang mig forbi eller i alt fald til, at man ikke lod de to avancementer ske paa engang, men dels kan der have været personlige motiver, hvad jeg dog ikke kan tro paa, dels kan det være, at man var bange for, at jeg var en selvstændig person, som man ikke kunde faa til at gøre alt, hvad der behagede de høje herrer, og som maaske endog kunde være formastelig nok til at indføre reformer. Har man frygtet det, har man haft ret, og det fik man snart at føle, som det vil fremgaa af det følgende.

Saa snart jeg var udnævnt, gik jeg naturligvis til min nye chef, generallæge *Biering*, og han opfordrede mig til snarest at komme med forslag til et nyt sygehus, for nu skulde vi sætte alt ind paa at faa det. Det var jeg ganske enig med generallægen i, for en af de vigtigste reformer var at faa et nyt sygehus, men det vilde tage tid at komme med brugeligt forslag. Jeg arbejdede imidlertid med det.

Men kunde der være tale om andre reformer? Ja i aller højeste grad. *Møller* havde udrettet meget, men siden den tid var der intet sket, og mange af *Møllers* planer var ikke kommet til udførelse. Der var imidlertid nogle, som kunde gennemføres med lethed, og som var overordentlig vigtige, og den aller vigtigste besluttede jeg strax at gennemføre uden først at spørge lægekorpsen.

Da sygehuset oprettedes 1818 var det i grunden ikke et garnissonssygehus men kun en samling afdelings- sygehuse paa eet sted, idet hver militær afdeling havde sine stuer, hvor mandskabet behandledes af afdelingens læger. Først 1842 blev der servicechefer, idet sygehuset deltes i 3 servicer, men de syge blev indlagt paa de stuer, som var bestemt for deres afdeling. Denne ordning beholdt man, saaledes, at hver af service-

cheferne behandlede alle slags sygdomme. De skiftede dernæst hvert 3—4 aar, og meningen var, at militærlæger skulde kunne behandle alle sygdomme, og at de skulde have øvelse i at styre en sygehusafdeling. Vægten blev altsaa lagt paa, at sygehuset var til for lægernes uddannelses skyld og først i anden række for patienternes skyld. Dette fandt jeg utilladeligt, jeg hævdede stærkere og stærkere: sygehuset er til for de syges skyld og ikke for lægernes eller for sygeplejerskernes eller for administrationens skyld. Udviklingen førte nu med sig, at man maatte bryde principet. Først blev det nødvendigt at ansætte en øre- og en øjenlæge paa sygehuset, saa en specialist i veneriske og hudsygdomme. Dernæst ansatte man en særlig kirurg paa den ene afdeling og senere en mediciner paa den anden, men det vidunderlige var, at patienterne paa disse to afdelinger alligevel indlagdes efter deres militære afdeling, og at den kirurgiske overlæge derfor maatte behandle mange medicinske sygdomme, og den medicinske mange kirurgiske tilfælde. Denne absurditet maatte der gøres ende paa snarest muligt, og det skete ogsaa øjeblikkelig, for jeg var udnævnt 20/4 og et par dage efter stod der i sygehusbefalingen, at fra 1/5 var første service medicinsk afdeling og anden service kirurgisk afdeling, og at patienterne for fremtiden skulde indlægges efter deres sygdom, saaledes at grænsetilfælde indlagdes paa den service, hvor der var bedst plads. Samtidig indberettes til lægekorpsset, hvad jeg havde beordret — den første bombe var sprunget!

Jeg kaldtes straks til korpset og der laa et hus! Hvor det kunde falde mig ind at komme med saadanne omordninger paa sygehuset uden at have korpsets tilladelse. Jeg svarede naturligtvis, at det var mig, der havde ansvaret for de syges bedst mulige behandling, og

jeg fandt den gamle ordning utilladelig. Generallægen var ganske uenig med mig og vilde have, at jeg skulde forandre bestemmelsen, men det nægtede jeg naturligvis, og sagde ham, at hvis det skulde ændres, maatte jeg have en skriftlig ordre, saa skulde det strax blive forandret. Selvfølgelig kom en saadan ikke, for der var intet menneske, der kunde paatage sig ansvaret for den antikverede idé. I stedet for forlangte korpset en mængde lister om fordelingen af patienterne paa de forskellige afdelinger, og der blev efter et par uger skrevet triumferende til mig, at der kunde jeg selv se, at der var mange flere patienter paa den ene afdeling end paa den anden. Det var en tilfældighed, men jeg var saa heldig at kunne svare, at hvis patienterne havde været fordelt efter deres afdeling, saa vilde antallet af patienter have været lige saa forskelligt paa de to afdelinger, kun med den forskel, at det var blevet den anden afdeling, som havde haft de mange.

Der kom den ene ting efter den anden, hvor jeg var uenig med korpset, og da der saa ogsaa kom spørgsmaal fra krigsministeriet, om vi ikke kunde spare nogle extrasygeplejersker, naar vi fik en eller to faste sygeplejersker til, tog jeg hele sygeplejespørgsmaalet op, og paaviste, at vi manglede 14 sygeplejersker for at være i stand til at kunne tilfredsstille selv beskedne fordringer. Da jeg ogsaa her mødte modstand ved korpset, anmeldte jeg et foredrag i militærlægeforeningen, og det holdtes 2/11 1911. Derefter kom en livlig diskussion, hvor generallægen, stabslægerne *Meyer*, tildels *Ammementorp* og overlæge *Arendrup* udtalte sig imod mig, medens *v. Harten* ubetinget stillede sig paa min side og ligeledes sygehusets kirurg *Køster*. Derefter vilde jeg have foredraget i »Militærlægen«, men man begyndte min sandten med at ville nægte optagel-

se af mit foredrag. Det endte dog med, at naar jeg vilde slette et par smaastykker, vilde de tage det, og saa kom diskussionen med — rigtignok i en væsentlig anden skikkelse, end hvis der havde været stenografisk referat! Generallægen forsvarede dog sit standpunkt angaaende lægerne paa sygehuset, og var imod min fordring om, at servicecheferne skulde være permanente og ikke skifte med faa aars mellemrum. Endvidere paastod han, at fordringerne til sygeplejerskerne ikke var steget mellem 1898 og 1911, men vel at sygeplejerskernes fordringer var stegne! Han skulde have set, hvad der skete i 1919 ved tjenestemandsløven! Naa, selvfølgelig fik jeg ret paa alle punkter, nu er forlængst alle af samme mening som jeg, der er ikke nogen, der kunde drømme om at vende tilbage til de gamle forhold, der er næppe mange, der vil tro, at saadanne tilstande har existeret og har kunnet finde forsvarende endnu i 1911.

Imidlertid havde jeg nu faaet beviser for, hvad jeg kunde vente af korpset, og til den sidste dag, jeg var i tjenesten, skulde jeg faa det at føle. Skrivelserne til sygehuset optraadte gerne i en ejendommelig hovmesterende tone, som om jeg var en skoledreng. Ofte blandede korpset sig i ting, der ikke vedkom det, men saa blev det naturligtvis ogsaa bestemt og kraftigt vist tilbage. Jeg vil ikke anføre bestemte eksempler herpaa, for det kan ikke interessere andre, men i mine dagbøger, som jeg tænker vil blive bevarede, er alle saadanne skrivelser og svarene derpaa afskrevne.

Men hvis man nu vender tingene om og spørger, men hvad mente korpset om mig, saa er jeg ikke i tvivl om, at man fandt mig ganske overordentlig ubehagelig, og det var i grunden underligt, at man ikke afskedigede mig, da jeg blev 60, men muligvis laa det

i, at det var under verdenskrigen, og paa et tidspunkt, hvor man vilde have haft vanskeligt ved at undvære min tjeneste. Meget fik jeg ikke udrettet under disse forhold, men dog altid noget, og krigen gav mig en opgave, som aldrig nogen militærlæge her i landet har faaet.

Med ikke ringe ulyst giver jeg mig til at skrive om planerne til et nyt garnisonssygehus, for hvad der ske- te, er saa indviklet og vidunderligt, at man har van- skeligt ved at forstaa det. Imidlertid maa jeg skrive lidt derom, fordi dette spørgsmaal i høj grad optog min tid i flere aar, og jeg havde haabet, at det skulde lykkes mig at gennemføre en god og billig løsning — medens resultatet blev en uhyre kostbar bygning, som kun tildels eller maaske slet ikke kommer hæren til- gode! Spild af penge, spild af millioner af kroner — blot fordi man ikke vilde høre, hvad den mest sag- kyndige, nemlig sygehuschefen, mente, men kun vilde høre efter lægekorpsets teoretiseren.

Lægekorpsset havde som omtalt strax opfordret mig til at komme med forslag til et nyt sygehus, for nu skulde det gennemføres. Det varede imidlertid noget, inden jeg indsendte en lang skrivelse, for først 13/8 1912 kom den afsted. Indholdet var imidlertid ikke et detailleret forslag — det skulde jeg nok vogte mig for —, men en fremstilling af alle sygehusets mangler og ganske særligt af et moment, som ikke tidligere var fremhævet, nemlig brandfaren. Jeg sluttede med at beregne, at der vilde være brug for c. 350 senge, naar marinen fik sit eget sygehus, at man maatte regne 5000 kr. pr. seng, men derfra maatte trækkes værdien af det gamle sygehus, som 12 aar tidligere var sat til 590,000 kr. Udgiften vilde derfor blive 1,160,000 kr. Naar marinen skulde have sit eget sygehus, vilde det

absolut være det billigste at lægge det saaledes, at der kunde være fælles økonomilokaler m. m., og marinen maatte da paatage sig en forholdsmæssig del af udgifterne, d. v. s. for hærens vedkommende vilde udgiften i det hele blive c. 1,000,000 kr. Jeg foreslog derfor, at der snarest udarbejdedes planer og overslag over et nyt sygehus og sluttede med at udtale, at der ikke kunde lægges et nyt marinehospital paa fælleden, før disse planer var udarbejdede, da der ellers let vilde blive vanskeligheder ved pladsens benyttelse.

Naar jeg saaledes gik ud fra, at der vilde komme et nyt marinehospital, hænger det sammen med den mærkelige agitation, der førtes for at marinens syge ikke skulde have noget med hæren at gøre. Jeg maa gaa lidt længere tilbage i tiden for at klare dette spørgsmål, saaledes som jeg opfatter det.

Marinen havde sit gamle hospital i Fredericiagade, men det blev nedlagt ved bestemmelsen i hærloven af 1867 om et fælles lægekorps for hær og flaade. Alle syge indlagdes paa Garnisonssygehuset. Da korpsets skiltes i 1880, blev lægerne fordelt mellem hær og flaade, men de syge forblev alle paa Garnisonssygehuset. Som regel var der vistnok heller ikke mellem marinens læger særligt ønske om at være hospitalslæger, og det hele gik godt nok, indtil marinen fik en læge, nemlig *Bornemann*, der havde været reservekirurg hos *Bloch*, og som meget gerne vilde have en overlægestilling. Saa blev spørgsmaalet taget op om indretning af en service paa Garnisonssygehuset for marinens syge, og da marinen havde en fuldt kvalificeret læge, ordnedes sagen. Det bestemtes da, at sygehusets 3' service, hvor marinens syge indlagdes, fra 1900 skulde være marinens afdeling under ledelse af en marinelege, og *Bornemann* ansattes der.

Der kom imidlertid strax vanskeligheder, for sagen var den, hvad *Bornemann* maaske ikke havde tænkt paa, at marinen kun havde meget faa syge paa sygehuset, og naar der nu indrettedes en service alene for dem, var der ikke nok at gøre. Der blev saa forhandlinger, og det endte med, at der paa 3' service ogsaa blev indlagt syge fra hæren, men den blev ledet af en af marinens læger. Samtidig var der imidlertid sket det, at en del af søkvæsthusholdningen var anvendt til det for hær og flaaede fælles epidemisygehus, og det ansaa *Bornemann* altid for noget meget uretfærdigt. Da han var bleven chef for flaadens lægekorps, satte han derfor alt ind paa, at marinen skulde faa sit eget sygehus, hvortil det havde søkvæsthusholdningens penge. Med stor ihærdighed kæmpede han, og det lykkedes ham at føre sin plan igennem, hvor uheldig den økonomisk set end var.

I 1912 nedsattes der en kommission angaaende bygning af et marinehospital, der førte til et lovforslag. Der nedsattes et rigsdagsudvalg naturligvis, og der nærede man ikke ringe betænkelighed, bl. a. syntes man, at det maatte være billigere at drive et end to sygehuse. Formanden i udvalget var *Ingvard Jensen*, en Bornholmer, der saa en dag fandt paa at komme ind til mig paa sygehuset og spurgte mig, hvad der var billigst: at drive et stort sygehus eller to smaa. Svaret var ikke vanskeligt, for fælles drift af økonomi, vadske, administration m. m. er selvfølgelig langt billigere end to selvstændige hospitalers drift. Han spurgte dernæst, om man ikke kunde behandle veneriske patienter paa den gamle fødselsstiftelse. Jeg forstod, at han spurgte om den polikliniske behandling og svarede, at det maaske ikke var umuligt, men da han vilde spørge om mere, svarede jeg, at naar han vilde stille spørgs-

maalene skriftligt, skulde han faa oprigtige svar, men mundtlig vilde jeg ikke. Det hændte en fredag. Manden var ufornuftig nok til at gaa ud i rigsdagen og sige, at nu havde han talt med sygehuschefen osv. Den næste dag kom der ordre fra krigsministeriet, om jeg mandag formiddag vilde møde hos ministeren!

Jeg gik derop og traf i forværelset generallægen, der ogsaa var tilsagt. Saa blev vi lukkede ind til *Claus Berntsen*. Han sad højtideligt for enden af bordet, ved siden af ham sad direktøren, *Ulrich*, desuden tror jeg, at kontorcheferne ogsaa var tilstede. Ministeren begyndte med at sige, at der var rigsdagsmænd, der havde faaet oplysninger af hærens læger, og han spurgte generallægen, om det var ham, der havde sagt noget. Det var det ikke. »Saa vil jeg spørge Dem, stabslæge *Norrie*?« Jo, det var det da, for formanden i udvalget var kommet til mig og havde spurgt, hvad der var billigst at drive, et stort eller to smaa sygehuse, og det havde jeg selvfølgelig besvaret. »Der var mere, han havde spurgt om!« — Det tror jeg ikke — »Jo, der var ogsaa spurgt mig, om man ikke kunde flytte de veneriske patienter til den gamle fødselsstiftelse.« — Ja, det er rigtigt nok, men jeg forstod spørgsmaalet, som om der kun var tale om den polikliniske behandling, for at flytte de indlagte patienter kunde der ikke være tale om. — »Hvad mere?« — Ikke mere, jeg forlangte skriftlig forespørgsel for at svare.

Saa rejste ministeren sig op i al sin væld, og *Ulrich* stak ham en bog ud og pegede paa et sted, hvorefter ministeren højtideligt læste noget, som jeg vidste, jeg kendte, men som jeg i øjeblikket ikke rigtig var klar over, hvad var. Det var imidlertid den bekendtgørelse, som krigsministeriet udsendte, da forsvarskommissionsbetænkningen kom i 1909. Han udelod det første

stykke, men læste saa, hvorledes det var officererne forment korporationsvis at udtale sig, medens de enkeltvis havde lov dertil, men naturligvis ikke om fattede beslutninger og deres udførelse. Generallægen bemærkede her meget fornuftigt, at marinehospitalet ikke var »en fattet beslutning«, det var kun et lovforslag, men ministeren slog sig for brystet og sagde: »jo, jeg har fattet beslutningen!« Derpaa forbødes det mig at udtale mig til nogen om marinehospitalet. En regulær mundkurv! Det varede ikke saa længe, inden andre spurgte mig, og de fik kun svaret: det er mig af ministeren forbudt at svare!

Denne historie fik et morsomt efterspil, som jeg bedst fortæller her. Da der omsider kom forslag om et nyt sygehus, og der var indsendt flere planer til rigsdagen, blev der en dag ringet til sygehuset, medens jeg var i en kassationskommission og sagt, om jeg vilde møde i folketingsudvalget kl. 4 eftermiddag. Det var folketingsmand, lægen *Hegelund Lange*, der havde ringet. Saa snart jeg kunde, ringede jeg til ham, men nu var han i udvalgs møde. Da jeg saa talte med overintendanten, raadede han mig til at spørge krigsministeriet, hvad jeg skulde gøre. Jeg ringede derfor til kontorchef, kaptajn *Tuxen* og spurgte, om jeg skulde møde i udvalget. Han svarede, at den ret havde rigsdagsmændene tiltaget sig, og at jeg derfor maatte møde. Jeg fortalte ham saa historien om mundkurven, som han aabenbart ikke kendte. Han vilde saa ringe nærmere besked til mig. Lidt efter ringede han og sagde, om jeg vilde svare, at hvis udvalget ønskede oplysninger, kunde det skriftligt spørge ministeriet, saa skulde det nok bestemme, hvorledes og af hvem der skulde svares! Jeg bad om at høre det igen og gentog det for ham, og da *Hegelund Lange* saa ringede igen, fik han

den besked. Han blev meget forbitret og sagde, at *Claus Berntsen*, der nu var formand i udvalget, i øjeblikket talte i salen, men at han straks var færdig. Han vilde saa faa ham til at tale med ministeren, *Munch*, og naar saa *Claus Berntsen* ringede til mig, at han havde ministerens tilladelse til at jeg maatte komme, saa vilde jeg vel. — Ja, jeg vilde hellere, at *Munch* ringede direkte til mig! Der gik ikke 20 minutter, saa ringede kaptajn *Tuxen* og skulde sige fra krigsministeriet, at jeg havde at møde i udvalget og svare paa de spørgsmaal, der stilledes mig.

Altsaa gik jeg derud i rigsdagsbygningen i Fredericiagade og paa vejen til udvalgsværelset mødte jeg *Claus Berntsen*. »De er en forsigtig mand,« sagde han. Ja, svarede jeg, De husker maaske engang, De forbød mig at sige noget. — »Ja, det var en ganske anden sag, fordi der kommer et eller andet udvalgsmedlem og spørger, men her er det udvalget.« Dengang var det udvalgets formand, svarede jeg, og saa smilte vi to til hinanden som et par gamle augurer. Da mødet saa begyndte, takkede han mig, fordi jeg var kommet og bad mig gennemgaa de forskellige forslag, som hang paa væggene, men jeg gav ikke op endnu. Jeg svarede: »Undskyld, men jeg har faaet ordre til at svare paa de spørgsmaal, der stilles mig!« Saa lo han igen, stillede et spørgsmaal, og saa gik jeg løs og gjorde rede for de forskellige planer til stor tilfredshed for flere af medlemmerne, der sagde, at nu havde de endelig faaet rede paa adskilligt.

Men imidlertid maa vi tilbage til Marinehospitalet. I april 1913 vedtoges et forslag ikke blot om et nyt marinehospital, men om en ombygning af det gamle garnisonssygehus. Forhandlingerne i rigsdagen var for mig meget interessante, for ikke alene viste det sig, at

ministerium og ordførere ikke vidste besked, men der blev sagt de mærkeligste ting. Det foranledigede, at jeg i Militærlægen gengav alle forhandlingerne efter rigsdagstidende og knyttede nogle bemærkninger dertil, hvori jeg paaviste nogle af de værste fejl.

Imidlertid havde man samtidig bevilget 350,000 kr. til ombygning af Garnisonssygehuset efter *Ingemanns* plan. Noget mere forrykt end denne skal man vanskeligt kunne finde, men han viste ogsaa ved opførelsen af Marinehospitalet, at han manglede forstaaelse af de mest elementære ting ved hospitalsbygning. Hans plan til ombygning af sygehuset støttedes paa undersøgelser af grunden ved et par boringer, hvorved det viste sig, at grunden var glimrende — kort efter fandt vi den hæsligste grube af alskens uhumskheder under køkkenet! Ved undersøgelse af bjælker fandtes disse glimrende og ganske fri for svamp — kort efter fandt vi paa forskellige steder kolossale masser af svamp! Men bortset fra dette, gik hans plan ud paa noget saa absurd, som at paaføre en etage og i hver etage at lægge en sidekorridor ud mod Rigenegade, d. v. s. mod solsiden, og saa lave glasvægge ind til stuerne. Paa Marinehospitalet lavede han ogsaa glasvægge, der bestaar af en mængde smaa ruder med masser af støvsamlende sprosser.

Edvard Brandes havde været meget imod dette forslag, og da det radikale ministerium var kommet til magten, tog man atter spørgsmaalet om et nyt sygehus op, og den 6/1 1914 forlangte ministeriet en nærmere undersøgelse af og en summarisk beregning over

1) hvad det vilde koste at opføre et nyt sygehus paa Nørrefællø, naar patienttallet reduceredes saa meget som muligt, dels ved at en del patienter indlægges paa

marinens hospital, dels paa provinssygehuse, dels i infirmerier i lejrene,

2) hvad vil det koste at ombygge Epidemihospitalet, medens der opføres barakker for epidemisyge,

3) hvorvidt nogle af Epidemihospitalets pavilloner kan anvendes som almindeligt hospital i forbindelse med en ny fleretages bygning, medens resten af bygningerne anvendes til epidemisyge.

Jeg blev beordret til sammen med ingeniørerne at udarbejde et forslag. Lægekorpsset ønskede overslag og tegninger til et nyt hospital, som skulde kunne optage paa kirurgisk afdeling 75—80, paa medicinsk 60, paa hudklinik 50, paa andre kliniker 20, paa officersafdelingen 18 og paa afdelingen for kvinder og børn 16, hvortil kom en barak paa c. 30 senge som reserve for overbelagte afdelinger. Dernæst vilde man inddrage to pavilloner af Epidemihospitalet, medens de andre skulde bevares for smitsomme sygdomme. Der skulde være særligt køkken og vadskeri for hvert af hospitalerne. Der skulde være bolig for en overlæge og inspektøren, medens lægekorpsset bestemt satte sig imod, at der skulde være bolig for sygehuschefen.

Der udarbejdedes to forslag efter de to første alternativer, der kom en forøvrigt meget interessant forhandling i ministeriet, hvorpaa ministeren anmodede om gennearbejdelse af begge forslag for at faa foretaget besparelser. Ved slutningen af konferencen spurgte jeg ministeren, om der maatte komme nye forslag, hvortil han bemærkede, at ethvert forslag skulde være velkomment.

Medens ingeniørerne omarbejdede det forslag, der svarede til ministeriet 1' alternativ efter lægekorpsets ønske, omarbejdede jeg det andet forslag, der svarede til ministeriets 3' alternativ, men som lægekorpsset

ikke syntes om, og den 4/4 1914 indsendte jeg det til lægekorpsset med anmodning om, at det maatte blive indsendt til ministeriet sammen med det andet forslag.

Imidlertid havde jeg maattet indlægge mig paa sygehuset for en phlegmonøs angina, som blev incideret, men et par dage efter fik jeg en stærk blødning, som vakte forskrækkelse paa sygehuset. Jeg selv anede ikke, at der var noget særligt paa færde, og navnlig anede jeg ikke, at der paa døren sattes en plakat: besøg forbudt! Samme dag, den 11/4, kom generallægen ind til mig trods forbudet, og der udviklede sig en meget heftig debat. Generallægen vilde ikke fremsende mit forslag, og da jeg fandt det langt bedre og billigere, mente jeg ikke, at jeg kunde slaa mig til taals dermed, og jeg forlangte da i henhold til tjenestereglementets § 28, at det skulde fremsendes. Da jeg den 18/5 i en tjenestesag var i lægekorpsset, spurgte jeg til mit forslag, og generallægen meddelte mig da, at hverken mit forslag af 4/4 1914 eller mit forslag af 13/8 1912 var fremsendte til ministeriet. Da generallægen yderligere den 13/6 sagde mig, at mit forslag var skrinlagt, offentliggjorde jeg den 24/6 et udtog af min plan i Høspitalstidende.

Næppe var dette udkommet, saa blev jeg ringet op af et stort dagblad, der spurgte, om det var sandt, at jeg skulde stilles for en krigsret, og da jeg noget senere talte med garnisonstandlægen, fortalte han, at en af ministeriets højere embedsmænd havde sagt, at jeg skulde tiltales. Jeg kunde til begge blot bemærke, at jeg ikke havde hørt noget derom, men det vilde være mig ret kært. Desværre for sygehussagen skete der ikke det mindste i den retning. Tænk, hvad det havde været for en chance for at rejse en storm mod det daarligere sygehus og lægekorpssets behandling af hele

spørgsmaalet. Desværre indsaa man formodentlig dette, og man lod mig løbe!

Lægekorpsets forslag gik til krigsministeriet og derfra kom det tilbage, da der skulde foretages yderligere besparelser, navnlig med hensyn til administrationsbygningen, og ingeniørerne anmodede mig da »om at ville opgive hertil antal og størrelse af de rum, som det vil være nødvendigt at samle i en administrationsbygning, naar den af ministeriet nu forlangte reduktion foretages i det omfang, som lægekorpsset kan godkende, samt under hensyn til, at der kan disponeres over epidemihospitalets administrationsbygning.«

Nu var jeg led og ked af det, og jeg skrev derfor til korpset og citerede denne anmodning og fortsatte: »Da jeg ganske mangler forudsætninger til at besvare de her stillede spørgsmaal, og navnlig aldeles ikke forstaar, hvad der kan menes med, at der kan disponeres over epidemihospitalets administrationsbygning, og da min opfattelse af hospitalsforhold paa mange punkter synes at være noget forskellig fra lægekorpsets f. ex. med hensyn til delingen af Epidemihospitalets pavilloner, spansk væg som skillerum mellem tekøkkener og W. C., særligt køkken og vadskeri for Epidemiafdelingen, tillader jeg mig at anmode om, at jeg fritages for at være lægekorpsets delegerede overfor ingeniørdirektionen.« Derpaa fik jeg to dage efter afslag, »da hr. stabslægen i alle sygehuset vedrørende detailspørgsmaal maa antages at sidde inde med eller lettere end nogen anden at kunne skaffe sig en viden, som kun med betydeligt tidsspilde vil kunne erhverves af andre.«

Men hvor kunde jeg dog skrive saadan noget nonsens, at korpset vilde have spansk væg mellem tekøkken og W. C.? Ja, det var virkelig tilfældet, at

korpset i en skrivelse til mig af 21/2 1914, indeholdende kritik af et indleveret forslag, en kritik, som man anmodede mig om at gøre ingeniørerne bekendt med, foreslog at nedlægge en trappe, hvilket ikke kunde gøres af hensyn til brandvæsenet, og i stedet for anbringe W. C. og udskylningsrum, som »ved en trævæg (spansk) eller hel skillevæg adskilles fra køkkenerne.« Jeg behøver vel ikke at sige, at denne bemærkning vakte jubel hos ingeniørerne!

Sygehusets senere skæbne, lovforslagets vedtagelse og bygningen af det nye og forøvrigt gode sygehus har jeg heldigvis intet haft at gøre med, og jeg har derfor ikke spor af ansvar for de masser af penge, der er gaaet med uden nogen nytte for hæren. Havde man fulgt mit raad, havde man allerede c. 1916 haft et for hæren meget passende sygehus for lidt over en million kr., man havde sparet mange millioner (over 5?), og man var ikke blevet nødt til at afstaa det hele til Righospitalet, som det nu rimeligvis bliver tilfældet. Først i 1928 indviedes det nye sygehus — og jeg fandt det saa overmaade naturligt, at man ikke havde indbudt mig til indvielsen, jeg var vel nu engang lægekorpsets daarlige samvittighed, for de maatte da vel omsider have indset, at jeg havde haft ret og korpset uret, en meget daarlig tilfredsstillelse for mig, som jeg gerne vilde have undværet.

Det var ualmindelig mange og store opgaver, som var stillet mig som militærlæge, men jeg har endnu ikke omtalt den aller største. Under verdenskrigen og den dermed følgende indkaldelse af sikringsstyrken 1914—1919 var jeg chef for sygehuset, og der kan ikke være tvivl om, at der her i landet aldrig er stillet saa store fordringer til et sygehus som til Garnisonssygehuset i dette tidsrum.

Det var en ganske ejendommelig stemning, som beherskede alle i de første augustdage 1914. Man gik i en mærkelig spænding og alle var stærkt betagne af situationen. Ingen anede, hvad der vilde ske, men alle var fast bestemte paa at gøre deres pligt til det yderste. Dette fik man et sikkert bevis for, i det øjeblik indkaldelsesordren gik ud. Mandskabet strømmede til deres afdelinger i største hast tavse og alvorlige, beredte til at yde hjælp saa godt som muligt. Havde denne stemning ikke hersket, vilde mandskabet ikke have fundet sig i de forhold, som vi kunde byde det paa sygehuset.

Den 1' august 1914 var der paa sygehuset og dets epidemihospital 534 senge, hvoraf 259 ikke var belagte, men af disse 259 fandtes de 139 paa Epidemihospitalet. Der var i virkeligheden kun 55 ledige pladser paa den medicinske afdeling, 16 paa den kirurgiske, 2 paa øjenklinikken, det samme paa øreklubben, 38 paa hudklinikken og 12 paa officerslasarettet.

Der var naturligvis i forvejen truffet bestemmelser om, hvad der skulde ske, naar sikringsstyrken blev indkaldt, og disse bestemmelser gik i to retninger, idet de dels omhandlede personalet, dels lokaliteterne. Med hensyn til personalet var der truffet den for sygehuset meget alvorlige bestemmelse, at 3 af dets overlæger straks skulde afgaa — uden at man fik erstatning! Heldigvis og tilfældigvis kunde reservelægerne paa hudklinikken og røntgentafdelingen lede disse, da de havde ikke saa ringe specialistuddannelse, men sygehuset havde ingen læge, der kunde erstatte den medicinske overlæge *Morten Knudsen*. Han var sat til tjeneste som frontlæge ved vestfronten, men heldigvis lykkedes det ved forhandlinger med chefen for vestfronten, min svoger oberst *Harbou*, at skaffe tilladelse

til, at overlægen ved siden af sin tjeneste ved fronten frivilligt fungerede som overlæge paa den medicinske afdeling paa sygehuset. Man skulde synes, at det var nær ved en katastrofe for sygehuset at miste 3 af sine overlæger uden erstatning, men det har man aabenbart ikke tænkt paa, og ved en mobilisering mister sygehuset endog alle sine overlæger, men saa ydes der ganske vist erstatning, men af ældre civile læger, som maaske aldrig har ledet en sygehusafdeling. Sygehuset anses aabenbart ikke for nogen vigtig del af hæren.

Med Hensyn til lokaliteter var man paa det rene med, at sygehuset ved sikringsstyrkens indkaldelse maatte udvides, og det var derfor bestemt, at det skulde udvides med 6 telte. Det kom man nu let fra, for de var allerede opstillede, og de to af dem var endogsaa i brug. Man maa altsaa have tænkt sig, at en udvidelse med 72 pladser skulde have været nok — hvordan denne beregning slog til, skal vi straks faa at se!

Paa sygehuset anede man ikke noget om, hvor mange mand der vilde blive indkaldt, og man fik heller ikke noget at vide derom under hele krigen, saa man var ude af stand til at anstille nogen som helst beregning over, hvor stort et antal pladser der kunde blive brug for, men man gik ud fra, at der vilde blive stillet store krav. Da der paa Epidemihospitalet kun fandtes 1 mand med difteri, 8 med skarlagensfebeh og 4 med faaresyge foruden nogle patienter med halsbetændelse og tuberkulose, og da man kunde gaa ud fra, at der ikke i den første tid kunde opstaa nogen epidemi blandt de indkaldte, dels fordi der i den civile befolkning ikke fandtes nogen epidemi, dels fordi inkubationstiden for de fleste epidemiske sygdomme er en hel del dage, saa at det tager tid, inden en epidemi kan brede sig, besluttedes det strax at indstille til læge-

korpsset, at man søgte tilladelse til at evakuere de faa smitsomme patienter til Københavns og Frederiksbergs epidemihospitaler og dernæst snarest at gaa i gang med at etablere et midlertidigt epidemihospital i barakker. Derved vilde man vinde at faa det udmærkede Epidemihospital med dets 150 pladser, der let kunde udvides til 300, da økonomi osv. var beregnet derpaa, ledigt. Hvis man da indrettede den medicinske afdeling her og henviste alle patienter med medicinske sygdomme hertil, vilde den kirurgiske afdeling i Rigensgade kunne udvides med den medicinske afdelings lokaler og derved formentlig blive tilstrækkelig stor. Endvidere vilde der vindes den fordel ved dette arrangement, at transporten vilde blive simple og billigere, naar afdelingslægerne blev instruerede om, at medicinske patienter skulde sendes lige til Epidemihospitalet, alle de andre til sygehuset i Rigensgade.

Inden dette forslag imidlertid var blevet skrevet, kaldtes jeg til generallægen, og jeg forelagde det da mundtligt, men det blev strax forkastet, medens man samtidig ikke var i stand til at anvise nogetsomhelst lokale til udvidelse. Det mentes dog, at man vistnok kunde komme til at disponere over gymnastikskolens øverste gymnastiksal, medens den underste skulde anvendes til automobilgarage for kommandanten. Man tænke sig at indrette sygestuer ovenover en automobilgarage i en gammel utæt og brandfarlig bygning! Og ikke nok med det, hvis det blev tilfældet, vilde pladsen foran bygningen ikke kunne anvendes til telte.

Ved indkaldelse af mandskab til tjeneste kunde man maaske a priori tro, at der ikke vilde være mange at indlægge paa sygehus, men erfaringen har vist, at det ved de store efteraarsøvelser kniber meget med plads, og jeg havde derfor allerede i 1911 opnaaet en gene-

ralkommandobefaling om, at der under saadanne forhold ikke maatte indlægges soldater, som ikke trængte til hospitalsophold, men som kun skulde fremstilles for en kassationskommission. Sygehuset blev derfor meget ubehageligt berørt, da der i den første armé-dagsbefaling fandtes en bestemmelse om, at alle, der skulde kasseres, skulde indlægges paa sygehuset. Dette forhold var ikke langt fra at fremkalde en katastrofe.

Medens antallet af patienter den 6' august om morgenen kun var naaet til 388, indkom der i løbet af dagen 189, hvoraf kun 22 til Epidemihospitalet. Vi fik paa hospitalet i Rigensgade 75 flere, end vi havde plads til! Det blev nødvendigt at flytte sygepasserne ind i gymnastikskolen og belægge deres værelser med patienter, at rede senge i massageklinikens konsultationsstue og i en tilfældig ledig kælderlejlighed, men da dette ikke forslog, maatte man rede søsterseng paa de elendige gulve paa de øverste depotlofter, og der lagde man saadanne som kun var indlagte for at kasseres. Da der kun var een trappe op til denne etage og ingen branddøre, anbragtes der en lygte deroppe og sattes brandvagt. Mange klagede over, at rotterne »rendte over dem«.

Samme dag meddelte generallægen, at begge gymnastiksale og pladsen foran dem var stillet til vor raadighed, og der bestiltes telte, hvoraf det viste sig, at der kunde opstilles 2 store a 25 senge og 4 almindelige a 12—13 senge, men ganske vist kun naar de stillede alt for tæt, men derved var intet at gøre, det var nødvendigt at skaffe plads til saa mange som muligt. Næste dag meddelte generallægen ganske vist, at vi kun vilde faa den øverste sal, men da han hørte om vor nød, fik han dog sat igennem, at vi fik det hele, og teltbyggeriet kunde fortsættes.

Medens nøden var stor hos os, var forholdene ganske anderledes paa Rigshospitalet. Dette hospital faar sine fleste patienter fra provinserne, og det var derfor ganske naturligt, at det fik talrige pladser ledige, da mange patienter søgte hjem snarest muligt, og da patienter i provinsen saa vidt muligt opsatte at rejse bort fra deres hjem. Det samme var for en stor del tilfældet med de private kliniker. Under disse forhold henvendte Rigshospitalet sig til lægekorpsset og tilbød at stille 500 senge tilligemed læger og sygeplejersker til raadighed, — men der blev svaret, at dette havde man ikke brug for! Havde man taget imod dette tilbud, vilde man have kunnet spare de slette lokaler i kaserner og telte, som vi senere maatte ty til, og man havde faaet udmærkede lokaler og de bedste læger og sygeplejersker.

Det viste sig, at det især var patienter med veneriske sygdomme, som blev indlagte, og navnlig folk med gonorrhoe. Belægningen paa hudklinikken var om aftenen den 6' august allerede 123. Efter aftale med den fungerende overlæge foresloges det generallægen, at man skulde søge tilladelse til enten at kassere saadanne patienter for tiden eller bedre, at sende dem hjem f. ex. i to maaneder under tvungen lægebehandling, eventuelt tvunget hospitalsophold, i henhold til lov af 31' marts 1906 (»Oktoberloven«), og derpaa lade dem møde igen, og saa naturligvis lade dem ligge saa meget længere inde bag efter. Forslaget blev strax afvist, og allerede den 7' august maatte der lægges 43 patienter med gonorrhoe paa Epidemihospitalet.

Efterhaanden som det lykkedes at stille telte op, hvilket altid tager flere dage, udvidedes hudklinikken, idet den fra 5' august til 14' august fik ialt 8 telte, den

18' august den underste gymnastiksal, den 20' august den øverste.

Den 8' august fik man lov til at evakuere kvinder og børn fra den lille kvindeafdeling og fik derved denne til raadighed, men ikke desto mindre maatte endnu et depotloft tages i brug. Samme dag indskærpedes den størst mulige sparsommelighed ved brug af forbindsager og medikamenter, ved skiftning af lagener, haandklæder osv. samt ved brug af elektricitet, gas og petroleum, en befaling der gentoges, da kundgørelse for hæren af 29' august gav anledning dertil.

Den 8' august kom der atter mange syge. Man maatte igen lægge patienter med gonorrhoe paa Epidemihospitalet, hvor tallet den dag naaede 63. Situationen var ret fortvivlet, og sygehuset skrev derfor til armélægen, som generallægen nu betitledes, at man i gymnastiksalene, hvor sygepasserne laa, kunde skaffe plads til c. 70 senge, og at der i telte, som i løbet af nogle dage vilde være opstillede paa gymnastikpladsen, vilde blive plads til c. 80, ialt c. 150 patienter, men at der dog var den mangel ved pladserne i gymnastiksalene, at der ikke var klosetter, saa at der kun kunde indlægges saadanne patienter, som kunde gaa over gaarden til latrinerne i Sølvgadens ny kaserne. Med de c. 450 senge, som det var lykkedes at faa tallet op til i sygehuset i Rigenegade og de der opstillede telte, raadede man altsaa her over c. 600 pladser. Paa Epidemihospitalet var der anbragt 63 patienter med gonorrhoe, og ialt var der paa hele sygehuset 170 af den slags patienter. Sygehuset stillede derfor igen det forslag, som tidligere var stillet mundtligt, at søge at faa de faa syge med smitsomme sygdomme overflyttede til de kommunale hospitaler, da man kunde gaa ud fra, at der

foreløbig ikke vilde komme epidemier, og at man traf foranstaltninger til at oprette et reserveepidemi-hospital f. ex. i Idrætsparken eller paa en anden boldtplads. Naar Epidemihospitalet da blev en afdeling af det almindelige sygehus til ikke epidemiske sygdomme, vilde man vinde 150 senge, der med extra senge kunde forøges til 180 i faste bygninger, samt da lægekorpsset endnu raadede over 7 telte med 91 senge, ialt 271. I det hele vilde sygehuset saa raade over c. 870 senge. I øjeblikket var sundhedstilstanden fortrinlig, men saa snart der begyndte at komme forkølelssygdomme, vilde man umuligt kunne skaffe plads, selv om man fik tilladelse til at afvise alle, hvis sygdomme ikke nødvendig krævede hospitalsophold. Skulde der blive indkaldt yderligere mandskab, vilde sygehuset være ganske ude af stand til at skaffe rum for saadanne, som kun indlagdes for at blive fremstillet for en kassationskommission.

Den 9' august var en søndag, og det hjalp lidt, som altid paa militærhospitaler, og den 10' august var der kassationsforsamling, hvor der var fremstillet 109 mand. Samme dag aflagde armélægen besøg paa sygehuset. Forslaget om Epidemihospitalet blev forkastet. Ikke bedre gik det med forslaget om midlertidig hjemsendelse af de veneriske patienter, skønt der gjordes opmærksom paa, at de kostede c. 500 kr. om dagen uden nytte, og hvad der i øjeblikket var værre, lagde beslag paa 170 pladser. Endelig foresloges det at bygge et stort hospital af telte og barakker og dertil henvise de lettere syge, medens de alvorligt syge skulde indlægges paa Garnisonssygehuset og Rigshospitalet.

Den følgende dag, den 11' august, var situationen atter meget alvorlig. Til kl. 17 var der indlagt 89 nye

patienter, og det gik kun langsomt med teltbygningen, navnlig viste det sig, at det tog lang tid med de nye store telte. Derimod fik man en stor hjælp i løbet af aftenen, idet man fik senge og tilbehør til telte og gymnastiksale fra lejrene og garnisonssygehuset i Helsingør, saa man ikke mere behøvede at lade patienterne ligge paa straaesække paa gulvet. I det hele manglede der inventar i begyndelsen. Der var saaledes steder, hvor man maatte lade patienterne spise i 4 hold, fordi man ikke havde spisegrejer nok, men maatte vadske op for hvert hold. Det arbejde, som blev lagt paa funktionærerne var enormt. Man tænke sig blot, hvad det vil sige paa en aften at skrive journaler over 189 patienter, at skulle opstille og rede senge til dem, at skaffe mad til dem og pleje dem! Heldigvis kunde man skaffe mange private sygeplejersker, og heldigvis var der en del damer, der tilbød deres hjælp og gjorde stor nytte, men frem for alt spillede den stemning, som beherskede alle, den største rolle. Havde den ikke betaget alle, vilde man ikke have undgaaet de voldsomste angreb i pressen over de vilkaar, der bødes syge soldater. Lidt hjalp det, at der kom en armédagsbefaling, at der ikke maatte indlægges for mange, og at der skulde oprettes infirmerier ved afdelingerne — men den 11' august fandtes der 225 patienter med gonorrhoe!

Et par dage senere, den 14' august, fik jeg ordre til at se paa Prins Vilhelms palæ paa St. Annæ plads, da der skulde være en mulighed for at faa det. Der var tildels gode lokaler, men i yderst snavset forfatning, og der var haandværkere, saa at der sikkert vilde gaa c. 14 dage, inden det kunde tages i brug. Derefter besaas efter ordre de lokaler, som man ved mobilisering havde tænkt sig at tage i brug som lasaret

I og II, nemlig Hotel Linné og »Harmonien« ved Nørrevold. Der er forbindelse mellem bygningerne, saa de kan bruges sammen, men noget mere ubrugeligt til lasaretbrug kan man vanskeligt finde! Hotel Linné er et almindeligt beboelseshus, der var omdannet til hotel med saa smalle trapper og elevator, at syge paa baarer ikke kan passere dem. Desuden er der smaa værelser og mørke korridorer. »Harmonien« har foruden et par mindre værelser 3 store sale over hinanden, men disse sale er ganske ubrugelige til sygesale, idet der i hver kun er et eneste vindue, som kun er 1,25 m bredt, hvoraf det i den underste sal, en keglebane i en kælder, vender ud til en lyskasse! Der var saa mørkt i salene, at man daarligt kunne se, hvad der var i dem, skønt det var solskin. Der var ingen kunstig ventilation, saa at udluftning var umulig, og endelig var der ikke adgang til salene undtagen gennem de rum, som maatte benyttes til operationsstue, til lægeværelse eller til depot. Der var derfor ikke andet at gøre, end at inspektøren og jeg, der havde beset lokalerne, maatte meddele armélægen, at disse lokaler var ganske ubrugelige til lasaret!

Jeg gik saa ind paa sygehuset, men her var forholdene saaledes, at jeg kl. 15 maatte indberette til armélægen, at medregnet et telt med 24 senge, som først om aftenen kunde tages i brug, var der kun 23 pladser ledige, d. v. s. at man havde en patient flere, end man havde plads til, og at man ved omfordeling af patienterne kun kunde skaffe 15 pladser til alvorlig syge. Under disse omstændigheder spurgte sygehuset, hvorledes det skulde forholde sig, da der stadig kom nye patienter ind. Der kunde ikke stilles flere senge op. — Den eneste hjælp man kunde faa, var 3 spisetalte som i løbet af natten og den følgende dag

opstilledes paa Epidemihospitalet, men de var kun til rent midlertidig brug, da de kun har en række ganske smaa ruder for oven, ingen kakkellovne, intet tekøkken og intet kloset.

Den følgende dag, den 15' august, var alle pladser optagne, endog officerslasarettet var belagt med menige. Ialt var der om morgenen i Rigensgade og paa Epidemihospitalet 803 patienter.

Imidlertid havde vore klager hjulpet, for den næste dag, den 16', besaa jeg sammen med armélægen Idrætsparkens gymnastikhus. Det viste sig, at der kunde indrettes et godt lasaret der, og sygehuset fik ordre til at stille forslag om det materiel, der vilde være nødvendigt, og dette gjorde sygehuset, idet det beregnede, at antalet af senge, som der kunde blive plads til, var 300, medens armélægen mente, at der kunde være langt flere. Det viste sig senere, at jeg havde haft ret, idet jeg havde regnet efter gulvarealet — man kan selvfølgelig ikke regne efter kubikrummet, hvor der er saa højt til loftet, for sengene skal staa paa gulvet og ikke svæve i luften!

Med hensyn til personel, som sygehuset ogsaa skulde stille forslag om, udtalte man, at det vilde være bedst at forsætte den medicinske overlæge *Morten Knudsen*, der var villig dertil, og hans overordnede personale, til Idrætshuset, med andre ord gøre lasarettet til en medicinsk afdeling, medens den medicinske afdelings lokaler i Rigensgade skulde benyttes til udvidelse af den kirurgiske afdeling — altsaa den samme tanke, som laa til grund for forslaget om benyttelse af Epidemihospitalet til medicinsk afdeling. Dette forslag behagede aabenbart ikke lægekorpsen, for der kom ordre til, at man skulde paaskynde oprettelsen af lasarettet saa meget som muligt, at overlæge *Stadfeldt*

skulde være chef for det, at servicesergenten fra Garnisonssygehusets medicinske afdeling og en af dennes sygeplejersker som overplejerske skulde forsættes dertil, at man vilde faa 4 underlæger, som var medicinske kandidater, og 20 sygepassere. Det meddeltes yderligere, at der var transporteret c. 600 jernsenge og madrasser m. m. til 450 senge til Idrætshuset!

Overlæge *Stadfeldt* var kirurg og øjenlæge, og altsaa kunde man ikke gøre lasarettet til en medicinsk afdeling, og naar man skulde beholde den medicinske afdeling i Rigensgade, kunde man naturligvis ikke berøve den dens overordnede personale. Da der kun var plads til højst 300 senge, lød det underligt, at man fik 600 senge, især naar der kun var inventar til 450. Vi undrede os højlig herover! Det blev nu nødvendigt at bringe alle patienter ind i Rigensgade og derfra bestemme, hvor de skulde indlægges, medens det havde været meget nemmere, hvis afdelingslægen havde kunnet sende medicinske patienter til Idrætshuset, kirurgiske til Rigensgade. Baade skriftlig og mundtlig gjorde man armélægen opmærksom herpaa, og hævdede sygehusets ret, i henhold til de gældende bestemmelser, til at fordele servicesergenter og sygeplejersker. Det hjalp ikke meget, for som svar fik vi, at det overlodes sygehuset at bestemme, hvem der skulde være over-sygeplejerske og servicesergent ved lasarettet, »men iøvrigt skal de i min skrivelse — — trufne bestemmelser være gældende«! Der tilføjedes: »med hensyn til fordelingen af de syge vil der, naar lasarettet er færdigt til brug, om hvilket jeg forventer at modtage melding, blive truffet nærmere bestemmelse.«

Altsaa: lægekorpsset vilde have sin villie, at *Stadfeldt* skulde være overlæge paa lasarettet, og at dette altsaa ikke skulde være medicinsk afdeling, men man vilde

tillige bestemme, hvilke patienter der skulde indlægges i lasarettet — noget, der selvfølgelig kun kan gøres af sygehuset, der kender afdelingerne og personalet, men ikke af en udenforstaaende. Det hele var maaske ogsaa kun en gestus for at hævde, hvor magten var, for der kom aldrig nogensinde nogen ordre fra lægekorpsen om patienternes art!

Paa lasarettet arbejdedes ivrigt, men det tog tid at faa det færdigt, og det som særlig voldte besvær var, at der ikke var køkken. Der maatte lægges terrazzogulv i det lokale, der skulde indrettes til køkken, og der maatte installeres gaskøkken, for der er ingen skorstene i bygningen. Først den 3' september, 11 dage efter den modtagne ordre, kunde lasarettet tages i brug, men paa kortere tid kan man ikke regne, naar der skal foretages bygningsforanstaltninger og ingeniørarbejder. Der blev opstillet 255 senge, og der vilde aller højst kunne blive plads til 300, men det maatte kun være i nødsfald.

Da der ingen ordre kom fra armélægen om fordelingen af de syge, bestemte sygehuset, at alvorlige medicinske og kirurgiske tilfælde og specialsygdomme skulde visiteres til sygehuset i Rigensgade, rekonvalescenter efter disse sygdomme til telte og til Sølvgadens kaserne, lettere medicinske og kirurgiske tilfælde til Idrætshuset — alt naturligtvis under hensyn til de øjeblikkelige pladsforhold.

Naar der kunde træffes bestemmelser om lokaler i Sølvgadens kaserne, hang det sammen med, hvad der imidlertid var sket. Det var nemlig blevet nødvendigt at skaffe sygehuset lokaler, medens der forhandlede om Idrætshuset. Den 18' august fik man saa overladt Sølvgadens Ny kaserne. Man gik strax i gang med at rengøre de overordentlig snavsede lokaler. En hospi-

talsmæssig rengøring lod sig overhovedet ikke foretage, da gulvene var fulde af revner, da der var daarligt sluttende fodpaneler, da væggene, der ikke var malede men kun kalkede, var overspyttede, da pudset mange steder var stødt af osv. Lokalerne egner sig ikke til sygelokaler i nogen henseende, og ligesom i gymnastiksalene mangler der klosetter, saa de kun kan benyttes af patienter, der kan gaa ned i gaarden. Endelig fandtes der ingen kakkellovne, men det spillede i øjeblikket ingen rolle. Man indrettede bygningen saa godt som muligt, og det overdroges reserve-læge *Knud Lunn* at fungere som overlæge paa den paa kasernen oprettede sygeafdeling.

Den 18' august kasseredes en stor mængde, og der udgik af sygehuset ialt 100 patienter, og det hjalp betydeligt — for een dag — for allerede den næste dag, den 20', var tallet igen 812. Om eftermiddagen den 18' havde man altsaa lidt mere plads, og armélægen forlangte da telefonisk, at man skulde flytte patienter med gonorrhoe fra Epidemihospitalet til Rigersgade. Man forsøgte at forklare, at det vilde være upraktisk, men generallægen fastholdt sit forlangende, og saa fulgte man naturligvis ordren for atter i løbet af nogle dage at maatte flytte dem tilbage, da antallet af patienter paa hudklinikken naaede 300, og lægerne ganske umuligt kunde overkomme mere.

Der var den 20' august kun c. 20 ledige pladser, som kunde bruges til virkelig syge, og man rettede da en forespørgsel til lægekorpsset om, hvorledes man skulde forholde sig. Endogsaa officerslasarettet var belagt med menige. Man fremhævede, at man maatte gaa ud fra, at saa snart der kom omslag i vejret, vilde der komme mange patienter med forkølelsessygdomme, som maatte indlægges paa de bedste pladser, og at disse sygdom-

me efter al sandsynlighed hurtig vilde brede sig paa sygehuset paa grund af de daarlige pladsforhold, der bevirkede, at sengene stod alt for tæt, saa smitte let overførtes fra den ene til den anden. Man gjorde dernæst rede for, hvorledes forholdene var i telte, i gymnastikskolen og i Sølvgadens kaserne, hvor der foruden alle de øvrige ulemper ikke var kakkelovne. Skrivelserne sluttede med:

»Der vil i vinterens løb efter al sandsynlighed blive brug for lasaretpladser til 8—10 % af styrken, hvis der ikke skulde optræde epidemier, men efter de enstemmige erfaringer fra samtlige krige i de sidste 100 aar, er lasareterne ligefrem blevet udstraalingspunkter for epidemier, naar man ikke har haft bedre lasaretpladser, end vi har — rumfanget pr. seng her i sygehuset er allerede nu for de bedste pladsers vedkommende 50 % daarligere, end det efter de dyrekøbte erfaringer i 1848—1849 var paa lasareterne i 1850 og 1864, — og kommer der tilfælde af difteri, tyfoid feber, influenza, cerebrosposalmeningitis og børnelamhed, kan følgerne blive ganske uberegnelige, ikke at tale om, hvis der kommer et eneste tilfælde af exantematisk tyfus. Hærens kampdygtighed kan let blive stærkt reduceret og faren for den civile befolkning overhængende.«

Det skulde senere vise sig, at der baade kom epidemi af cerebrosposalmeningitis og af influenza. Lægekorpset tog det imidlertid meget overlegent. Den eneste anvisning man fik var: »Sygehuset henvises til at foretage forskydninger af de henliggende patienter, hvorved der formentlig maa kunne opnaas et større antal sengepladser for alvorligt syge!« Selvfølgelig var der i forvejen gjort alt, hvad der var muligt i den henseende, før man skrev til korpset — man fik altsaa ingensomhelst hjælp!

At sygehuset ikke havde skreget gevalt uden grund, fremgik bl. a. af, at der i samme døgn — 20'—21' august — indkom 40 patienter flere end der udskreves!

Imidlertid blev som omtalt Idrætshusets lasaret færdigt og kunde aabnes den 3' september, og der blev strax indlagt patienter der. Samme dag naaede patienttallet op til det højeste, det endnu havde været, nemlig 893. Lasarettet blev til stor nytte, ikke mindst i den første tid, fordi det blev muligt ved dets hjælp at skaffe en lille smule hvile til personalet i Rigensgade, der i høj grad trængte dertil. Man lagde saa mange som muligt ud paa lasarettet og beholdt kun de alvorligt syge og patienter til specialklinikerne inde i Rigensgade.

I den nærmeste tid derefter holdt vejret sig godt, og der var forholdsvis ro, hvilket benyttedes til at skaffe sygeplejerskerne lidt hvile. Det var ikke saa underligt, at de trængte dertil, for medens der paa de civile hospitaler er 1 sygeplejerske for hver 3—4 senge, er garnisonssygehuset normeret med 1 til 8 senge, men under krigen var det godt, naar vi kunde skaffe 1 til 12—15 senge, meget ofte lykkedes det ikke, undertiden var der kun 1 sygeplejerske til 22 senge, ja endog til flere. De værnepligtige sygepassere kan gøre nytte som portører til at flytte patienter, hente og bringe tøj m. m., men den egentlige sygeplejegering kan de kun undtagelsesvis udføre forsvarligt, dertil er deres uddannelse alt for ringe, og det kan ikke blive anderledes. Til en sygeplejerskes uddannelse fordres mindst 3 aar, men sygepasserne er kun 6 maa-neder paa sygehuset. Man vilde finde det ganske ufor-svarligt at lade en sygeplejerskelev efter kun 6 maa-neders tjeneste pleje en syg eller have ansvaret for no-get, og hun er dog kvinde, og hvis hun overhovedet

egner sig til sygepleje i besiddelse af en del af de egenskaber, som gør kvinder langt mere egnede end mænd til at passe syge. Sygepasserne, der er udtagne af det værnepligtige mandskab, ganske uden hensyn til, om de har nogetsomhelst anlæg for sygepleje, som under deres uddannelse paa sygehuse vanskeligt faar nogen interesse for sygeplejen, tidt er vrangvillige, og som benyttes til en mængde karlearbejde, vagttjenste, ordonnanstjeneste m. m., da man ikke vil forsyne sygehuset med anden arbejdskraft dertil, er det uforsvarligt at benytte som erstatning for sygeplejersker, de kan aller højst give en haandsrækning som en ung elev. En del hjælp fik sygehuset af nogle unge damer, deriblandt min ældste datter, der af interesse for sagen frivilligt ydede deres tjeneste, men de var ogsaa kun at betragte som elever, men ganske vist som ivrige og opofrende elever. Nogle damer, som tidligere havde været sygeplejersker, men som nu var gifte, kom os ogsaa frivilligt til hjælp og var os til overordentlig stor nytte.

Men det var ikke blot det ringe antal sygeplejersker, der gjorde, at de blev trætte, det laa ogsaa i, at man i begyndelsen manglede inventar, saaledes at de syge som nævnt maatte spise i flere hold, og endnu mere i, at der var saa faa nogenlunde ordentlige pladser, for det bevirkede en evindelig omskiften af patienterne, idet de, saa snart de bedredes lidt, maatte flyttes bort fra de gode pladser til de mindre gode for at give plads for nye haardere angrebne. En saadan omflytning volder et ikke ringe besvær og er noget, som man saa at sige ikke kender noget til paa de civile hospitaler.

For lægernes vedkommende var forholdene ogsaa meget vanskelige, men meget forskellige, eftersom de

indkaldte reservelæger hørte til de ældre aargange eller til de yngre. Der var tider, hvor vi havde første classes læger som reservelæger, folk som man kunde betro alt, og hvoraf mange nu sidder som overlæger paa store hospitaler, og havde der ikke været det, var vore overlæger sikkert bukkede under, men der var ogsaa tider, hvor hjælpen var meget ringe af kvantitet og ikke sjældent af kvalitet.

Vejret holdt sig godt i september med undtagelse af en voldsom storm og vældigt regnvejr den 28' men det begyndte at blive køligere. Der var forholdsvis god plads paa sygehuset, og man begyndte at tage materiel fra os, og den 11' oktober telefonerede lægekorpset, at der skulde hjemsendes reservelæger, og der spurgtes om, hvor mange der kunde undværes. Korpset mente, at der maatte kunne undværes 4. Jeg svarede, at det kunde der ikke være tale om, men jeg ønskede at overveje, om det var muligt at omlægge tjenesten nogle steder, saa der mulig kunde spares noget, men det vilde korpset ikke gaa ind paa, men erklærede, at saa tog man 2. Den næste dag kaldtes jeg til korpset angaaende det samme spørgsmaal, og resultatet blev, at man bestemte at berøve sygehuset 4 reservelæger. Desuden tog man uden at sige det til sygehuset de 6 underlæger, som vi havde. Resultatet var, at vi den 1' november havde 10 reservelæger foruden to som fungerede som overlæger, til c. 800 syge, fordelte i sygehuset i Rigersgade med filialer i gymnastikskolen, i Ny kaserne og i Idrætshuset. Til et saadant antal patienter vilde Kommunehospitalet eller Rigshospitalet have haft c. 30 læger, hvoriblandt for hver afdeling 2 specielt uddannede. Foruden tjenesten paa sygeafdelingen, skulde vore reservelæger

være visitatorer, hvortil kommunens hospitaler har særlige læger.

Sundhedstilstanden holdt sig forbavsende god, og vejret holdt sig mildt men fugtigt indtil 29' oktober, da det blev storm og koldt. Vi havde forholdsvis god plads, men man begyndte at forberede sig paa vinteren, idet man begyndte at opstille kakkelovne i Ny kaserne. Det eneste sted, hvor vi havde vanskeligheder, var paa hudklinikken, hvor man kun vanskeligt kunde holde belægningen nede under 300. Man forsøgte at behandle en del af de ikke smittefarlige patienter ambulatorisk, men betingelsen herfor var naturligvis, at de mødte paa klinikken. Da de ikke gjorde det, anmodede man lægekorpsset om at indskærpe afdelingslægerne, at dette var nødvendigt, men det vilde korpsset ikke, da man ikke fandt, at der kunde være tale om ambulatorisk behandling, da mange af afdelingerne laa langt borte. Saa maatte man ophøre med den ambulatoriske behandling og indlægge alle.

I slutningen af november steg patienttallet til 928, men henimod jul tog det atter af, og juleaften havde vi kun 667 patienter, og den 27' december havde vi endog kun 627. Denne dag samlede vi saa mange som muligt i den øverste gymnastiksal til en koncert, som kammersangerinde frk. *Ida Møller*, frk. *Edwards* og operasangerne *Carl Madsen* og *Jørn Nielsen* glædede rekonvalescenterne med.

At det virkelig havde været en anstrængede tid fremgaar af, at antallet af patienter fra 1' august til aarets udgang havde været 7531 med 125,154 sygedage. Antallet af patienter med gonorrhoe havde i samme tidsrum været 394 med 14,786 sygedage, der efter sygehusets forslag kunde have været sparede! Vi havde efterhaanden faaet et betydeligt antal pladser, vi havde

faaet vænnet os til det forcerede arbejde, og vi fik en betydelig hjælp ved, at overlæge *C. T. Hansen* frivilligt ved siden af sin tjeneste som chef for sanitetsdepotet overtog sin gamle stilling som chef for hudklinikken.

Det nye aar begyndte livligt, idet der allerede i begyndelsen af januar 1915 optraadte en del influenza-tilfælde eller forkølelssygdomme. Medens der den 1' januar 1915 var 681 patienter, var tallet den 8' januar 834, og man maatte gøre 4 stuer i Idrætshuset, hver paa 12 senge, i stand til at modtage influenzapatienter, da Epidemihospitalet ikke kunde modtage flere. Men saa fik vi den 8' januar en overraskelse, for paa den dag var der indkaldelse af mandskab, og det resulterede i, at vi fik 101 flere patienter ind, end der udskreves, saa at tallet steg til 935. Man havde tænkt, at gymnastiksalene bedst kunde bruges til gonorrhoe-patienterne, men det mente klinikken ikke, da der blev smuglet spiritus ind gennem vinduerne mod Voldgade, og det var i højeste grad skadeligt for sygdommen. Til influenza kunde gymnastiksalene ikke bruges, da der kun var et par yderst slette luftklosetter, som kun kunde bruges i nødsfald. Vi havde ikke saa faa pladser ledige, men kun faa til alvorligere sygdomstilfælde.

Den 14' januar havde vi 1086 patienter, men den næste dag var der for kassationskommissionen fremstillet 152 mand, og af disse c. 90 fra sygehuset. Det hjalp noget, og antallet af patienter faldt noget, men situationen var dog ikke hyggelig, for vi havde maattet afgive en reservelæge til Saltholm, overlæge *Falbing* og hans ene reservelæge var syge, og overlæge *Hempel* havde ordre til ved siden af sin tjeneste paa sygehuset at passe garden, der skulde have rekruter. Der til kom, at der uden varsel evakueredes 10 mand til

os fra Helsingørs garnisonssygehus, og der kom ordre til, at vi skulde modtage patienter fra 3 batailloner, som ikke tidligere havde tyet til os. Patienttallet varierede lidt, naaede igen 4' februar 1086 og den følgende dag 1099, men saa begyndte det at gaa nedad, den 12' var der dog 1092.

Denne dag, den 12' februar, fik vi en forskrækkelse, idet der ikke blot i et telt optraadte et tilfælde af skarlagensfeber, men der viste sig paa engang 3 tilfælde deraf i Idrætshusets store sal! Selvfølgelig maatte man spærre af, men mærkelig nok og heldigvis kom der ikke flere tilfælde af denne smitsomme sygdom.

Den 13' februar inspicerede overgeneralen Idræts- huset. Han havde aabenbart troet, at der virkelig kunde være 600 patienter derude, men han blev naturligtvis hurtig paa det rene med, at sygehuset havde ret, og at der ikke kunde rummes mere end 300. Vi fik da tilladelse til at anskaffe 2 Fønixbarakker til Epidemihospitalet.

Belægningen gik lidt op og ned, saa vi i slutningen af maaneden havde 1000 patienter, men lidt ind i marts steg den igen og naaede den 16' marts det højeste tal, vi endnu havde haft, nemlig 1115. Samtidig fik vi et par af de paa hospitaler ikke sjældne kødforgiftninger, første gang drejede det sig om 300 tilfælde, anden gang om 200. Heldigvis var det ikke alvorligt, men trods indgaaende undersøgelser, lykkedes det ikke at finde aarsagen, bl. a. fandtes der ingen bacilbærere mellem køkkenpersonalet.

I hele resten af marts maaned var belægningen meget stor, men meget springende, varierende mellem 1134 den 19' marts og 895 den 31' marts. Der kunde godt være spring paa et hundrede stykker fra den ene dag til den anden, men tallene giver ikke noget tyde-

ligt billede af arbejdet, for det, at to dage efter hinanden har samme tal, siger kun, at der er kommet lige saa mange nye patienter ind som der er udskrevet.

I begyndelsen af april flyttedes marinens syge til det nye Marinehospital, men det var ikke blot ingen lettelse, men en betydelig forværrelse for sygehuset. Belægningen paa afdelingen gik nemlig kun ned fra 62 til c. 50, men sygehuset mistede derved en overlæge og en reservelæge. En mundtlig henvendelse til lægekorpset om i det mindste at faa en reservelæge mødte afslag, og der var saa ikke andet at gøre end at fordele arbejdet paa marinens tidligere sygeafdeling paa de andre læger. Forøvrigt skete der den forandring paa sygehuset, at overlæge *Heyerdahl* afløstes af overlæge *Schiødte* som chef for Epidemihospitalet.

Aaret gik i det hele taget roligt, da pladsforholdene var saa gode, at vi ikke havde særlige vanskeligheder ved at anbringe patienterne. I en henseende opnaede vi en stor forbedring, idet vi fik lov til at benytte redningskorpsets vogne til transport af syge til Epidemihospitalet, hvortil vi hidtil havde maattet hente patienterne i vore egne mildest talt antikverede sygevogne. Den gamle vogn, som var ret skrøbelig, blev trukket af en gammel hest og kørt af en gammel sammenfalden mand. Det gik i skridt eller et meget langsomt luntetrav, og af og til skal den være gaaet i staa. Der fortælles — men der fortælles jo saa meget — at den en dag lavede opløb ved hjørnet af Østergade og Købmagergade, hvor den gik i staa! Med saadan en vogn maatte vi hente patienter endogsaa fra lejrene flere mil fra byen — det tog tid! Vognen, hesten og kusken burde have været opbevaret paa Tøjhusmuseet, men det var der vist ingen, som tænkte paa!

Hvad der derimod ikke lettede os arbejdet var, at

det sygeplejerskekorps, som hærloven af 1909 uden lægekorpsets vidende havde oprettet, nu traadte i kraft, og ganske særligt generede det os, at vi maatte afgive den operationsstue, som var paa marinens tidligere afdeling, og som var den eneste, vi havde i reserve, hvis der skete noget paa kirurgisk afdelings operationsstue, til kontor for den ledende oversygeplejerske. Flere gange hændte det, at man kom slemt i knibe af denne grund, men det er ikke umagen værd at komme nærmere ind herpaa, for det varede ikke saa længe, før vi blev fritagne for at have en ledende sygeplejerske paa sygehuset.

Antallet af patienter i 1915 blev 15076 og antallet af sygedage 287,243.

I begyndelsen af 1916 blev det galt med pladsen, ikke saa meget fordi der var saa mange patienter, men fordi der paa Epidemihospitalet fandtes saa mange grupper af sygdomme, som maatte isoleres fra hverandre. Der fandtes paa engang følgende sygdomme repræsenterede: difteri, skarlagensfeber, mæslinger, faaresyge, rosen, cerebrosppinalmeningitis, tyfoid feber, influenza, angina og tuberkulose. Der var kun faa patienter med hver sygdom, men der var tillige en del til observation for alle disse sygdomme, og alt dette bevirkede, at det blev vanskeligt at skaffe plads til dem. Saa længe det var muligt, beholdt vi influenzapatienter derude, men midt i februar var det nødvendigt at lægge nogle influenzapatienter ind i Rigensgade, og følgen var øjeblikkelig spredt af sygdommen indenfor den slette bygning, hvor de syge laa altfor tæt og derfor smittede hverandre.

Den 2' marts havde vi 1127 patienter, og der var praktisk talt ingen plads, men der vandtes noget ved, at vi fik lov til at henvise difteri, hvoraf der kun var

et par syge, og skarlagensfeber, hvoraf der ingen var i øjeblikket, men hvortil der alligevel maatte holdes pladser ledige, til Blegdamshospitalet, og samtidig blev der indstillet om et par barakker til os. Ved armédagsbefalingen fik afdelingslægerne ordre til kun at indlægge saadanne, som absolut trængte til hospitalsbehandling.

Overlæge *C. T. Hansen*, der var blevet stabslæge, og overlæge *Stadfeldt*, afløstes af overlæge *Brønnum* paa hudklinikken og korpsslæge *Permin* i Idrætshuset, men forøvrigt gik det ret fredeligt, bortset fra en del infektioner paa den kirurgiske afdeling blandt operationspatienter, hvorfor vi i høj grad savnede marinens operationsstue, men i løbet af sommeren gik patienttallet endog ned til lidt under 600, og det lykkedes derfor at faa desinficeret og gjort i stand i alle sygestuer.

Antallet af patienter i 1916 blev 14,834 og antallet af sygedag blev 303,043.

I januar 1917 maatte sygehuset atter tage spørgsmaalet op om antallet af reservelæger. Vi havde nogle gange faaet bebrejdelser fordi journalerne ikke var saa udførlige, som det var fundet ønskeligt. Jeg sendte en større indstilling til korpset, hvori jeg gjorde rede for, at vi kun havde halvt saa mange læger som Kommunehospitalet, men vi havde haft 50 % større belægning, og selv om der var forholdsvis mange lette tilfælde mellem vore syge, saa skulde der dog skrives journal over alle. En af reservelægerne, der nu er overlæge paa et stort hospital, havde i løbet af det halve aar, han var indkaldt, skrevet 1000 journaler paa den medicinske afdeling, og en anden reservelæge, der ligeledes nu er overlæge paa et stort hospital, gjorde opmærksom paa, at i det halve aar, han var indkaldt til tjeneste paa kirurgisk afdeling, gjordes der

lige saa mange operationer for akut blindtarmsbetændelse som i et helt aar paa prof. *Rovsings* afdeling paa Rigshospitalet og dobbelt saa mange som paa prof. *Schaldemoses*. Sygehuset konkluderede i, at man maatte have mindst 7 faste reservelæger og 10 indkaldte, og det blev da ogsaa lovet os.

Paa dette tidspunkt fik sygehuset endelig gennemført et lille forslag, som man havde fremsat allerede 1911. Lægekorpsset fik hver maaned en bunke lister, som voldte sygehuset meget besvær, og som ikke kunde være af synderlig nytte for korpsset, og navnlig maatte der hver maaned udarbejdes fortegnelse over hver enkelt mand, ordnet efter hans afdeling med angivelse af kompagni, nr., indlæggelsesdato, udskrivningsdato og sygdom. Lægekorpsset kunde ved hjælp af disse lister finde lidt om hver mand, som der maatte komme forespørgsel om, men disse oplysninger kunde aldrig være udtømmende, og det vilde derfor altid være nødvendigt tillige at spørge sygehuset, og saa kunde man lige saa let spørge sygehuset om alt, hvad man vilde vide. Da der nu kom bestemmelser om, at der skulde spares paa papir, gentog sygehuset sit forslag, og det blev gennemført. Men betød det virkelig noget? Ja, i stedet for, at der hver maaned maatte indsendes 40 ark papir, slap man med c. 1½ ark! Lange fredspærioder fører altid med sig, at man forfalder til at lave uendelige statistiske opgørelser, som kan være ganske interessante, men i mange tilfælde ikke er nødvendige og fordrer uforholdsmæssig meget arbejde og uforholdsmæssig store udgifter.

Antallet af patienter var ret stort, saaledes at vi endnu i slutningen af marts i gennemsnit havde faaet 50 patienter om dagen, og 16' april laa der paa sygehuset 1118 syge. Paa dette tidspunkt stiftede vi be-

kendtskab med den første af de ondartede epidemier, som voldte os stort besvær og mange sorger. Det var en meningokokepidemi, der begyndte paa fregatten »Fyn«, men efterhaanden bredte sig. Dels saa vi mange tilfælde af hjerne-rygmarvsbetændelse, dels optraadte infektionen som meningokoksepsis, som navnlig viste sig ved blødninger i huden. Hjerne-rygmarvsbetændelse er en overordentlig alvorlig sygdom, der kræver et uhyre arbejde baade for læger og sygeplejersker og svære lidelser for de syge. Der døde i aarets Løb 28 mand af meningokokinfektion, men tillige døde der ualmindelig mange af tuberkuløs hjernebetændelse, nemlig 8. I 1918 døde der yderligere 23 af meningokokinfektion og 2 af tuberkuløs meningitis. Denne sygdom tog meget stærkt baade paa læger og sygeplejersker, som blev meget deprimerede af sygdommens uhyggelige forløb og de mange dødsfald. Det arbejde, som overlæge *Schiødte* og hans sygeplejersker udførte, var virkelig beundringsværdigt. Da der i sommerens løb blev lidt mere ro paa sygehuset blev det nødvendigt at indstille, at der bevilgedes overlægerne 4 ugers sommerferie, da de alle var overanstrengte. Dette bevilgedes ogsaa.

I løbet af efteraaret var der atter en journal, som lægekorpset ikke var fornøjet med, og denne gang bevirkede det, at man fik ansat en fast reservelæge med speciel kirurgisk uddannelse, uafhængig af indkaldelser og hjemsendelser, paa kirurgisk service, saaledes at man i overlægens forfald havde en uddannet kirurg til at afløse ham —det var et stort fremskridt, men burde have været gennemført for mange, mange aar siden.

En lille afveksling fik vi i julen. En del tyske fangne officerer, som havde været i fangenskab i Rusland og

var paa vej til lejren ved Hald, kom til København juleaftens dag, og da statsbanerne paa grund af jule-travlheden ikke ønskede at befordre dem videre, fik sygehuset ordre til at modtage dem. Paa grund af jule-tiden havde vi forholdsvis god plads, og det lykkedes at rydde to barakker paa Epidemihospitalet, hvor de kunde indkvarteres. Der var 7 tyske og 18 østrigske officerer, og de var ved ankomsten meget trætte og tavse. Det hjalp lidt, da de kom ud paa hospitalet, fik bad og kom til at hvile, men selv juletræet om aftenen lavede dem ikke rigtig op. Man kunde tale med dem, og enkelte af dem kunde fortælle lidt, men det gik trægt. Den næste aften samlede vi dem i den ene pavillon i en af de store stuer, og saa sang min datter, *Edith*, for dem dels danske, dels tyske sange, og det var ganske forbløffende at se, hvor de levede op, humøret blev bedre og bedre, og der kom en glad stemning over dem alle. De havde en foxterrier med, som havde fulgt dem fra Rusland, og man fortalte strax, at den ikke kunde taale musik, men strax vilde give sig til at hyle. Den blev derfor lukket ude, men da en eller anden gik gennem døren, slap den med ind. Til dens herrers store forbavselse satte den sig ved deres fødder og saa ganske stille paa sangerinden. Officererne blev i 8 dage hos os, og stemningen var hele tiden ud-mærket, de fik lov at komme et par ture rundt i byen, og de var os i høj grad taknemmelige og sendte blomster og fotografi til min datter. Den 30' december fortsatte de Rejsen til Hald.

I løbet af aaret indlagdes 14,395 syge, og antallet af sygedage blev 329,584.

1918 indledes med et kraftigt angreb paa sygehuset i et dagblad — mærkelig nok den eneste gang vi blev angrebne. — Det drejede sig navnlig om bespis-

ningen, men skylden var ikke sygehusets men rationeringens. Da det hurtigt blev godtgjort, at klagen var uberettiget, gjorde jeg mig ikke videre anstrengelse for at finde, hvem der havde skrevet den. Imidlertid gjorde det indtryk af, at en sygepasser var mesteren, og da vi kort efter skulde afgive sygepassere til søforterne, var han mellem dem, der kom til Saltholmsflakfortet — der kom ikke flere artikler!

I januar maaned strømmede patienterne ind navnlig under diagnosen influenza, saa vi i slutningen af maaneden var naaet op paa 1236 syge. Vi fik samtidig nogle vanskeligheder med Ny kaserne, hvor man vilde indrette vaabenkamre, men det gik dog i orden igen. Vi kom dog saa vidt, at vi maatte rede senge paa tilskuergallerierne i Idrætshusets store sal, saa at der i denne ene sal laa 190 patienter.

I foraaet gik patienttallet noget ned, men saa fik vi i sommeren den første store influenzaepidemi, og hvad det vil sige med hensyn til patienttallet vil fremgaa af, at medens antallet af syge paa hospitalerne den 9' Juli var 782, var det den 16' juli 1006 og kulminerede den 26' juli med ikke mindre end 1406, hvorpaa tallet hurtigt faldt, saa det den 3' august kun var 1078.

Da det naturligvis hurtigt begyndte at knibe med plads, havde jeg en konference med generallægen, og jeg foreslog da at tage en af lejrene til influenzalasarret for alle dem, der var indkvarterede nord og vest for byen og lade resten komme til Garnisonssygehuset — men som sædvanlig faldt mine forslag ikke i god jord, det blev straks afvist, men i stedet for blev det meddelt mig, at vi skulde have Sølvgadens kasernes østfløj eller rettere voldfløjens østlige fløj. Noget værre valg kunde man vanskelig træffe! Der fandtes i hele bygningen kun et lille daarligt etagekloset — ikke W. C.

— ingen tekøkkener, der var ikke til at gøre rent, sengetøjet for en del daarligt. Man tænke sig, hvad det vilde sige at lægge influenzapatienter med høj feber her, og hvad det vilde sige for personalet. Alle patienter maatte bruge bækkener, da der ikke var klosetter, og disse maatte tømmes i latrinerne paa den anden side gaarden i Ny kasernes kælderetage. Antallet af influenzapatienter naaede op til 620.

Det blev en frygtelig tid, bl. a. fordi personalet slet ikke forslog. Overlæge *Brønnum* maatte ved siden af sin tjeneste som chef for den store hudklinik overtage afdelingen i voldfløjen. For at skaffe ham en reserve-læge, maatte man tage en fra Idrætshuset, hvor der saa kun var 2 til c. 200 patienter. Saa at sige alle vore reservelæger blev syge, men de fleste var dog kun hjemme enkelte dage, for de gjorde alt hvad de formaaede for at yde deres hjælp. Paa den medicinske afdeling, hvor de alvorligst angrebne blev anbragte, var lægerne meget betagne af situationen, og de havde det bestemte indtryk, at hvis en mand, der laa paa afdelingen, fik lungebetændelse, kom han sig i reglen, men fik han lungebetændelse, medens han laa paa vore improviserede sygeafdelinger i kasernerne eller teltene, var han næsten ikke til at redde. Lægerne og sygeplejerskerne var deprimerede og lige ved at styrte. Sygdommen var i høj grad uhyggelig, den ene efter den anden kom ind i halvkvalt tilstand, man kunde strax se paa adskillige, at de var dødsdømte, og man havde aldrig set en saadan dødelighed før. Disse ganske unge stærke mennesker bukkede under den ene efter den anden. Heldigvis var der ikke epidemi i byen, og det blev derfor muligt at faa en del private sygeplejersker engagerede. Af disse døde 2 uddannede sygeplejersker og en nattevagt.

Jeg henledte lægekorpsets opmærksomhed paa de ubenyttede barakker i Horserødlejren, og det lykkedes virkelig at faa 8 af dem, som blev opstillede paa byggepladsen ved det under opførelse værende nye sygehus, og selv om vi ikke fik nytte af dem denne gang, blev de os til stor hjælp i de følgende epidemier. Endvidere foreslog jeg at indstille undervisningen paa underlægeskolen og lade os faa underlægerne til hjælp, og det gik man ogsaa ind paa.

Som omtalt hørte epidemien op omtrent lige saa hurtigt, som den havde udviklet sig, men i mange maaneder laa en mængde meget alvorligt syge, der fordrede stor pleje.

I denne omgang døde der 30 mand og 3 sygeplejersker, og næppe var det værste overstaaet, saa kom der igen meningitistilfælde, og de 7 første døde alle i løbet af et eller to døgn. Det kneb at holde humøret, for det er ualmindelig drøjt at staa hjælpeløs og se den ene unge, raske, stærke mand efter den anden bukke under.

Vi fik nu lidt mere ro, men i slutningen af september brød influenzaepidemien atter ud, men denne gang steg tallet af syge ikke saa stærkt, der var ikke over 442 influenzapatienter paa en dag, men denne epidemi var lige saa alvorlig eller alvorligere end den forrige, og navnlig fordi den samtidig rasede i byen, og det derfor var umuligt at skaffe private sygeplejersker til hjælp. Ialt døde der af influenza i løbet af aaret 110 militære og en engelsk krigsfange, men desuden 5 sygeplejersker, der havde været beskæftiget paa sygehuset.

Henimod slutningen af aaret aftog patienttallet betydeligt, og vi bestemte, da vaabenstilstanden var sluttet, at søge at rømme Idrætshuset, da krigsfange-

komitéen ønskede at overtage det til krigsfangerne, hvilket dog ikke skete. Lidt før jul lykkedes det at lukke alle vore extra lokaler paa Sølvgadens kasernes grund og lukke laagen dertil.

Antallet af indlagte patienter i 1918 blev 14,047 med 333,239 sygedage.

Den 4. november 1918 havde sygehuset 100 aars jubilæum. Det havde været meningen at højtidelig holde det ved en lille fest paa sygehuset, men influenzaepidemien hindrede det. Det hele blev til at generallægen kom ind paa sygehuset og overbragte dekorationer til overlæge *Stadfeldt* og overintendant *Nath*, samt til to servicesergenter, saaledes som jeg havde indstillet. Derimod havde man ikke taget hensyn til min indstilling om at tildele en af oversygeplejerskerne fortjenstmedaillen — sygeplejerskerne havde saamænd ærligt fortjent det — om generallægen havde fortjent det kommandørkors, han fik i anledning af sygehusets jubilæum, er et andet spørgsmaal, os forekom det, at han havde voldt os mere besvær end gavn. I Anledning af jubilæet havde jeg skrevet min bog: *Københavns garnisonssygehus 1818—1918*. Det havde været et meget stort og besværligt arbejde, for jeg var saa optaget, at jeg kun havde tid sent paa aftenen. Jeg skulde jo passe mit arbejde som næstformand i sundhedsstyrelsen, som læge ved blindeinstituttet, min sygehustjeneste, der naturligvis var enorm, og min private praxis. Jeg fik det ordnet paa den maade med krigsministeriets arkiv, at jeg fik sygehusets arkivsager udlaant til sygehuset, og der sad jeg saa om aftenen ofte til langt ud paa natten for at samle materialet. Det lykkedes mig virkelig at blive færdig i rette tid, og den bog har jeg haft megen fornøjelse af.

Den 31' december 1918 fandt der endnu et jubilæum

sted paa sygehuset men det blev heldigvis ikke opdaget. Den dag havde jeg i 25 aar været i chefstillinger ved sygehuset.

I slutningen af 1918 og begyndelsen af 1919 talte vi inventaret op i vore midlertidige lokaler og gjorde os klare til aflevering. Skønt der var mange patienter, haabede vi dog paa lidt hvile, som var i høj grad paa-krævet, men det skulde vi dog ikke opnaa endnu. Lidt ind i december kom der enkelte krigsfanger ind, men det var ikke af større betydning. De influenzapatienter, der kom til landet mellem krigsfangerne, indlagdes paa Øresundshospitalet, men fra hospitalsdirektørens side protesteredes med rette herimod, idet man hævdede, at det ikke kunde være kommunens sag men maatte være statens at tage sig af krigsfangerne, at tallet paa Øresundshospitalet var naaet over 100, at man der klagede over at have faaet 20—30 ind om dagen, hvorfor hospitalet havde forlangt 2 læger til, og hvorfor sygeplejerskerne var overanstrengte og hospitalets rammer sprængtes. Magistraten sendte denne klage til sundhedsstyrelsen og anmodede denne om at fremsende den til justitsministeriet. Samtidig havde man protesteret overfor komitéen, og denne henvendte sig telefonisk til sygehuset og spurgte, om vi kunde modtage de ankommende — der ventedes netop transporter. Jeg svarede naturligvis strax ja og gav ordre til at genaabne de lukkede lokaler, men kun med stort besvær lykkedes det at modtage de tildels meget syge krigsfanger, hvoraf der den første dag, den 13' januar, indkom ikke mindre end 78! Det lykkedes dog at skaffe plads og pleje til alle, der indlagdes, men det var en haard og anstrengende tjeneste, der ikke gjordes lettere ved sprogforvirringen.

Af krigsfanger indkom der ialt 385, hvoraf 84 Eng-

lændere med 7 døde, 190 Franskmænd med 19 døde, 45 Belgiere med 2 døde, 65 Italienerne med 8 døde og 1 Portugiser.

Antallet af patienter i aarets 3 første maaneder var 1934 med 48,790 sygedage.

Ser man tilbage paa hele krigstiden, saa viser det sig, at der i løbet af 4 $\frac{3}{4}$ aar ialt var indlagt 67,852 patienter med 1.427.053 sygedage. Disse tal vil sige, at vi havde lige saa mange indlagte som Kommnehospitalet, Blegdamshospitalet og Øresundshospitalet tilsammen. At det ikke var saa helt ubetydelige tilfælde fremgaar af, at hver mand i gennemsnit har ligget 21 dage eller 3 uger paa sygehuset.

Men foruden de indlagte er et stort antal behandlet ambulatorisk paa sygehusets kliniker, nemlig: paa øre-kliniken 13,514, paa øjenklinikken 9,547, paa hudklinikken 8,805, paa tandklinikken 18,877, paa massageklinikken 4,143, eller ialt 54,886. Dertil kommer yderligere nogle behandlede paa Røntgenafdelingen og adskillige paa skadestuen. I det hele er der paa sygehuset under krigen behandlet mindst 122,738 personer.

Antallet af dødsfald var 417. Af disse døde 61 af meningitis eller meningokoksepsis, 143 af influenza, men mellem de 38 dødsfald af lungebetændelse og de 25 af empyem skjuler sig rimeligvis nogle influenzadødsfald. Endvidere døde der af influenza 5 sygeplejersker og 1 læge som var smittede i deres gerning paa sygehuset, men døde udenfor. Den værste epidemi, der tidligere nogensinde har hersket paa sygehuset, var kole-raen i 1853, men af den døde kun 88 paa hospitalet.

Det kan ikke nægtes, at det var en kolossal virksomhed, der blev udfoldet paa sygehuset i krigsaarene, og naar det overhovedet lykkedes at komme igennem, skyldes det først og fremmest det udmærkede perso-

nales opofrelse, flid og udholdenhed, som virkelig var beundringsværdig. Det gælder alle, administration, apoteker, økonom og alle andre funktionærer, men frem for alt lægerne og sygeplejerskerne — det var ligefrem vidunderligt, hvad de præsterede, aldrig gav de fortabt, aldrig mødte man et uvilligt ord, altid var man sikker paa usvigeligt samarbejde. Der maatte ofte paalægges svære byrder, men aldrig mindes jeg modstand, kun en eneste gang traf jeg en sygeplejerske, som vægrede sig ved en tjeneste, som i virkeligheden var frivillig, og hun havde vistnok sine gode grunde, træt og udaset som hun var, men en anden var strax parat! De havde ærligt allesammen fortjent en særlig paaskønnelse. Aldrig vilde jeg ønske mig et bedre personale.

Havde lægekorpsset fulgt mit raad at hjemsende gonorrhoeopatienter, havde man sparet en stor mængde pladser, da antallet af den slags patienter blev 3564 med 126,913 sygedage. Sættes hver sygedag til 5 kr., hvilket sikkert er meget lavt regnet, vilde der have været sparet over $\frac{1}{2}$ million kr.!

Havde man endvidere taget imod Rigshospitalets tilbud, vilde der have været vundet ganske enormt, og havde endelig lægekorpsset fremmet mine forslag om et nyt sygehus, havde vi rimeligvis haft et saadant til hjælp under en stor del af krigen, og det havde ikke været nødvendigt at benytte saa mange elendige lokaler, som vi blev nødt til. Det er let nok at være bagklog, siger man, men dette er ikke at være bagklog, for forslagene var alle stillede i god tid, men de blev forkastede. Hvad man derimod aldrig vil kunne afgøre, er hvor mange menneskeliv der kunde have været sparet, hvis disse forslag var blevet gennemført!

Det mærkeligste var, at medens sygehuset altid

mødte forstaaelse, naar det havde med kommandanten, overgeneralen eller ministeriet at gøre, mødte det altid vanskeligheder og oftest modstand fra lægekorpsets side, hvor man skulde tro, at man maatte have mødt fuld forstaaelse og støtte! Naa, trods denne modstand gik det alligevel og maaske endogsaa bedre, fordi denne modstand æggede til større iver og bevirkede, at sygehuset afgjorde saa meget som muligt paa egen haand!

Af alt dette fremgaar, at der var travlt paa sygehuset i alle disse aar, men sygehuschefen og lægerne havde meget mere at gøre, og navnlig tog kassationerne en meget stor tid for os. Det vil man forstaa, naar man betænker, at der i de 4½ aar for kassationskommissioner i København fremstilledes ikke mindre end 12,728 mand, af hvilke 10,665 kasseredes, medens 2063 afvistes. Havde det været under krigsforhold, vilde det have været ganske urimeligt at kassere saa mange, for en stor mængde af dem kunde udmærket bruges, f. ex. blev alle de mange, der havde ar efter operation for blindtarmsbetændelse kasserede, og det lykkedes ikke at faa denne bestemmelse ændret. Hvor kuriøs den var, fik vi et udmærket eksempel paa. En ung løjtnant, som havde haft anfald af blindtarmsbetændelse, fik lyst til at gaa til Belgien for at komme til Kongo, men da man her hørte, at han havde haft blindtarmsbetændelse, nægtede man at antage ham, før han var opereret. Saa lod han sig operere og kom til Kongo, hvor han deltog i krigen. Da han saa engang var hjemme med orlov, vilde man indkalde ham her, men saa lod han sig fremstille for kassationskommission, blev kasseret og rejste til Kongo igen til krigstjeneste!

I Mark Twains morsomme »Et møde med en inter-

viewer« fortæller han, at hans broder var begravet, men der var noget mystisk ved det.

»Spørgsmaal: Ja, jeg har aldrig hørt noget lignende. Der var en, der var død. Der var en, der blev begravet. Hvori laa saa det mystiske?

Svar: Ah, ja det er netop det! Det er just knuden! Ser De, vi var tvillinger — den afdøde og jeg — og vi blev blandet sammen i badekarret, da vi kun var to uger gamle, og en af os druknede. Men vi vidste ikke, hvem af os det var. Nogle mente, det var Bill. Nogle mener det var mig.

Sp.: Ja, det er mærkværdigt. Hvad mener De?

Sv.: Gud ved! Jeg vilde give alverden for at vide det. Dette højtidelige, dette frygtelige mysterium har formørket hele mit liv. Men jeg vil fortælle Dem en hemmelighed nu, som jeg aldrig før har aabenbaret for nogen levende sjæl. En af os havde et ejendommeligt mærke, — en stor moderplet bag paa den venstre haand; det var mig. *Det barn var det, som druknede.*

Sp.: Meget vel, saa indser jeg ikke, at der er noget somhelst mystisk ved det hele.

Sv.: Ikke? Det gør jeg. I hvert tilfælde indser jeg ikke, hvor de alle kunde gaa hen og gøre saadan en bummert og begrave det gale barn.«

Saaledes fortæller Mark Twain i sin kaade historie, men vi oplevede noget lignende ved en kassationskommission i oktober 1914. En mand var fremstillet, og som sædvanlig spurgte jeg om hans navn og fødselsdag. Han opgav at være født den 6', medens stamlisten sagde den 7'. Han sagde, at fejlen var i kirkebogen, og jeg sagde i spøg, at kirkebogen ikke kunde tage fejl, men saa fortalte han, at han var tvilling, og at hans broder var død, men dette var i kirkebogen skrevet

for den gale. Som følge deraf mødte den døde til kassation, medens den levende slet ikke var bleven soldat!

Som sagt kassationskommissionerne gav os meget arbejde, og det blev nødvendigt at simplificere arbejdet saa meget som muligt. Jeg forlangte derfor, at alle, der ikke havde ganske oplagte mangler, skulde før fremstillingen indlægges til observation paa sygehuset, og vor specialists dom blev derfor den afgørende. Da jeg 30/4 1920 overværede den sidste kassationskommission, begyndte jeg efter aftale med formanden, oberst *Teisen*, at fortælle lidt om, hvorledes kassationskommissionerne saa ud for 30 Aar siden. Dengang præsiderede kommandanten i uniform med ordener, medens der paa en række stole i enden af salen sad en mængde unge officerer i meldingsdragt. De mødte for at fremstille mandskabet, men de havde i virkeligheden intet andet at gøre end at notere, hvad der bestemtes om de folk, de mødte med, og saa melde det til deres afdeling, naar de kom tilbage. Efterhaanden som de var færdige, gik de. Om bordet sad lægerne i de mest forskelligartede civile paaklædninger, og først i 1895 begyndte man at paalægge lægerne at møde i uniform. De der skulde bedømmes fremstilledes alle fuldkomment afklædte, selv om de fremstilledes for en øjensygdom. Naar det drejede sig om lunge- eller hjertesygdomme, var der altid en del af lægerne, der vilde høre paa den fremstillede, som om det var muligt at høre noget, naar i den anden ende af salen »dengang Norrie som nu Hempel« sad og snakkede. Da saa klinikerne var oprettede, fandt man ikke paa i salen at undersøge øjne eller øre, og da jeg havde faaet indført, at der var medicinsk og kirurgisk afdeling, blev det ogsaa disse specialister, der blev de afgørende, og undersøgelsen i salen hørte op.

Kun i enkelte tilfælde blev der undersøgt i salen, og det var navnlig, hvor det drejede sig om simulation, naar servicechefen ikke følte sig sikker. Simulation var noget, man tidt nok var ude for, men i reglen var det ikke svært at klare, og som oftest sendtes manden ganske rolig til tjeneste ved sin afdeling, men engang imellem kunde det være meget svært, og man gik saa den sikre vej at lade, som om man troede manden. Oftest blev han hjemsendt som for tiden utjenstdygtig. Derved skete der ham ikke direkte nogen skade, men han skulde ganske vist ind i tjenesten igen, og det smagte ikke helt godt. De brutale midler, som man kendte i gamle dage, tænkte man ikke paa at anvende. Jeg har i et par afhandlinger fortalt adskillige tilfælde fra øjenklinikken, og jeg skal her kun fortælle en historie fra gamle dage før min tid, der viser, hvorledes man dengang tog anderledes haardhændet paa folkene, efter vore begreber paa en ganske utilladelig maade. Jeg har glemt overlægens navn, men det gør ikke det mindste, for der er ikke grund til at lade det gaa ud over ham, det er tidsbilledet jeg vil have frem.

En mand fremstilles, fordi han halter. Han kan daarligt gaa, og ved undersøgelser paa sygehus paa alle mulige maader — man havde ikke Røntgenbilleder dengang — fandtes intetsomhelst. Han var observeret i sin fritid, og saa haltede han ikke, men saa snart man kom i nærheden af ham, haltede han voldsomt, og det havde ikke været muligt at gribe ham. Ved kassationskommissionen undersøgtes han paa alle maader, men det lykkedes ikke at finde noget abnormt, men videre kom man ikke. Saa bad den ene overlæge om tilladelse til at gøre et forsøg. Han bad om noget halm og en balle vand. Han lod ballen sætte i den anden ende af salen, lod korporalen binde hal-

men om mandens syge ben, og saa rejste han sig, gik hen til manden, tog en svovlstik, strøg den paa sine buxer, som man gjorde dengang, og sagde: ser Du, nu stikker jeg ild paa halmen, — derhenne staar en balle vand! — I en større hastighed løb manden hen til ballen og stak benet i den! — Metoden var utilladelig! Sæt manden var blevet staaende og havde faaet svære brandsaar! Godt, at den slags ikke mere kan tænkes, og heldigvis er saadanne metoder heller ikke nødvendige!

Ved denne sidste kassationskommission takkede jeg lægerne for godt samarbejde, og oberst *Teisen* takkede mig og sagde, at mit gode humør havde bevirket, at kassationskommissionerne ikke havde været en kedelig pligtjeneste, men en fornøjelig ting!! Det var nu ogsaa lidt meget sagt, men det har ofte forbavset mig at træffe folk, som med stor glæde fortæller mig, at de kender mig fra kassationskommissioner, hvor jeg har behandlet dem. Endnu i den sidste tid (august 1931) kom konduktøren i en sporgvogn hen til mig og spurgte, om det ikke var mig, der havde været med til at kassere ham, og vi fik en lang passiar!

Den 6' maj 1920 fyldte jeg 65 aar, aldersgrænsen, den sidste dag i min militære tjeneste — og samtidig fejrede min hustru og jeg vor 35 aars bryllupsdag. Alerede om morgenen kom der store pragtfulde blomster fra sygehuset, og jeg gik derop som sædvanlig. Jeg havde samlet hele personalet, takkede dem alle og hver enkelt personlig for det gode samarbejde, og min efterfølger, *Stadfeldt*, bragte mig en smuk tak. Da jeg derpaa kom over i mit kontor, kom først overlægerne og de andre embedsmænd og bragte mig en pragtfuld cigarkasse af sølv med deres facsimiler graveret inde i laaget. Derpaa kom sygeplejerskerne med en mængde

sølvting: blækhus, pennebakke, indretning til at stille fyldepen i, blæksuger, lineal (af træ med sølvplade) og papirkniv alt med inskription og hertil føjede kontorpersonalet et penneskaft alt i svært sølv. Min kone og mine børn supplerede med tændstiketui og askebæger efter samme tegning. Fra reservelægerne kom en stor blomst og fra underofficererne et stort krystalglas med blomster. Det var ganske overdaadigt. Om aftenen samlede jeg de af sygehusets funktionærer, der havde tid og lyst — overlægerne tog deres hustruer med, og vi var c. 70 mennesker i vort hjem. Det var for mig en uforglemmelig dag, for jeg følte, at man holdt af mig paa sygehuset, og at man ønskede at udtrykke sin tak til mig for samarbejdet.

Ogsaa paa anden maade blev jeg hædret, idet der tildeles mig kommandørkorset. Udnævnelsen er dateret den 5' maj, men jeg fik ikke noget at vide derom før flere dage efter min afskedigelse, da jeg læste derom i Kundgørelse for hæren. I anledning af sygehusets jubilæum i 1918 havde jeg faaet Nordstjerneordenens kommandørkors og som tak for behandlingen af de franske hjemvendende krigsfanger fik jeg den meget sjældne medaille d'honneur des epidemies i guld.

Saaledes sluttede min militære tjeneste, og jeg har den tilfredsstillelse, at det ogsaa paa dette punkt lykkedes mig at udrette lidt. Først og fremmest fik jeg indrettet en medicinsk og en kirurgisk service paa sygehuset, dernæst fik jeg trumfet igennem, at der blev faste overlæger ved sygehuset, saaledes at virkelig dygtige mænd bliver der i en lang aarrække, saa der ikke skal skiftes hvert tredie aar. Endvidere fik sygehuset en uddannet kirurg som fast reservelæge. Ogsaa for sygeplejerskerne lykkedes det mig at skaffe væsentlige forbedringer. Alt dette var saa saare naturligt, saa

der ikke havde været grund til at nævne det, men det kostede virkelig alt en ret stærk kamp, for lægekorpset satte sig kraftigt imod alle disse forslag, men maatte lidt efter lidt give efter. Derimod lykkedes det mig ikke at skaffe et nyt sygehus.

Jeg har slet ikke talt om, at jeg under mobilisering skulde være chef for lasaretkommandoen, og skønt ogsaa denne opgave gav mig meget arbejde, skal jeg ikke gaa meget ind paa den. Da jeg 1911 blev stabslæge og designeret til under mobilisering at være chef for lasaretkommandoen, var det kun med nød og næppe, at jeg fik lov til ganske flygtigt at se planerne til de lasaretter, der skulde oprettes. Jeg bad om at maatte tiltræde den kommission, som forberedte disse planer, men det blev afslaaet. Nogen tid efter kom der imidlertid nye mobiliseringsbestemmelser, og i dem stod, at hvis sikringsstyrken blev indkaldt, skulde lægekorpset indkalde til gymnastikskolens gymnastiksale, og saa snart mandskabet var mødt, skulde lokalerne afgives til sygehuset til sygelokaler. Men der stod tillige, at naar der skulde mobiliseres skulde ganske det samme ske. Jeg gjorde da korpset opmærksom paa, at dette ikke lod sig gøre, hvis sikringsstyrken først var indkaldt, for naar først lokalerne var taget i brug til syge, kunde de ikke anvendes ved en indkaldelse.

Saa fik jeg lov til at komme med i udvalget og til at gennemse planerne. Der fandtes udmærkede lister over, hvad der skulde findes af personel og materiel til hvert lasaret, og der fandtes detaillerede planer for indretningen af en mængde bygninger, men da jeg senere fik fat i planerne til nærmere gennemgang, saa jeg snart, at det meste af dette vidtløftige arbejde var spildt. For det første var bygningerne uheldigt valgt, for det andet kan man ikke aar i forvejen bestemme,

hvorledes de enkelte lokaler i et hus skal benyttes, for i tidernes løb kan mange af lokalerne være forandrede, men desuden maa det være den læge, der skal være chef, der maa indrette lasarettet og disponere over de enkelte lokalers anvendelse. Dertil kom, at man fik det indtryk, at de der havde udarbejdet planerne rimeligvis ikke var vant til at arbejde med tegninger, for der var adskillige steder meget upraktiske ting, som man aabenbart ikke havde tænkt paa eller overset. Jeg husker saaledes, at et sted skulde korporalerne gaa gennem sygeplejerskernes soveværelse for at komme til deres eget.

Der blev straks givet mig den opgave at indrette Koncertpalæet til lasaret. Jeg svarede øjeblikkelig, at det slet ikke kunde bruges. Der svaredes, at det var bestemt dertil, at der var en dejlig stor sal og man kunde ikke indse, hvorfor det ikke skulde kunne bruges. Jeg svarede, at den store sal ikke kunde bruges, fordi der ikke var dagslys, selv ved generalprøver om formiddagen var det nødvendigt at tænde lys og udenfor i korridorerne var der helt mørkt. Formanden i udvalget vilde ikke tro derpaa, hvorfor vi gik derud sammen og kom netop til en koncertprøve. Da vi gik gennem en af gangene maatte han bede mig lede ham, da han var natteblind! Saa slap vi for den bygning — og jeg fik ikke flere opgaver!

Da saa sikringsstyrken var indkaldt, fik jeg planerne, og jeg fandt snart, at man havde valgt meget uheldige bygninger, saaledes først og fremmest hoteller, som har de fordele, at de har gode køkkener, gode bade og W. C., men mange andre ulemper, først og fremmest, at der kun er smaa værelser, der fordrer en meget stor mængde sygeplejersker, at det ikke er muligt for rekonvalescenter at komme i luften, at det

tager meget lang tid at gøre værelserne istand, da der er tæpper paa gulvene og disse derfor i reglen er fulde af revner med snavs i, og rengøring og istandsættelse heraf tager meget lang tid. I alle tidligere krige har man derfor ogsaa saa vidt muligt forkastet hoteller. Blandt skolerne havde man valgt en type med lutter store stuer — og saa var det ikke muligt at faa lavet sygeplejerskeværelser, W. C. eller køkkener, og desuden manglede der køkkener og naturligvis ordentlige vadskerum. Jeg satte mig derfor strax i forbindelse med min morbroder, stadsarkitekt *Wright*, og fik fra ham planer over alle skoler og fandt snart, at der var andre typer, som ganske anderledes egnede sig til larsaret. Jeg lagde da mine egne planer og bestemte, at jeg, hvis der skulde mobiliseres, vilde gaa til kommandanten og forlange diktatorisk myndighed.

Men jeg fik ikke rol Der blev flere gange spurgt om, hvorledes det gik med de endelige planer, og jeg blev tilsidst nødt til at svare, men det kom jeg forholdsvis let fra, for jeg havde snart opdaget, at der vel var fortrinlige lister over, hvad man havde brug for, men der var ingen, som havde tænkt paa at sørge for, at tingene var der!

Da lægekorpsset derfor i november 1915 endelig vilde have svar, skrev jeg, at jeg ikke havde faaet anvisning paa, hvorfra jeg vilde faa det personale, som skulde bruges. Der manglede 30—35 servicechefer, 100—110 reservelæger, 60 korporaler, som skulde gøre tjeneste som servicesergenter, 600 sygepassere, selv om man fik 60 overplejersker og 750 sygeplejersker. Endvidere manglede 14 sergenter og 90 underkorporaler af forplejningskorpsset samt 450 arbejdssoldater! — Alt hvad lægekorpsset kunde stille til min raadighed var 22 ældre læger, som for mange aar siden havde stillet sig til

raadighed, og hvoraf vistnok ingen havde ledet en sygeafdeling. Da man derpaa i februar 1916 ønskede flere oplysninger, svarede, at man nu kun manglede c. 13 servicechefer, men desuden det samme som sidst, men saa føjede jeg til, at der af sanitetsmateriel manglede instrumentborde, sprøjter, arterieklemmer, saarhager og masser af andre ting, men af sygehusmateriel manglede saa at sige alt, nemlig: 7600 senge, 15,660 madrasser eller madrasvaar, 7800 hovedpøller, 13,381 tæpper, 25,988 lagener, 12,755 haandklæder, 16,292 skjorter osv. osv. Dernæst gennemgik jeg de bygninger der var udtaget, og viste, at det var ganske andre typer, man maatte bruge, særlig af skolerne, og endelig at der til udvidelse af Epidemihospitalet behøvedes c. 45 telte eller barakker à 12 senge foruden c. 8 til personale.

Saa fik jeg ro, man ønskede ikke at spørge mig om mere, og man var saa heldig, at der ikke blev mobiliseret. Jeg havde naturligvis sikret mig, inden jeg svarede, at de militære depoter intet havde, og at de store magasiner kun kunde skaffe ganske ubetydeligt materiel. Nu fik jeg dog at vide, at jeg vilde faa senge fra lejrene, — men mon der vilde blive tid til at bringe det ind?

Det var i grunden synd, at alt det store arbejde, som virkelig var gjort i løbet af mange aar, saaledes viste sig ret ubrugeligt. Det var saa mænd ikke flid det havde skortet paa. Heldigvis blev der aldrig brug for det!

VIRKSOMHED
I SUNDHEDSVÆSENETS
CENTRALSTYRELSE

Det er meget vanskeligt at sige, hvornaar jeg begyndte at arbejde for sundhedskollegiet, men det begyndte med, at *Hoff* sommetider tog mig til hjælp, naar hans arbejde som dekanatssekretær blev for overvældenede.

Senere generallæge *Møller* havde været dekanatssekretær i sundhedskollegiet, men han arbejdede meget langsomt, og følgen blev, at han efterhaanden kom langt bag ud med kollegiets forhandlinger og medicinalberetninger. Da han saa indsaa, at han ikke mere kunde overkomme arbejdet, saa man sig om efter en efterfølger, og opmærksomheden vendtes da ganske naturligt mod *Hoff* eller *Madsen*, som han dengang hed, der havde været en udmærket landkirurg paa Færøerne, hvis indberetninger og aarsberetninger havde vakt betydelig opmærksomhed i kollegiet. Han havde taget sin afsked og tog imod stillingen, saaledes, at han overtog udgivelsen af medicinalberetningerne fra 1877, fra hvilket aar de blev udskilte som en særlig bog, medens *Møller* skulde udgive »Forhandlingerne« indtil 1882, da han fratraadte. *Møller* havde imid-

lertid faaet særdeles meget at bestille, saa han først fik udgivet »Forhandlingerne« for 1882 i 1893. *Hoff* gennemførte, at beretningen altid kom ud inden et aars forløb.

Der var umaadeligt meget at gøre for dekanatssekretæren, for han fik alle indgaaede sager til referat, og navnlig justitssagerne fordrede et udførligt referat, for det var dette, der i det væsentligste lagdes til grund for voteringen. Oftest var det tilregnelighedssager, og det blev derfor nødvendigt at gennemgaa enhver rapport i sagen, da der muligvis kunde skjule sig oplysninger, der kunde være af betydning ved bedømmelsen. Nu hændte det naturligtvis ikke sjældent, at der kom flere justitssager paa engang, og saa kunde arbejdet blive saa stort, at det var umuligt for en mand at blive færdig i rimelig tid. Under saadanne forhold var det, at *Hoff* tog mig til hjælp.

Hoff havde nedsat sig paa hjørnet af Farimagsgade og Sølvgade, og vi havde truffet hinanden nogle gange i vor lokale lægeforening, da jeg en dag i 1884 blev hentet til en bevidstløs fødende med svære kramper. Det var første gang, jeg var ude for en fødsel, hvor en tangforløsning var nødvendig, og da jeg maatte have narkose, fik jeg *Hoff*, som boede nærmest, til hjælp. Det hele gik forøvrigt let, og baade moder og barn kom levende fra det, og jeg var deres læge i mange aar. Dette tilfælde gav anledning til nærmere bekendtskab mellem *Hoff* og mig, og vi kom snart meget sammen.

Fra begyndelsen af 1893 aftalte vi et bestemt honorar, som jeg skulde have for min assistance, og fra 1894 overdroges det mig at udgive kollegiets aarlige Fortegnelse over læger, tandlæger og dyrlæger, og det gjorde jeg, saa længe sundhedskollegiet bestod. Jeg

blev saaledes kendt med nogle af kollegiets forretninger, og da *Hoff* i slutningen af halvfemserne fik en ret alvorlig typhoid feber, hvorfor han indlagdes paa Øresundshospitalet, var det rimeligt, at det blev mig, der blev konstitueret for ham.

Indtil 1889 havde man hvert aar skiftet dekanus, men fra dette aar fik man fast dekanus, og kollegiet fik sit kontor i det gamle Holstein-Ledreborgske palais i Stormgade. Den første dekanus blev *Jul. Lehmann*, en mærkelig mand, der utvivlsomt var dygtig, men som ved sin maade at optræde paa skræmmede alle mennesker. Jeg kendte ogsaa hans kolde afvisende væsen, saa det var med nogen betænkelighed, at jeg mødte paa kontoret for at sætte mig ind i de sager, jeg ikke kendte. Min overraskelse var derfor stor, da det viste sig, at *Lehmann*, naar man kendte ham, ikke blot var en overordentlig elskværdig mand, men han kunde være fornøjelig og spøgende, medens han paa bedste maade hjalp mig. Jeg fik i denne tid et ganske andet indtryk af ham, end jeg havde haft før. En betydelig hjælp fik jeg naturligvis ogsaa af den juridiske sekretær, den dygtige og myndige hospitalsdirektør *Gredsted*, som jeg kom til at sætte meget stor pris paa. Han var en udmærket kontormand og administrator, som spillede en stor rolle i kollegiet, fordi han konciperede alle skrivelser og gjorde det aldeles glimrende.

Imidlertid hændte det i 1900, at *Lehmann* blev meget syg, og det var tydeligt, at han ikke kunde leve. Under decani forfald fungerede vicedecanus, medens denne til daglig ikke havde særlige forretninger. Vicedecanatet skiftede hvert aar som decanatet i gamle dage, og da *Lehmann* var syg, var *Johan Møller*, hærens generallæge, vicedecanus. I virkeligheden var det *Hoff*,

der ledede hele arbejdet paa kontoret, og jeg hjalp ham, men naar der skulde træffes bestemmelser om noget, maatte *Møller* altsaa tage affære.

Nytaarsnat 1901 ved aarhundredskiftet var min kone og hendes søster, *Alvilda*, med *Hoff* og mig paa Raadhuspladsen for at høre de nye raadhusklokker ringe det nye aarhundrede ind, og jeg skrev i min dagbog: »Der var enorm trængsel, en utrolig afbrænden af fyrværkerisager og et storartet humør, — jeg vil med igen nytaarsnat 2001, selv om jeg er lidt gammel til den tid!« Den 2' januar 1901 døde *Lehmann*, og der forestod store begivenheder i sundhedskollegiet. Hvad jeg fortæller herom, stammer fra meddelelser, som jeg fik dels fra *Møller* og dels fra *Hoff*, og som i alt væsentligt maa være rigtige. Jeg nedskrev dem strax dengang.

Kort efter *Lehmans* død sammenkaldte *Møller* et møde i kollegiet med dagsorden: »Ordning af dekanatet.« Ved dette møde var alle medlemmer tilstede undtagen fhv. stadslæge *Chr. Tryde*, nemlig: Overlæge *Engelsted*, distriktslæge *Ditlevsen*, generallæge *Joh. Møller*, professorerne *Gram*, *Bloch* og *E. Ingerslev*. Der var altsaa kun 7 ialt, medens tallet skulde være 10 eller maaske 11. Generallægen meddelte, at der var to, der ønskede dekanatet, nemlig *Ingerslev*, der var medlem, og *Hoff*, der ikke var medlem, men i besiddelse af ganske særlige kvalifikationer. I henhold til § 11 i kollegiets instrux, som bestemte, at intet medlem kunde undslaa sig for at afgive sin mening, »medmindre sagen angaar ham selv, og at han af den aarsag frabeder sig at votere; men i saa fald bør han udtræde af forsamlingen, medens sagen afhandles«, spurgte generallægen *Ingerslev*, om han ønskede

at overvære forhandlingerne og at stemme med, hvortil han svarede ja!

Bloch roste derpaa *Ingerslevs* videnskabelige dygtighed, medens han omtalte *Hoff* som en af disse læger uden hospitalsuddannelse, der søger distriktslægeembeder i Grønland og paa Færøerne. — *Ingerslev* anerkendte, at han ikke havde andre kvalifikationer til at blive dekanus end den, at han var medlem af kollegiet, hvad *Hoff* ikke var. — Generallægen tog derpaa til genmæle og udtalte, at han ikke vilde sige noget imod *Ingerslevs* videnskabelige virksomhed, men om *Hoff* kunde der siges adskilligt andet, end hvad *Bloch* havde sagt. De ældre i kollegiet kendte *Hoffs* administrative dygtighed saa vel paa Færøerne som senere i kollegiet og som stadslæge. — Diskussionen fortsattes længe, inden man skred til afgørelsen af, hvorledes man skulde forholde sig. *Tryde* havde skriftlig forlangt, at afgørelsen skulde vente til kollegiet var fuldtalligt, medens *Bloch* vilde have afgørelsen med det samme. Da dagsordenen lød paa »ordning af dekanatet«, mente generallægen, støttet af juristen *Gredsted*, at valg ikke kunde finde sted, og mødet udsattes saa.

Jeg har gengivet dette, fordi det har sin store betydning til at forstaa, at der i kollegiet var to partier, det ene repræsenteret af fakultetet, der kun vilde lægge vægt paa videnskabelige arbejder, og et andet parti, der lagde hovedvægten paa den administrative dygtighed og virksomhed. Begge dele er selvfølgelig nødvendige, men i selve administrationen bør den administrative dygtighed først og fremmest findes hos dekanus eller formanden. Modsætningen mellem de to partier holdt sig stadig og gjorde sig undertiden mere gældende, end det var heldigt.

Efter nogen tids forløb foreslog generallægen valg af nye medlemmer. Han selv foreslog *Hoff*, og *Engelsted* foreslog *Hoff* og *Grünfeld*. Fra anden side foresloges bl. a. den tilkommende professor i retsmedicin samt overlæge i hæren *Bondesen*.

Endelig kom man til afstemning, og der viste sig da enstemmighed for *Pontoppidan* som tilkommende professor i retsmedicin, medens der var uenighed om de andre, men *Hoff* fik dog en majoritet, medens stemmerne stod lige mellem *Grünfeld* og *Bondesen*, hvorfor generallægens stemme for *Grünfeld* blev den afgørende.

Da de tre herrer var valgt, og kongen hævde underskrevet valget, kom spørgsmaalet om dekanatet igen for, og det gav naturligvis anledning til en hel del kævl, men enden paa sagen blev, at *Hoff* blev dekanus for de følgende 6 aar.

Jeg havde imidlertid fungeret som dekanatssekretær, og fra midten af juni konstitueredes jeg højtideligt, men saa kom der stridigheder om, hvem der skulde have stillingen. Der kom flere ansøgninger, deriblandt fra *Søren Hansen* og distriktslæge *Flindt* i Holbæk. Mod mig indvendtes, at jeg var *Hoffs* svoger, og for *Flindt* kunde der siges adskilligt, da han var en gammel og dygtig embedslæge. Da man endelig kom til afstemning, stod stemmerne lige, *Hoff* blev den afgørende. Han kom lidt i klemme, for han vilde helst have mig, men han vilde nødig have, at man skulde sige, at han favoriserede sin svoger, og paa den anden side var han regensammerat med *Flindt*. *Hoff* vilde derfor nødig stemme, men saa tog generallægen affære. Han gik til *Engelsted* og fortalte, at han kendte mig fra lægekorpsets kontor, og at han stod inde for min dygtighed, og de to gik saa til *Hoff* og fik ham

til at stemme paa mig. Saa endelig fik jeg min udnævnelse fra 1/10 1901!

Nogen forandring i mit arbejde skete der ikke, og jeg vidste, hvad jeg gik ind til, og at det var et meget stort arbejde, men det var ogsaa meget interessant. Forretningsgangen i kollegiet var noget kompliceret og maatte være det efter de gamle kollegiale bestemmelser. Det sinkede sagerne ikke saa lidt.

Naar sagerne kom ind, journaliseredes de af selve dekanus i dekanatsprotokollen. Saa blev de afleverede til dekanatssekretæren, som lagde dem i voteringsark og refererede dem. Dette var et meget stort arbejde, og man kan let danne sig et begreb om, hvor meget og hvorledes disse referater var, for kollegiets årsberetninger var optryk af sekretærens referat med tilføjelse af kollegiets svar og ministeriets resolution. Hvert aar udgaves det foregaaende aars forhandlinger af dekanatssekretæren, der fik særligt forfatterhonorar, og hvert bind var paa over 600 sider, hvoraf det allermeste var trykt med petit kompres. Jeg udgav bindene fra 1901—1907.

Naar sekretæren havde refereret sagerne, sendtes de i cirkulation først til det udvalg, de særlig sorterede under. Disse udvalg, et retsmedicinsk, et farmaceutisk samt et betænkingsudvalg, som behandlede alle sager, der ikke faldt ind under de to første, og endelig et medicinalstatistisk valgte selv deres formand. Naar sagerne havde cirkuleret i udvalget, kom de tilbage til dekanus, der satte dem i almindelig cirkulation, hvis der ikke var større uenighed mellem udvalgets medlemmer, for saa maatte sagen gaa tilbage til udvalget. Under den almindelige cirkulation gjordes yderst sjældent bemærkninger. Naar sagen saa kom tilbage til dekanus, fik expeditionssekretæren, *Gredsted*, sagen for

at skrive koncept til svaret, som dekanus godkendte, inden det blev renskrevet, men saa kom der atter tids-spilde, for saa skulde hver skrivelse hele rækken rundt igen til underskrift. Da dette skulde ske i aldersorden, var alles navne skrevet af skriveren med blyant paa det sted, hvor vedkommende skulde sætte sit navn. Endelig naar skrивelsen kom tilbage, kunde den expederes.

At dette var en meget upraktisk ordning, særlig efter afbyen var voxet, og et af medlemmerne, *Ditlevsen*, endog boede i Lyngby, er ganske klart, og det var derfor ikke saa underligt, at kollegiet selv mange gange var kommet med forslag til en hel omordning, men det var aldrig lykkedes at føre noget forslag igennem rigsdagen. En ændring maatte imidlertid komme paa en eller anden maade, men ingen havde drømt om, at det skulde komme til at gaa, som det virkelig gik!

Den 13' maj 1903 fejrede sundhedskollegiet sit 100 aars jubilæum, ved hvilken lejlighed dets ældste udmærkede medlem, *Engelsted*, som var blevet kommandør af 1' grad, da han havde været medlem af kollegiet i 25 aar, fik fortjenstmedaillen i guld, og der udgaves et lille skrift: »Det kongelige Sundhedskollegium 1803—13' maj—1903«, der var udarbejdet af *Hoff*, *Gredsted* og mig. Jeg skrev den første del, den historiske fremstilling om kollegiets stiftelse.

Min fremstilling i dette festskrift supplerede jeg med en mere detailleret fremstilling i en artikel i *Hospitals-tidende*, hvori jeg viste de nærmere omstændigheder, der gav anledning til, at kollegiet blev oprettet og navnlig, hvorledes det blev tandlægen *Alberti*, der gav det lille stød, der fik sagen til at glide. Denne *Alberti* var en fornem fransk emigrant *de Ramsault*, der for

at bjerge livet levede her som tandlæge, og han var ganske uskyldig i, hvad der skete, men han fremkaldte en konflikt mellem kirurgisk akademi og collegium medicum, som løstes ved at ophæve collegium medicum og oprette sundhedskollegiet.

Denne *Alberti* havde intetsomhelst at gøre med den *Alberti*, som blev sundhedskollegiets banemand, lige saa lidt som denne havde noget at gøre med den berømte renaissancemand *Leon Battista Alberti* fra midten af 15' aarhundrede, hvis valgsprog: »menneskene kan *alt* ud af sig selv, naar de blot *vil*«, den danske minister ændrede til: »her i landet kan man gøre hvad man vil, naar man blot gør det!«

Den kamp, der udkæmpedes med minister *Alberti* er kendt nok, og jeg skal ikke gaa alt for dybt ind paa den. Den udviklede sig lidt efter lidt, og for at at forstaa den, maa man erindre, at kollegiets medlemmer uden vederlag gjorde et stort arbejde til fordel for landet, ganske uegennyttigt stillede de deres kundskaber til raadighed for landets bedste, og man blev derfor forbitret over, at ministeren ikke tog mindste hensyn til kollegiet. Ganske særligt drejede det sig om indstillinger om embeder og apotekerprivilegier, for kollegiet havde altid sat en ære i, at der aldrig toges personlige hensyn, og at protektion var udelukket. Man havde detaillerede regler, hvorefter man bestemte sig. I mange aar indstillede kollegiet, ligesom collegium medicum og kirurgisk akademi havde gjort, kun een til hvert embede, men saa engang i fyrrerne var der to ansøgere, der var ualmindelig flinke og omtrent lige gode. Det foresloges saa af et af medlemmerne, at man — som en anerkendelse til nr. 2 — skulde indstille dem begge. Et andet medlem fraraadede det paa det bestemtteste, men man

fulgte ikke hans raad, og resultatet blev, at det blev skik at indstille 3 til hvert embede eller privilegium, men det var yderst sjældent, at nr. 1 ikke blev valgt, indtil *Alberti* blev minister. Saa hændte det ikke saa sjældent, at han ikke tog nr. 1, men hvad der var meget værre, han gik ganske udenfor indstillingen og tog folk, som ikke uden stor uretfærdighed kunde komme i betragtning, og det værste var, at det saa aabenbart altid var af politiske eller andre ganske uvedkommende grunde. Naar formanden i hans kredsens liberale vælgerforening fik en tandlægebevilling, uden at kollegiet fik noget at vide derom, var det klart, hvad grunden var, men det gik meget videre, for ikke mindre end 3 læger blev embedslæger uden andre særlige kvalifikationer, end at de havde været læge hos en minister eller var god ven med en saadan eller var læge hos en af *Albertis* sparekassedirektører. Ansøgere til apotekerprivilegiet i Hadsund fortalte i kollegiets kontor, at kollegiet godt kunde spare sig at indstille dertil, for finansministeren havde lovet en af ansøgerne det — og sikkert er det, at han fik det.

Men det var ikke blot paa disse omraader, at han handlede ganske uden hensyn, og det vakte selvfølgelig den største harme i kollegiet. *Engelsted* vilde ikke paa nogen maade finde sig deri, og han forlangte sin afsked fra nytaar 1906. Han var 83 aar, men rask og rørig, og det var med sorg, at vi sagde farvel til ham. Han fik storkorset og takkede *Alberti* derfor, idet han sagde til ministeren, at han opfattede det som en anerkendelse fra ministerens side af kollegiets arbejde og ikke som hans særlige fortjeneste, og han fik en adresse fra kollegiet. Men i løbet af 1906 blev det værre og værre, og det var tydeligt, at der maatte ske noget. Under disse forhold rejste *Hoff* til Italien i efteraaret

og kom først hjem ved juletid, men da var lavinen sat i gang og ikke til at standse. Det var et meget uheldigt tidspunkt, *Hoff* havde valgt til sin rejse, for inden han kom hjem, var der allerede sket ikke saa lidt. Der var stor stemning for at nedlægge mandaterne, og man besluttede at holde møde derom. Møder i kollegiet var noget meget sjældent, men ved en saa alvorlig sag kunde det ikke undgaas. Mødet afholdtes 1. december 1906. Jeg var ikke tilstede.

Det var en lørdag mødet holdtes, og det viste sig, at der var en del, som vilde gaa med det samme, en del som ikke vilde. Man enedes da om at indgaa til kongen med en besværing over justitsministeren. Skrivelsen skulde, som jeg havde foreslaaet *Grünfeld*, der fungerede som dekanus, være ledsaget af et bilag, som gjorde nærmere rede for de forskellige anker. Om aftenen fik jeg telefonmeddelelse om mødet og anmodning om at begynde arbejdet. Søndag, mandag og tirsdag fandt jeg sagerne frem og overvejede planen. Tirsdag, onsdag og torsdag skrev jeg pjecen, rettede paa den om fredagen og oplæste den i et møde (lørdag) for *Grünfeld*, *Oscar Bloch* og *Gredsted*. Jeg fik mange komplimenter, men jeg var forøvrigt ret overanstrengt, saa jeg daarligt kunde sove om natten — og saa er det galt med mig! Søndag skrev jeg rent: 17 foliosider! Mandag fik jeg *Blochs* forslag til hovedskrivelsen, renskrev den og ændrede lidt og forhandlede lidt med *Bloch*. Tirsdag eftermiddag var der almindeligt møde, hvor mit bilag godkendtes med forandring af enkelte ord. Jeg oplæste det hele, og ganske særligt gjorde jeg *Pontoppidan* opmærksom paa et sted, hvor jeg skrev om Raamosegaards og Dalstrups anvendelse som sindssygeasyler, idet jeg sagde, at jeg følte mig usikker paa dette ene punkt. *Pontop-*

pidan godkendte det imidlertid, og det skulde han ikke have gjort, for det viste sig, at *Alberti* kunde fremlægge en udtalelse fra selve *Pontoppidan*, der godkendte anvendelsen. Det var noget for *Alberti*, som han naturligvis gjorde til hovedsagen i sit forsvar i rigsdagen. Selve skrivelser blev omredigeret af *Bloch* sammen med juristerne *Gredsted* og hans assistent *Lehmann*, der senere afløste *Gredsted* og døde som amtmand i Tisted.

Bilaget gik saa i trykkeriet, og den 19' afleverede *Grünfeld* det hele til kabinetssekretæren. I de følgende dage talte kongen gentagne gange med *Bloch* derom, og *Alberti* maatte møde til forklaring paa slottet. Jeg mødte ham en dag, da han kom derfra, og han saa ikke meget fornøjet ud, men han kunde naturligvis let give kongen en sludder for en sladder, som han havde gjort i rigsdagen, da apotekerprivilegiet i Hadsund var til forhandling der. Han vilde forsvare, at han havde givet privilegiet til en, der ikke havde anden kvalifikation, end at *Vilhelm Lassen* favoriserede ham, men *Alberti* tog ham i forsvar, idet han gjorde tykt nar af rigsdagsmændenes uvidenhed. Han fremhævede som noget ganske overordentlig fortjenstfuldt for *Kjær*, at han havde været »det første par aar som receptarius og siden som skrankarius. Jeg beder ærede medlemmer lægge mærke hertil (munterhed) — ja, det er en meget alvorlig og ansvarsfuld stilling — « osv. Der skal en utrolig frækhed til at sige saadan noget, da enhver farmaceutisk kandidat faar disse stillinger!

Naa, selvfølgelig blev sagen fra kongen sendt til *Alberti*, men samtidig med at kabinetssekretæren fik skrivelser, afleverede kollegiets bud en skrivelse til justitsministeriet om, at kollegiet havde indgivet en

klage til kongen. Det gik, som man havde ventet. Det første, der skete i ministeriets budstue, var, at et af budene aabnede skrivelsen og læste den igennem, og saa raabte han: nej, nu har jeg aldrig hørt saa galt, kom her skal Du se! Skrivelsen gik saa rundt til budene, og hurtigt var nyheden spredt over bygningen. — Det er en mærkelig uskik, at budene aabner brevene, men det benyttede vi os af i dette tilfælde, da kollegiet ønskede, at sagen ikke skulde kunne ties ihjel.

Mit indlæg findes med alle sagens akter gengivet i »Sundhedskollegiets forhandlinger 1907.« Det omhandlede ikke mindre end 45 sager — og jeg havde omtrent lige saa mange i reserve! Der udviklede sig nogen avis-polemik. *Alberti* optraadte i rigsdagen, støttet af en rigsdagsmand, der faldt over kollegiet, men næppe havde ret paa noget punkt, idet det dels var ham selv, der havde villet gaa mod loven, dels var det *Albertis* egen afvisning, som han skældte kollegiet ud for. I tinget havde kollegiet naturligvis ingen forsvarere. Først hen i marts kom man videre. Kollegiet søgte afsked, og det blev afslaaet. Desværre blev mit forslag ikke vedtaget, og det var vistnok uheldigt. Jeg havde nemlig foreslaet, at kollegiets medlemmer skulde søge deres afsked fra 1/4 1908, idet der saa vilde være tid nok til at gennemføre en ny lov om medicinalordningen. Det vilde man ikke, man søgte afsked strax, og da denne blev afslaaet, holdt man møde den 27' marts, det sidste møde i kollegiet, og der enedes man omsider om at nedlægge arbejdet efter at have bevæget *Hoff* til at blive for at besørge forretningerne saa godt som muligt. En skrivelse blev renskreven med det samme og underskrevet af de 9 medlemmer og 2 assessorer. Man lovede hinanden ikke

at tale derom, før skrivelsen var afleveret den 30' marts, paaskelørdag. Denne dag gik *Hoff* med skrivelsen til Ritzaus bureau og aftalte, at den skulde komme i aftenaviserne, og derpaa gik han i ministeriet med originalen og afleverede den til departementschef *Friis*. Den kom som en bombe, fortalte *Hoff*. *Friis* blev mørkerød i hovedet, det var øjensynligt, at han ikke have ventet det. Den næste dag svarede ministeren i sit blad »Dannebrog« og truede med sagsanlæg! Han kaldte striken ulovlig og ugyldig! — men han vogtede sig vel for at gøre noget!

Dermed var sundhedskollegiets saga ude efter 104 aars opofrende arbejde af landets mest fremragende læger uden nogetsomhelst vederlag. Aaret efter sad *Alberti* under laas og slaa, og ingen af hans partifæller og gode venner, der havde benyttet hans frækhed, holdt af at tale om ham, endsige forsvare ham og hans regimente! Det var et sørgeligt kapitel i vor historie.

Imidlertid kunde det ikke gaa uden lægehjælp, og *Alberti* saa sig om efter assistance. Man maa erindre, at han paa et punkt havde den, idet han allerede ved udarbejdelsen af tuberkuloselovene, som kollegiet intet havde set til, havde haft *Carl Lorentzen* til hjælp, og ham havde han knyttet nærmere til sig som konsulent i tuberkulosesager. Han bestemte saa at gaa videre paa denne vej og søgte at skaffe sig konsulenter. At han ikke vilde benytte *Hoff* er ikke saa underligt.

Der gik mange rygter om, hvad der var sket, og hvilke forhandlinger der var ført, men det vil nok engang blive klaret da jeg ved, at andre end jeg har optegnelser derom. Resultatet var, at der oprettedes et »Statskontor for Sundhedsvæsenet« under ledelse af *Muus*, men foruden ham havde *Alberti* engageret

Carl Lorentzen som konsulent i tuberkulosesager. Endvidere var direktøren for Farmaceutisk læreanstalt, *Koefoed*, engageret som konsulent i apotekersager og tandlægen prof. *Christensen* som konsulent i tandlægesager.

Muus var glimrende begavet, et hurtigt hoved og skarp i sin tankegang, men han optraadte maaske nok lidt for rask paa det, og det forbavsede mig derfor ikke saa meget, at han stødte en pedant som kontorchef *Rentzmann*, til hvis kontor *Alberti* havde henlagt alle medicinalvæsenets sager. *Rentzmann* havde ikke begreb om disse ting, og han sagde til mig, at det var nogle kedelige sager, og blev der talt om sygdomme, kunde han finde det væmmeligt. Jeg kan vanskeligt tænke mig, at man kunde have fundet en uheldigere mand til at have med medicinalvæsenet at gøre. Jeg arbejdede udmærket sammen med *Muus*, men det skal jeg ikke komme nærmere ind paa, da jeg ikke skal skrive nekrolog over ham! Jeg tror, at han vilde være blevet en udmærket medicinaldirektør, hvis han var blevet længere i stillingen.

Af konsulenterne havde jeg i grunden kun med prof. *Christensen* at gøre, fordi han spurgte mig til raads om tidligere afgørelser. Han havde været *Albertis* tandlæge, var vel derfor blevet professor. Han var en ganske ejendommelig mand, et slags mekanisk geni, dygtig tandlæge, som spillede en vis rolle mellem sine kolleger. Han var dertil en overordentlig elskværdig mand, morsom, kunde sin Holberg paa fingrene og citerede ham ustandseligt. Han holdt meget af at fortælle historier og vistnok ogsaa af at høre sig selv tale. Man fik det bestemte indtryk, at han var en hædersmand. Ham kunde man sagtens arbejde sammen med.

Arbejdet i statskontoret gik ganske godt og roligt,

uden at der skete noget særligt. Medicinalkommissionen, som *Alberti* havde nedsat med prof. *Knud Faber* som formand, arbejdede energisk, og det lykkedes den at faa lavet en mængde lovforslag og faa de fleste gennemført, og at de ikke alle var fejlfri, skyldtes sikkert ikke *Faber*. Han viste sig at være en udmærket forhandler.

Efter ministerskiftet maatte forslaget om sundhedsvæsenets centralstyrelse føres hurtigt igennem, og da det var udarbejdet af en parlamentarisk kommission, gik det ogsaa glat gennem rigsdagen, efter at de ændringer, som ministeriet havde sat ind for at sikre dets magt, var stemt ud.

Fra juni 1909 traadte den nye ordning ved oprettelsen af sundhedsstyrelsen i kraft, og vi begyndte paa en helt ny basis, hvis hovedpunkt var, at sundhedsstyrelsen ikke blot kunde spørges, naar ministerierne fandt anledning dertil, men at den skulde spørges i alle medicinalsager, og tillige at den skulde tage initiativet til forbedringer og føre et effektivt tilsyn med de sanitære forhold i hele landet. *Goos*, som var ordfører i landstinget, fremhævede meget stærkt, at sundhedsstyrelsen blev den administrative del af medicinalvæsenet, medens retslægeraadet fik overdraget alle de retsmedicinske spørgsmaal.

Som formand valgtes naturligvis *Muus*, som næstformand i lægeraadet fik jeg plads, og som næstformand i apotekerraadet blev apoteker *Gottlieb* ansat. Desuden valgtes en række konsulenter, alle meget dygtige mænd, som det var en fornøjelse at arbejde sammen med.

Det var naturligvis vigtigt at faa et godt samarbejde i sundhedsstyrelsen og at faa konsulenterne interesserede i arbejdet. Det lykkedes godt, ikke mindst ved

at det snart indførtes, at konsulenterne hver lørdag fik tilsendt en liste over de sager, som var kommet ind i ugens løb. Vi mødtes saa hver mandag middag i kontoret og talte om de sager, som vi mente, det var rettest, at konsulenterne fik noget at vide om, eller hvor man ønskede at høre forskellige meninger. Konsulenterne spurgte ogsaa om sager, som de syntes maatte være af interesse. Det var ikke lægeraadsmøder i den forstand, at der stemtes om sager, man hørte kun andres mening, og sagen behandledes forøvrigt i den særlige lille kreds, hvori den efter sin natur hørte hjemme. Disse møder var i høj grad nyttige, og konsulenterne satte stor pris paa dem. Det faldt os ikke ind, at de satte ondt blod i ministeriet, og at de skulde blive brugt som et særligt ankepunkt mod *Muus*.

Det var navnlig *Rentzmann*, der ikke kunde taale disse møder, for efter hans opfattelse skulde der ifølge loven kun være 3 om hver sag, hvis det ikke var en ganske ubetydelig sag, som formanden alene kunde behandle. Vi fik saa ordre til altid i skrivelserne at anføre, hvem der havde behandlet sagen, saa at man i ministeriet kunde holde kontrol med, at vi kun var tre om hver sag. Undertiden hændte det, at formanden og jeg alene havde behandlet en sag, men den kombination kendte *Rentzmann* ikke, sagde han, enten var det formanden alene eller ogsaa var der tre. Det kom naturligvis ikke ministeriet an paa at faa sagen saa godt behandlet som muligt, det gjaldt først og fremmest om at overholde formaliteterne. Dette bureaukratiske princip kom frem paa en meget pudsig maade i sundhedsstyrelsens instrux, idet det deri bestemtes, at enhver sag skulde behandles i en afdeling, som bestod af formanden, næstformanden og en konsulent. Naar sagen fordrede en anden konsulents til-

kaldelse, kunde det ikke skæ paa den maade, at man bad om hans udtalelse, nej, ifølge instruxen skulde den saa behandles af en anden afdeling, der bestod af formanden, næstformanden og en anden konsulent! Ja, det kunde hænde, at den ogsaa maatte behandles af en tredie eller fjerde afdeling! Saadan noget vrøvl brød man sig selvfølgelig ikke om, men at *Rentzmann* var forbitret paa vore møder, fik jeg bevis for, idet han selv sagde til mig, at det var ulovligt at holde møder, og det var mig ikke muligt at stille ham tilfreds ved nogen forklaring. Efter at *Hoff* var blevet formand, afholdtes ingen møder mere — jeg havde en fornemmelse af, at det var sagt *Hoff*, at det var ulovligt.

Det er en bekendt sag, at lægerne i reglen beskyldes for at være slette administratorer, og det var derfor mærkeligt, at *Rentzmann* overlod til sundhedsstyrelsen at udgive de talrige skemaer, som sundhedsvæsenet kræver. Det drejer sig om c. 120 forskellige skemaer, dels til embedslæger, dels til jordemødre og apotekere, men tillige til præster, karantænemyndigheder m. m. Alle disse skemaer blev udgivet af justitsministeriet, men *Rentzmann* vilde formodentlig slippe for ulejligheden og lagde det over paa sundhedsstyrelsen. Der var bevilliget en større sum dertil paa finansloven, men uhyre karakteristisk var det, at kun en ringe del af dette beløb blev stillet til raadighed for sundhedsstyrelsen, saa vi maatte indstille, hver gang der var brug for mere, man turde ikke betroe for mange penge til lægerne. Staten havde kontrakt med Centraltrykkeriet om, at alle saadanne sager skulde trykkes der, men vi tog tilbud og traf en akkord med en anden forretning, som tilmed opbevarede de store masser af skemaer og expederede forsendel-

ser for os, saa at arbejdet blev meget let. Da der var gaaet et par aar, fik vi notat, fordi vi ikke havde benyttet Centraltrykkeriet, og man forlangte en forklaring. Denne lød paa, at skemaerne havde kostet staten en trediedel af, hvad de tidligere havde kostet. Dette vakte bestyrtelse, man forlangte alle mulige oplysninger, og Centraltrykkeriet maatte indrømme, at man ikke forstod det, man kunde aldeles ikke konkurrere. Vi fik aldrig senere noget paalæg om at holde os til statens leverandør, og selv den senere sparekommission nøjedes med at forlange, at man af og til skulde indhente tilbud, hvad vi ogsaa havde gjort. Det er næsten utroligt, men der kan af og til findes gode administratorer mellem læger — det er vistnok sjældent, men det underlige er, at der ogsaa kan findes daarlige administratorer mellem jurister — men det er vist ganske overordentlig sjældent! Spørg juristerne!

Arbejdet gik roligt og godt, og det hele saa lovende ud, skønt det var tydeligt, at ministeriet ikke var os venligt sindet, eller rettere at *Rentzmann* ikke var os venligt sindet, men saa kom ministerskiftet, og *Bülow* blev justitsminister, og derved kom vi ind i kamptider, der var højst ubehagelige, men som jeg ikke skal komme dybere ind paa, fordi jeg var for meget part i sagen, og fordi hele medicinalstyrelsens historie fra 1900—1918 engang ganske sikkert vil faa sin historiker, der maa bygge sin fremstilling paa de officielle dokumenter i arkiverne, hvoraf jeg kun kender en del. Resultatet var, at *Muus* blev afskediget, og jeg maatte i længere tid fungere som formand under særdeles ubehagelige forhold.

Jeg holdt mig saa meget tilbage som muligt, og det lykkedes ikke journalisterne at faa noget ud af mig, skønt jeg ikke kan nægte, at jeg undertiden fristedes

stærkt. Der udkom saaledes i Nationaltidendes aftenudgave to artikler af en navngiven læge under titlen: »Sundhedsstyrelsen og den offentlige moral«, hvori det med anvendelse af en masse fede typer meddeltes, hvad sundhedsstyrelsen havde skrevet i en skrivelse til ministeriet. Der var ikke et eneste ord sandt deri, men skrivelseren var en tjenesteskrivelse, som jeg ikke havde ret til at offentliggøre, saa jeg tav. Da den under rigsdagsforhandlingerne omsider kom frem, og det derved viste sig, hvor urigtig det var — ja, saa tav forfatteren ogsaa og fandt sig ikke foranlediget til at give sundhedsstyrelsen oprejsning, men det hører formentlig ikke til, for noget ganske lignende er hændet mig i Ugeskrift for læger. Jeg har senere fortalt en af avisens redaktører derom, og han blev ikke glad derover og bebrejdede mig, at jeg ikke havde svaret.

Muus blev afløst af *Hoff* som formand og *Hoff* af *Tryde*, men tiden er ikke kommet til at fortælle sundhedsstyrelsens historie, det maa andre gøre. Jeg var stadig næstformand. Stillingen besattes 6 aar ad gangen, og jeg beklædte den i 18 aar. Saa skulde jeg paa genvalg, men da var jeg 72 aar, og da jeg forstod, at man mente, at jeg nu var for gammel, søgte jeg ikke forlængelse, skønt jeg selv mente, at jeg nok kunde have holdt ud en periode endnu. Den 31' maj 1927 forlod jeg derfor sundhedsstyrelsen, og jeg forlod den i sengen, for i marts blev jeg syg og maatte ligge 3 uger i sengen, for første gang siden jeg havde tyfoid feber i 1870, og da jeg kom mig igen, fik jeg en byld i halsen, og med den laa jeg afskedsdagen. Allè de, som jeg til daglig arbejdede sammen med i sundhedsstyrelsen, sendte mig en smuk adresse med tak og en mægtig buket danske roser. Sundhedsministeriet sendte mig ogsaa en tak, som ogsaa var sendt til avi-

serne, og endelig blev jeg, da jeg atter var rask, indbudt til en storartet fest af alle konsulenterne og sundhedsstyrelsens embedsmænd. Saa at sige alle de tilstedeværende holdt taler for mig, og der blev overrakt mig en pragtfuld sølvpokal med en mængde guldstykker til en rekreatjonsrejse. Jeg kunde ikke faa nogen smukkere afsked, og ligesom da jeg forlod Garnisonssygehuset, fik jeg det indtryk, at man holdt af mig, og at jeg havde fyldt min plads paa nogenlunde tilfredsstillende maade.

Jeg havde oplevet meget i denne tjeneste under de mest bevægede tider i det danske sundhedsvæsens historie, og tildels havde jeg været den ledende i nogle af de vanskeligste tider, men jeg havde altid bestræbt mig for at handle efter min bedste overbevisning og aldrig lade mig paavirke hverken af politiske eller andre hensyn.

Selvfølgelig har jeg maattet sidde i udvalg og kommissioner, men saa vidt muligt holdt jeg mig derfra, da det tog altfor megen tid. Der er dog en kommission, som jeg i mange aar har været medlem af, og det er jordmoderexaminationskommissionen. Oprindeligt kom jeg derind som vikar for *Muus*, men senere blev jeg fast medlem, indtil min sidste treaars periode udløb 1927. I denne kommission var det indrettet paa samme maade som i de gamle examenskommissioner i barberlavet og medicinsk fakultet i det 18' aarhundrede, at der ikke var een examinator, men flere af medlemmerne examinerede. I jordmoderkommissionen havde det udviklet sig til, at der altid var mindst to, der examinerede, og af dem var den ene gerne stadslægen, som examinerede i jordmoderloven og instruxen for jordemødre. Det kunde imidlertid hændes, at det spørgsmaal, som jordmoderen trak, ikke

var et egentlig fødselsspørgsmaal, men i saa tilfælde examinerede i lang tid prof. *Leopold Meyer*, som var vedblevet paa livstid at være medlem af kommissionen, efter at jordemoderskolen ved flytningen til Rigshospitalet var blevet selvstændig, i et egentligt fødselsspørgsmaal. Da *Meyer* døde, prøvede vi en tid at fordele det saaledes, at hvis jordemoderen fik et spørgsmål, som ikke direkte handlede om fødsel, examineredes hun i et saadant spørgsmål af den jordemoder, som var medlem af kommissionen, men hvis hun af professoren var examineret i et egentligt fødselsspørgsmaal, examinerede jeg hende i instrux m. m. Dette var imidlertid ikke tilfredsstillende, og prof. *Hauch* og jeg enedes saa om, at han kun gav spørgsmål i egentlig fødselslære, medens jeg altid examinerede, men ikke blot i instrux men ogsaa i fysiologi, anatomi, børnesygdomme m. m. Denne løsning var meget tilfredsstillende, og prof. *Hauch* og jeg arbejdede udmærket sammen. I 1928 var det sidste gang, at man nøjedes med et aars uddannelse, og det var derfor meget passende, da min efterfølger, amtslæge *Christiansen*, var forhindret, at jeg vikarierede for ham. Jeg var derfor med til at afslutte den gammeldags ordning med den etaarige uddannelse.

Ved dette arbejde blev jeg meget interesseret for jordemodervæsenet, som jeg historisk havde beskæftiget mig meget med, og jeg støttede derfor jordemødrene, hvor jeg kunde, og ved mangfoldige lejligheder tyede de ogsaa til min hjælp.

LITERÆR VIRKSOMHED

Det er ikke saa ganske lidt jeg har skrevet, men en hel del af det er omtalt i de forrige afsnit. Jeg er ude af stand til at give en fuldstændig fortegnelse over det altsammen, men det er ogsaa uden betydning. Jeg har omtalt mine oftalmologiske arbejder og Sundhedskollegiets Forhandlinger, men det vigtigste af mine arbejder er maaske nok de medicinal-historiske, og jeg vil derfor gøre lidt rede for dem.

Allerede tidligt overraskede det mig, hvor lidt vore egne medicinske forfattere kendte til den danske medicinske literatur, og at der i danske medicinske doctorafhandlinger med historisk oversigt som regel ikke var nogetsomhelst om tidligere danske forfattere. Dette laa utvivlsomt i, at forfatteren søgte oplysninger i fremmed literatur, hvor den danske som regel ikke var omtalt, men derimod ganske forsømte vor egen literatur. Da jeg selv fandt det utilladeligt ikke at kende den danske oftalmologiske literatur, gav jeg mig til at studere den.

Det viste sig at være ikke saa let, hvorfor jeg ogsaa senere i Hospitalstidende (1897) skrev en lille »Vejledning til benyttelse af den danske medicinske literatur«. Det var nemt nok at finde de selvstændige bø-

ger, men dem var der ikke mange af, men det var langt vanskeligere at finde tidsskriftsartiklerne. Der var ikke andet for end at gennemgaa alle tidsskrifterne. For Bibliotek for læger findes der ligesom for Ugeskrift for læger hovedregistre, men for alle de andre tidsskrifters vedkommende er dette ikke tilfældet. Men hovedregistre og registre er ikke tilstrækkelige, man maa gennemse talrige afhandlinger, fordi der ofte skjuler sig et eller andet, som man nødig vil undvære. Der var altsaa ikke andet for end at gennemgaa tidsskrifterne, men det var nu ikke saa let, for dengang var bibliotekerne kun aabne om formiddagen, og paa den tid af døgnet kunde jeg ikke komme der. Saa var der intet andet at gøre end at anskaffe alle tidsskrifterne. Dette var ikke saa uoverkommeligt, som man skulde tro. Det lykkedes mig antikvarisk at købe de vigtigste: Bibliotek for læger, Ugeskrift for læger, Hospitalstidende, Journal for medicin og kirurgi og Hospitalsmeddelelser, og en dag overraskede arkivar *Bricka* mig med at forære mig Thomas Bartholins *Acta medica et philosophica Hauniensia*. Desuden købte jeg efterhaanden en del gamle danske bøger.

Jeg kunde nu arbejde hjemme, og jeg gjorde det paa den maade, at jeg gennembladede alle disse tidsskrifter, gjorde notater om alle oftalmologiske emner, men kunde naturligvis ikke lade være med at læse en stor mængde andre ting, skønt det fra først af ikke havde været min mening. Resultatet var, at jeg fik et ganske godt kendskab til den gamle danske medicinske litteratur, hvilket ofte har været mig til glæde og nytte, skønt jeg har maattet støtte mig til min heldigvis fortrinlige hukommelse, da jeg ikke noterede noget om ikke oftalmologiske ting. Senere hen gjorde jeg dog optegnelser om lægers personalhistorie.

Selvfølgelig havde jeg ogsaa læst oftalmologiens historie i udenlandske lærebøger, og alle vegne traf jeg i dem paa en dansk mand, som ikke syntes kendt her hjemme. Det var *Georg Heuermann*. Naar jeg siger, at han ikke var kendt her hjemme, saa er det ikke helt korrekt, for der var to, der kendte ham, det var nemlig *Grünfeld* og derigennem mig selv. Da jeg var kandidat paa Almindeligt hospital, arbejdede *Grünfeld* paa sin disputats om hernia foraminis obturatorii, og jeg assisterede ham lidt derved. Han gjorde mig opmærksom paa, at en af de første gode beskrivelser af dette sjældne brok, som vi forøvrigt saa flere gange paa Almindeligt hospital, skyldtes *Heuermann*, og *Grünfeld*, som havde anskaffet *Heuermanns* kirurgi, var meget imponeret af ham. Nu traf jeg ham som øjenlæge, og jeg skrev da en lille afhandling om ham som øjenlæge, og med denne afhandling gik jeg til *Jul. Petersen* og bad ham se den igennem. *Jul. Petersen*, hvis interessante forelæsninger jeg stadig fulgte, saa den igennem, men foreslog mig at skrive en større afhandling om *Heuermann* i det hele taget. Jeg gik i lag med opgaven, som viste sig ret vanskelig, da manden var glemt her hjemme. Jeg søgte om ham alle mulige steder, i arkiver og i aviser, og dette sidste fik en del betydning for mig. Jeg gennemgik nemlig baade *Berlingske* tidende og *Adresseavisen* fra deres begyndelse til c. 1772, nogle aar efter *Heuermanns* død, og noterede alt, hvad jeg traf paa i tekst eller avertissementer af medicinalhistorisk interesse, og det var ikke saa lidt. Nu var jeg nemlig kommet ind paa at beskæftige mig med den danske medicinalhistorie i det hele taget og ikke blot med dansk oftalmologis historie. Jeg anskaffede *Heuermanns* bøger, og det endte med, at jeg fik skrevet en hel monografi om *Georg Heuermann*,

ubehjælpssom som ens første arbejde vel som regel er, da man er tilbøjelig til at fortælle alt, hvad man ved. Derfor findes der i bogen en masse noter, der vanskeliggør læsningen, men paa den anden side indeholder en mængde faktiske oplysninger om mange forskellige ting.

Da bogen var færdig, skulde jeg have den udgivet, og jeg henvendte mig da til min boghandler, *Jacob Lund*, som ikke var utilbøjelig til at udgive den, men naturligvis uden at jeg skulde have honorar. Imidlertid vilde jeg prøve, om Carlsbergfondet ikke vilde give mig noget til hjælp, og jeg gik til formanden for fondet, prof. *Edvard Holm*, og fortalte ham lidt om *Heuermann*, og at jeg havde skrevet bogen. »Naa, og nu vil De have understøttelse til udgivelsen?«. Ja, det vilde jeg jo gerne. Saa betroede han mig, at det kunde jeg ikke faa, for medicinalhistorie var ikke historie. Dertil svarede jeg, at saa vidste jeg ikke, hvad det var, for det var heller ikke medicin. Han vilde dog ikke udtale sig uden at gennemse manuskriptet. Saa gik jeg ikke meget forhaabningsfuld, men sendte ham manuskriptet efter at have tilføjet paa titelbladet: et bidrag til dansk-norsk medicinal- og kulturhistorie, idet jeg gik ud fra, at kulturhistorie var historie! Efter nogen tids forløb fik jeg anmodning om at komme ud til ham. Han havde læst manuskriptet og erklærede strax, at bogen skulde ud og spurgte, hvormeget jeg ønskede. Jeg sagde ham, at jeg rimeligvis fik en forlægger til at udgive bogen, men at han bedre maatte kunne bedømme, hvad jeg kunde fortjene. Jeg skulde dog sige noget, og det endte med, at jeg sagde, at jeg syntes, at jeg nok kunde fortjene 500 kr. Til min glæde betroede han mig, at han syntes, at jeg skulde have det dobbelte, men desværre havde fondet ingen penge,

men han spurgte, hvad jeg vilde sige til 500 kr. aarlig i to aar. Det blev jeg meget glad over, og især da det ikke alene blev i to aar men i adskillige aar, da bevillingen fornyedes den ene gang efter den anden, indtil jeg holdt op at søge, da mit overvældende arbejde tvang mig til for længere tid kun i ringere grad at beskæftige mig med historie.

Under mit arbejde med *Heuermann* havde jeg faaet en del stof, og det benyttede jeg til forskellige afhandlinger. Samme aar (1891) skrev jeg to afhandlinger: »Johan Lorens Odhelius og irisoperationerne i slutningen af 18' aarhundrede« i det svenske medicinske tidsskrift *Hygiea* og »Kataraktdepressionen i Skandinavien i sidste halvdel af 18' aarhundrede« i Nordisk oftalmologisk tidsskrift. Disse to afhandlinger bevirkede, at den berømte svenske professor *Axel Key* skrev den svenske oftalmologis historie som universitetsprogram ved *Johan Widmarks* installation som professor i oftalmologi (1892). Aaret efter skrev jeg »Oftalmologer og okulister« i Nordiskt medicinskt arkiv, hvori jeg bl. a. fortalte en hel del om okulisterne *Cyrus* og *Taylor*s besøg i Skandinavien 1751—1752. *Key* søgte saa efter i Sverig, og det passede altsammen undtagen de datoer, der blev anført. Kort efter traf vi hinanden ved et møde og drøftede grunden hertil, og jeg sagde da, at jeg formodede, at det maatte ligge i, at man i Sverig endnu den gang havde haft »gammel tid«. Det fik vi hurtig oplyst, idet astronomen *Dunér*, som var ved mødet, bekræftede, at den nye tidsregning indførtes i Sverig 1753 men i Danmark allerede i 1700.

I 1892 skrev jeg »Jødernes kamp for adgangen til universitetet og den medicinske doctorgrad i Danmark« (Bibliotek for læger) og »Sygeplejens udvikling

under store krige« (Tidsskrift for sundhedspleje). I 1893 skrev jeg foruden Oftamologer og okulister »Fra midten af 18' aarhundrede« (Militærlægen) og nogle historiske notitser i Hospitalstidende om sindssyges behandling og Københavns sindssygehospital i 18' aarhundrede. »Oftamologer og okulister« gav ikke blot anledning til *Keys* undersøgelse, men den gav ogsaa *Norman Hansen* idéen til »Stærstikkeren«, som senere endogsaa blev til opera!

Det er maaske tvivlsomt, om jeg var gaaet videre i mine historiske studier, hvis det ikke havde været saa heldigt for mig, at det viste sig, at *Jul. Petersen* og jeg havde meget forskellige meninger om forholdet mellem doctores og kirurger og af betydningen af disse sidste. Det kom allerede frem i *Jul. Petersens* anmeldelse af »Georg Heuermann«, og det uddybedes, da jeg i Hospitalstidende knyttede nogle bemærkninger til hans i Historisk tidsskrift offentliggjorte afhandling om Chr. Johan Berger. Atter viste det sig i hans bog: »Den danske lægevidenskabs historie«, som jeg anmeldte i Bibliotek for læger, men ganske særligt i hans anmeldelse af første bind af »Chirurgisk academis historie«, som jeg udgav 1896. Vi kom nu ligefrem i polemik i Ugeskrift for læger, hvor jeg skrev 3 artikler 1896, igen i 1899 og 1902 (to artikler), idet jeg stadig søgte efter nye beviser for min mening. Det spørgsmaal, som vi ikke kunde blive enige om, var doctorgradens forhold til kirurgisk praxis. *Jul. Petersen* paa-stod, at doctorgraden selvfølgelig ogsaa gav ret til kirurgisk praxis, medens jeg lige saa ivrigt benægtede det, idet jeg hævdede, at kirurgi var et haandværk, som var forbeholdt barberlavet og efter 1736 dem, der havde taget kirurgisk eksamen.

Vi blev aldrig enige, og først efter *Jul. Petersens* død

blev det spørgsmaal afgjort i min favør, da *Carøe* havde fundet forarbejderne til medicinalforordningerne. Jeg tog da atter spørgsmaalet op i de to sidste bind af »Chirurgisk akademis historie« (1923), i en afhandling »Medicin og kirurgi« i Bibliotek for læger, »Kirurger og doctores« (1929) og i »Theatrum anatomico-chirurgicum 1736—1744« (1931), hvilke to sidste bøger saavel som *Den danske Oftalmologis Historie* min nuværende forlægger Levin & Munksgaard tog sig af.

Alle disse afhandlinger og bøger er baserede paa et vidtløftigt arkivstudium, ved hvilket jeg fik mangfoldige oplysninger om medicinalhistoriske forhold, da jeg noterede alt, hvad jeg fandt. I mine personalhistoriske noter er der dog næppe meget, som ikke er kendt andet steds fra, for jeg stillede dem alle til *Carøes* raadighed, da han skrev sine bøger om den danske lægestands personalia. Andre oplysninger gav anledning til mange afhandlinger, og selv om min tid blev saa optaget, at jeg kun i ringe grad kunde beskæftige mig med medicinalhistorie, holdt jeg dog aldrig helt op.

I forskellige tidsskrifter skrev jeg om Lægehonorarer i gamle dage (1894), Træk af kirurgiens historie (1896), Medicinsk fakultets arkiv før 1807 (1899), idet det omtrent samtidig lykkedes prof. *Leopold Meyer* og mig at finde dette paa forskellige steder, medens man havde troet, at det var brændt ved Københavns bombardement. Jeg skrev om Fnat som landeplage for 100 aar siden (1900) og om *Magnus Andreas Thulstrup* i Norsk tidsskrift for militær medicin (1900).

I Militærlægen har jeg skrevet en halv snes historiske afhandlinger og udgav 1913 en lille piece om krigsepidemier. Ved *Jul. Petersens* 70 aars fødselsdag udgaves et festskrift, hvortil jeg udarbejdede en af-

handling om københavnske hospitalsforhold i fortid og nutid (1910) og til kommissionen angaaende medicinalvæsenets ordning skrev jeg om Embedslægevæsenets udvikling i Danmark (1908).

Et særligt emne, som jeg beskæftigede mig med, var jordemodervæsenets udvikling her i landet, og jeg skrev derom en lang række artikler i Tidsskrift for jordemødre (1894—1896) efter opfordring af redaktøren, min gamle dygtige og prægtige skolekammerat *Th. B. Hansen*. Yderligere skrev jeg i Bibliotek for læger om jordemodervæsenets og fødselsvidenskabens udvikling i Danmark før jordemoderkommissionens stiftelse 1714 (1895), hvori jeg gjorde rede bl. a. for alle de forhandlinger der førte til vor første jordemoderlov.

Først efter at jeg var blevet afskediget fra min militære tjeneste, og krigen med dens overvældende arbejde var forbi, kunde jeg igen tage fat for alvor, og jeg har skrevet meget siden da og har adskilligt under arbejde. Det blev flere større bøger, som jeg allerede har nævnt og adskillige afhandlinger om enkelte personer, f. ex. *Emil Hornemann*, *Engelsted*, *Edmund Hansen Grut*, om de første overlæger ved Frederiks hospital og om *Heuermann* og *Kratzenstein* som 200 aars jubilarer, samt *Den danske Oftalmologis historie* (1925), som jeg efter opfordring skrev i anledning af Oftalmologisk selskabs 25 aars jubilæum.

Endelig har jeg efter opfordring af den svenske överfältläkare skrevet en lille opsats om militærlægevæsenets udvikling i Danmark (1927).

Jeg har sikkert skrevet adskilligt mere, men det er til ingen nytte at efterspore det altsammen. Maalet med mit arbejde har været at give en paa paalidelige kilder, helst arkivsager støttet fremstilling af dele af

den danske medicinalhistorie, for den slags arbejder har der hidtil ikke været mange af. Den første læge, som tyede til arkiverne og fik adgang til enkelte ting, var gamle prof. *Herholdt*, som gjorde sig sørgelig berømt eller berygtet ved sin historie med synaalejomfruen. Som medicinalhistoriker præsterede han ikke saa lidt ved udgivelsen af sit *Archiv for lægevidenskabens historie i Danmark* (1823) og senere ved sammen med *Mansa* at udgive *Samlinger til den danske medicinalhistorie* (1835). *Mansa* benyttede ogsaa tildels arkiverne i sine skrifter, men senere skete det vist ikke i lange tider. *V. Ingerslevs* fortrinlige værk om lægevæsenets historie i Danmark er udelukkende baseret paa trykte kilder. *Jul. Petersen* forstod at vække interesse for medicinalhistorie, men han gav væsentligst fængslende skildringer af de medicinske teoriers historie, medens det ikke laa rigtig for ham at røde i arkiver. Flere af hans elever har taget denne side af undersøgelserne op, og de er ganske nødvendige, for det viser sig gang paa gang, at traditionen er en upaalidelig historisk kilde. Desværre tager arkivstudier saa lang tid, at kun faa kan indlade sig derpaa.

Et er imidlertid at skrive medicinal-historiske arbejder, et andet er at faa dem udgivet, og naar dette er lykkedes mig, skylder jeg Carlsbergfondets støtte muligheden deraf. Uden dette fond vilde jeg intet have kunnet udrette, og jeg skylder det derfor stor tak.

I de senere aar har jeg været genstand for forskellige æresbevisninger, som jeg naturligvis sætter megen pris paa.

Den første var, at mine gamle skolekammerater valgte mig til formand i Soransk samfund, og de bliver ved at genvælge mig. Som saadan har jeg været saa heldig at faa gennemført forskellige ret store sa-

ger, men det er ikke mig, der har fortjenesten deraf, det er mine formænd, som har sat sagerne i gang. Soransk samfund har et værelse paa Studentergaarden, og det lykkedes i min formandstid at afbetale hele det restbeløb, som vi skyldte, men det er rent tilfældigt, at jeg var formand paa det tidspunkt. Noget ganske lignende gælder med hensyn til det store værk, som gamle Soranere har skrevet om Sorø. Det er et glimrende værk, men det er ogsaa rent tilfældigt, at jeg var forinand, da det blev afsluttet.

Dernæst har man valgt mig til formand i »Dansk-medicinsk-historisk selskab« et selskab som arbejder paa en udmærket maade og spreder kendskab til medicinalhistorie i ret vide kredse, men det er heller ikke min fortjeneste, for arbejdet gøres af andre, ganske særlig af dr. *Meisen*. Jeg er en slags topfigur, for en skal jo være formand.

Men den æresbevisning, som jeg naturligvis sætter størst pris paa, tildeltes mig, da vort universitet ved sit 450 aars jubilæum fandt mig værdig til æresdoctorgraden i det medicinske fakultet. Det er en ære, som kun sjældent falder i en dansk læges lod.

H J E M M E

Som det tydelig nok fremgaar af alt, hvad jeg har fortalt, har jeg ført et ret virksomt liv, og der er ikke spildt mange timer. Det gik saa vidt, at jeg en tid var lønnet af 5 ministerier! Jeg var korpslæge og chef for øjenklinikken paa garnisonssygehuset, men da jeg ogsaa undersøgte og behandlede marinens folk, fik jeg honorar af marineministeriet. Jeg var læge ved vestindisk rekruttering og fik derfor honorar af finansministeriet. Endvidere var jeg sekretær i sundhedskollegiet og lønnes derfor af justitsministeriet, og endelig var jeg læge ved blindeinstituttet, hvilket kultusministeriet betalte.

Det var en ophobning af »ben«, som man kunde finde uforsvarlig, og man kunde tro, at jeg svømmede i penge — det var nu ikke saa slemt, jeg kunde bunde og endog gaa paa grund! Jeg kan nemt gøre rede derfor! I 1904 f. ex. var min faste lønning om maaneden:

af krigsministeriet	kr. 166,67
- marineministeriet	- 41,67
- justitsministeriet	- 125,00
- kultusministeriet	- 75,00
- finansministeriet	- 8,34
	<hr/>
	ialt.... kr. 416,68

d. v. s. fra alle 5 ministerier tilsammen havde jeg 5000 kr. om aaret. Havde jeg endda været i Rusland!

I 1888 var der en stor udstilling her i København, og der havde bl. a. Rusland en pragtfuld pavillon med mange kostbare ting. Flere russiske embedsmænd var herovre i den anledning, og en af dem var saa uheldig at faa en stor byld i nakken. Han henvendte sig til en læge her i byen og blev opereret. Da han var rask, besøgte han lægen, lagde et stort, ja, et meget stort honorar paa bordet og bad om en kvittering paa, at lægen havde modtaget honorar for behandlingen — størrelsen af honoraret skulde ikke angives. En uges tid eller to efter kom manden igen, lagde en lignende sum paa bordet og bad om kvittering for den. Lægen protesterede, han havde faaet rigeligt honorar, men Russeren svarede: »det skal De ikke bryde Dem om, jeg skal sige Dem, jeg er ansat under to ministerier!« Tænk hvad jeg kunde have faaet ud af 5 ministerier!

Alt dette arbejde foruden min egen praxis og mine videnskabelige arbejder havde jeg ikke kunnet overkomme, hvis jeg ikke havde haft et herligt hjem og en udmærket begavet hustru, hvis organisations- og administrationsevne ragede langt op over det almindelige. Vi hjalp hinanden med vort arbejde, og var mit stort, var hendes maaske endogsaa større.

Hun var, for at nævne det vigtigste, medstifter af International council of nurses, af International woman suffrage alliance, hun blev den, der kom til at proklamere dannelsen af »Danske kvinders nationalraad«, hun stiftede »Dansk sygeplejersaad« og frem for alt stiftede hun og ledede »Danske kvinders forsvarsforening«, som i løbet af et par aar naaede til 50,000 medlemmer og med afdelinger i alle landets folketingskredse. Da foreningen havde bestaaet i 2 aar, kunde det meddeles, at man havde udsendt og tildels udgivet 400,000 smaaskrifter og flyveblade, og at man

dels ene, dels i forbindelse med andre foreninger i løbet af $1\frac{1}{2}$ aar havde afholdt omtrent 900 møder, d. v. s. i gennemsnit $1\frac{1}{2}$ om dagen. Ja, paa 250 aarsdagen for stormen paa København 1659 sendte foreningen talere til 58 møder, og dagene lige før og lige efter var der ogsaa mange møder. Hvad det vil sige at planlægge og skaffe talere til saa mange møder, gør man sig vanskeligt begreb om.

Vi arbejdede sammen fra morgen til nat, der blev ikke tale om fridage eller selskabelighed, vi havde nok i vort arbejde. Jeg har i grunden indtil de sidste par aar kun haft to gange 14 dages ferie: en gang i 1885, da vi havde haft bryllup, og en gang i 1897, da min hustru var indbudt til at holde foredrag i Stockholm, og jeg benyttede lejligheden til at besøge slægt og venner i denne skønne stad. Men det var ikke alene det, at vi arbejdede sammen, men vi arbejdede glimrende sammen, kun en eneste gang i de forløbne 46 aar stødte vi sammen angaaende en eller anden bagatel, men vi blev hurtig paa det rene med, at det var taabeligt, og det gentoges derfor ikke. Man kommer meget længere ved at lempe sig efter hinanden.

Men var forholdet mellem os glimrende, saa var det lige saa godt mellem os og vore børn, som kun har været os til stor glæde, og det samme gælder børnebørnene.

Vort hjem har været sjældent lykkeligt, og jeg priser den 6' Oktober 1880, da jeg paa Almindeligt hospital af *Brandes* blev sendt ind for at se paa *Charlotte Harbou*, og jeg priser endnu mere den 12' april 1881, da vi paa Almindeligt hospital knyttede vore skæbner til hinanden.

